

T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

ESKİ ORTA – ASYA TÜRK DEVLETLERİ'NDE
AİLE HUKUKU

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Yasemin TOROS KURTOĞLU

BURSA - 2015

T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

ESKİ ORTA – ASYA TÜRK DEVLETLERİ'NDE
AİLE HUKUKU

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Yasemin TOROS KURTOĞLU

Danışman:

Yard. Doç. Dr. Aybars PAMİR

BURSA - 2015

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

KAMU HUKUKU ..... Anabilim/Anasanat Dalı,
..... Bilim Dalı'nda .....701380009..... numaralı
Yasemin TOROS KURTUĞLU .....'nın hazırladığı
" Eski Orta-Asya Türk Devletlerinde Aile Hukuku
" konulu .....Yüksek Lisans..... (Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik
Tezi/Çalışması) ile ilgili tez savunma sınavı, 16./09/2015 günü 09⁰⁰ - 10⁰⁰ saatleri arasında
yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının
BAŞARILI ..... (başarılı/başarısız) olduğuna .....OYBİRLİĞİ..... (oybirliği/oy çokluğu)
ile karar verilmiştir.

Yrd. Doç. Dr. AYBARS PAMİR
T.C. Uludağ Üni. Hukuk Fakültesi
Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı)
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Gülşen Gedik
Uludağ Üni. Hukuk Fak.,
Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Doç. Dr. Belkıs KONAN
Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

16./09./2015

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Yasemin TOROS KURTOĞLU
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Kamu Hukuku Anabilim Dalı
Bilim Dalı : -
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : viii + 100
Mezuniyet Tarihi : .... / .... / 2015
Tez Danışmanı : Yard. Doç. Dr. Aybars PAMİR

ESKİ ORTA – ASYA TÜRK DEVLETLERİ'NDE AİLE HUKUKU

Eski Orta – Asya Türk toplumlarında aile kurumuna büyük önem verildiği bilinmektedir. Aile, toplum yaşantısının temelini oluşturmuş ve aileye ilişkin kurallar da örf ve adetler biçiminde ortaya çıkmışlardır. Bazı hususlarda Aile Hukuku'nun Türklerin geleneksel dini Şamanizm'den etkilendiği de görülmektedir.

Eski Orta – Asya Türk toplumları arasında Pederi Aile yapısı kabul edilmiş, bu yapı aile içindeki tüm bireyleri özgür ve birbirine eşit kılmıştır. Bu durum, özellikle kadın hakları bakımından önem taşımaktadır. Gerçekten, Türklerin kadınlara verdiği değer çağdaşı pek çok ulusta asla görülmeyecek derecede yüksek seviyededir.

Eski Türklerde aile yapısının temelinde nişanlanma kurumu görülmektedir. Ardından da evlenme ile oluşum tamamlanmaktadır. Evlilik kurumuna Türkler büyük önem vermişler ve evliliği çeşitli şartlara bağlamışlardır. Bunlar; yaş, kan hısımlığı, rıza, sosyal durum eşitliği ve kız tarafına ödenecek bir bedel olan kalın olarak saptanmıştır.

Temelde monogamik evliliği kabul eden Türkler, kimi gerekçeler nedeniyle poligüniyi de yaşamlarına sokmuşlardır. Bu kavram bize levirat kavramını akla getirmektedir. Türkler arasında yaygın olarak uygulanan levirat, sororat ile birlikte ölüm nedeniyle evliliğin sona ermesinin doğal bir sonucu sayılmıştır. Ölümün yanı sıra boşanma yoluyla da evliliğin sona ereceği kabul edilmiştir.

Türkler, Aile Hukuku kurallarını esas olarak kendi örf ve adetleriyle şekillendirerek o günün koşullarına göre oldukça modern, hatta bazı yönleriyle bugünkü hukuk sistemlerine yakın bir hukuk düzeni oluşturmuş sayılmaktadırlar.

Anahtar Sözcükler:

Orta – Asya, Aile Hukuku, Nişanlanma, Pederi Aile Yapısı, Evlenme, Levirat, Sororat

ABSTRACT

Name and Surname : Yasemin TOROS KURTOĞLU
University : Uludağ University
Institution : Social Science Institution
Field : Public Law
Branch : -
Degree Awarded : Master
Page Number : viii + 100
Degree Date : .... / .... / 2015
Supervisor : Yard. Doç. Dr. Aybars PAMİR

THE FAMILY LAW IN THE ANCIENT MIDDLE – ASIAN TURKISH STATES

It is very well known that, the institution of ‘family’ was considered important among the ancient Turkish tribes in the Middle Asia. ‘Family’, formed the basis of the social life and the rules in the Family Law appeared as customs and usages. In some subjects, Family Law was affected by Shamanism which was the traditional religion of Turks in the past.

In the ancient Middle – Asian Turkish tribes, the fatherly family institution was seen and this structure made all the family members free and equal to each other. It was especially important from the point of view of women rights. In fact, the value to women by Turks was at a quite high degree that couldn’t be seen in most of contemporary nations.

In the ancient Turks, the institution of engagement was at the basis of the family structure and then marriage came to complete the formation. Marriage was very important among Turks and they determined some provisions about the marriage: There were ‘age’, ‘blood relativeness’, ‘assent’, ‘social equality’ and ‘kalın’ which was a value that had to be paid to the family of bride.

Turks generally accepted the type of monogamy marriage but some problems made them to practise polygamy in some areas. This word reminds us ‘levirat’. Levirat was a common marriage style among Turks and was a natural legal result of ending of marriage because of death. Beside death, another reason for ending of marriage was divorce.

Turks generally formed the most part of their ‘Family Law’ rules by their customs and usages. Thus, a quite modern (according to the provisions of those ages) and even a very similar law system to ours ,which we have today, was constituted.

Keywords:

Middle Asia, Family Law, Engagement, Fatherly Family Institution, Marriage, Levirat, Sororat

ÖNSÖZ

Türk Hukuk Tarihi kitaplarında eski Orta – Asya Türk Devletleri'nin hukuku hakkında, diğer konulara nazaran oldukça az bilginin bulunuyor olması konuya daha fazla ilgi duymamı sağladı. Akademik hayata girdiğimden beri aile hukuku alanında çalışma yapma isteğimi, eski Orta – Asya Türk Devletleri'nin hukukuna olan merakımla birleştirerek tezimin konusunu belirlemiş oldum.

Tezimle ilgili araştırmalarım sırasında konuyla ilgili, kendi kaynaklarımızda yer almayan bilgilerin yabancı eserlerde bulunduğunu ve eski Orta – Asya Türk Hukuku'na dair kaynaklarımızda konunun genellikle kamu hukuku boyutuyla ele alınıp, özel hukuk alanına çok daha az değinildiğini görmek beni bir yandan üzerken bir yandan da araştırma konuma daha sıkı sarılmamı sağladı.

Çalışmam boyunca çok değerli görüş ve katkılarıyla bana her zaman yol gösteren ve hiçbir fedakarlıktan kaçınmayan Danışman Hocam Sayın Yrd. Doç. Dr. Aybars PAMİR'e en içten teşekkürü bir borç biliyorum.

Son olarak, bugünlere gelmemi sağlayan ve karşılaştığım bütün zorluklarda bana destek olup güç veren anneme, babama, anneanneme, dedeme ve her zaman yanımda olan eşime de teşekkür ederim.

Bursa, 2015

Yasemin TOROS KURTOĞLU

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR.....	viii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ESKİ ORTA – ASYA TÜRK DEVLETLERİ'NDE AİLE KAVRAMI

I. ESKİ TÜRK AİLE HUKUKU'NA DAİR KAYNAKLAR	3
II. ESKİ TÜRK AİLESİNİN YAPISI	6
III. ESKİ TÜRK AİLESİNDE AİLE ÜYELERİNİN ROLÜ	10
A. AİLEDE BABANIN ROLÜ	10
B. AİLEDE ANNENİN ROLÜ	17
C. AİLEDE ÇOCUKLARIN ROLÜ	24

İKİNCİ BÖLÜM

ESKİ ORTA – ASYA TÜRK HUKUKU'NDA AİLE BİRLİĞİNİN KURULMASI

I. NİŞANLANMA	36
A. NİŞANLANMANIN GERÇEKLEŞMESİ.....	36
B. NİŞANLANMANIN HÜKÜMLERİ	38
II. EVLENME	39
A. GENEL OLARAK	39
B. EVLİLİĞİN ŞARTLARI	41
1. Maddi Şartlar	41
a. Yaş	41

b. Kan hısımlığı	42
c. Rıza	45
d. Sosyal durum eşitliği	46
2. Kalın	47
a. Kalının tanımı ve terminolojisi	47
b. Kalının bölümleri.....	49
c. Kalının hukuki niteliği ve amacı.....	52
d. Kalının miktarı.....	55
e. Kalının ödenmesine istisna teşkil eden haller.....	56
C. EVLİLİĞİN GERÇEKLEŞMESİ.....	62
D. EVLİLİĞİN HÜKÜMLERİ	66

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ESKİ ORTA – ASYA TÜRK HUKUKU'NDA AİLE BİRLİĞİNİN SONA ERMESİ

I. ÖLÜM	73
A. GENEL OLARAK	73
B. Ölümün Sonuçları	73
1. Levirat.....	73
a. Leviratın tanımı	73
b. Leviratın sebepleri	74
c. Leviratın Uygulanışı	79
d) Leviratın Hukuki Sonuçları.....	83
2. Sororat	83
II. BOŞANMA	84
A. GENEL OLARAK	84
B. BOŞANMANIN SEBEPLERİ	84
C. BOŞANMANIN SONUÇLARI	88
SONUÇ	90
KAYNAKLAR.....	93
ÖZGEÇMİŞ	100

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
a.e.	Aynı eser
a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
AKDITYK	Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
AÜDTCFD	Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
AÜHFD	Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
AÜSBFD	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
a.y.	Aynı yer
AYK	Atatürk Yüksek Kurumu
b.	baskı
Bkz.	Bakınız
bkz. aş.	Eserin kendi içinde aşağıya atıf
C.	Cilt
çev.	Çeviren
der.	Derleyen
ed.	Editör
İÜHFM	İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası
S.	Sayı
s.	Sayfa
ss.	Sayfadan sayfaya
T.D.V.	Türkiye Diyanet Vakfı
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve devamı
Vol.	Volume
Y.	Yıl

GİRİŞ

Kamu Hukuku'nun önemli dallarından birisi olan Türk Hukuk Tarihi, bugün için hala incelenmeye muhtaç pek çok bakir alanı barındıran bir dal olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk Hukuk Tarihi'nin en çok merak edilen konularından birini ise eski Orta – Asya Türk Devletleri'nin hukuk sistemleri oluşturmaktadır. Orta – Asya denilen büyük coğrafyada kurulmuş çok sayıda Türk devletinin Kamu ve Özel Hukuk sistemleri incelenirken büyük güçlükler yaşandığı bir gerçektir. Bunda özellikle kaynak sıkıntısı birinci derecede rol oynamaktadır. Orta – Asya'da çoğunlukla göçebe tarzı bir yaşam biçimini benimseyen Türk toplulukları, çok hızlı ve dinamik yapıları içerisinde tarih yazıcılığına gereken önemi çoğu zaman göstermemişlerdir. Eski Türklerle ilgili en önemli bilgiler, Türklerle pek çok kez düşmanca ilişkiler kurmuş bulunan Çinlilerin kaynaklarından günümüze yansımaktadır. Ancak, Çinlilerin Türkler hakkında yeterince objektif olmamaları, ayrıca yerleşik bir hayatı seçmelerinden dolayı göçebe Türk topluluklarını gereği gibi gözlemleyememeleri ve nihayet Çincenin öğrenilmesi ve başka dillere çevrilmesindeki güçlükler Çin kaynaklarının değerlendirilmesini oldukça zora sokmaktadır. Şüphesiz, Çin kaynaklarının yanı sıra, eski Orta – Asya Türklerinin bıraktığı kendi öz kaynakları da o dönem için eşsiz bilgilerle doludur. Başta Orhun Yazıtları ve Doğu Türkistan'da bulunan Uygur belgeleri olmak üzere döneme ışık tutan çeşitli yerli kaynaklardan bahsedilebilir. Öte yandan, ulusların kendi tarihleri ve bugünkü yaşayış biçimleri dikkate alınarak karşılaştırmalı biçimde çeşitli bilgiler sunan etnografik kaynaklar ve dil üzerine yapılan incelemeler sonucu elde edilen bilgiler, kimi zaman bir bilgi kısıntısı niteliğinde de olsalar tarihimizle ilgili büyük katkılar sağlamaktadırlar.

'Eski Orta – Asya Türk Devletleri'nde Aile Hukuku' adını verdiğimiz tezimizde, yukarıda açıklanan kaynaklardan mümkün olduğunca geniş ölçüde yararlanılmaya çalışılmış ve Hukuk Tarihi'nin çok fazla araştırılmamış bakir alanlarından biri incelenmeye çalışılmıştır.

Eski Türk aile yapısının tanıtımı ile başlayan çalışmamız, aile birliğinin kurulması için gerekli olan Nişanlanma ve Evlenme aşamalarını, ardından da aile birliğinin sona erme sebeplerini ayrıntılı bir biçimde ele almayı hedeflemiştir. Tezin ana bölümleri çeşitli alt

başlıklar dahilinde, her bir konu tarihten ve çeşitli kaynaklardan örnekler verilmek suretiyle zenginleştirilmiş, kimi zaman da bir hukuk kurumu hakkında ortaya atılan farklı görüşler irdelenmiştir.

Çalışmamız sırasında, Orta – Asya Türk toplumlarından bahsedilirken, ifade zenginliğini sağlamak üzere kimi zaman ‘Eski Türkler’ ve ‘Eski Türk toplulukları’ gibi değişik ifadeler kullanılmıştır. Bu ifadelerle, şüphesiz başta Hun, Göktürk ve Uygurlar olmak üzere çeşitli Orta – Asya Türk devletleri kastedilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ESKİ ORTA – ASYA TÜRK DEVLETLERİ'NDE AİLE KAVRAMI

I. ESKİ TÜRK AİLE HUKUKU'NA DAİR KAYNAKLAR

Eski Türklerde Aile Hukuku kuralları yazılı kanunlarla belirlenmiş değildi. Bu alanın sınırları esas olarak toplumda öteden beri uygulanagelen örf ve adetlerle çizilmiş durumdaydı.¹ Bu örf ve adetler öylesine yaygın ve tutarlı bir biçimde uygulanmaktaydı ki, bunlar sıradan bir örf ve adet kuralı olmanın çok ötesinde, örf ve adet hukuku kuralı haline gelmişlerdi. Aileye ilişkin kuralların bu biçimde örf ve adetlerden oluşması, bu kurallara devlet müdahalesinin çok fazla görülmemesi sonucunu doğurmuş ve Aile Hukuku kurallarının eski Türk topluluklarının hemen tamamında neredeyse aynı biçimde uygulanmasını sağlamıştır.²

Yazılı olmayan bu kuralların günümüze kadar gelmesini sağlayan çeşitli kaynaklar bulunmakta, bunlar içerisinde en önemlisini şüphesiz epigrafik kaynaklar oluşturmaktadır.³ Konumuz açısından, Orhun Yazıtları başta olmak üzere eski Türklerden kalma çok sayıda epigrafik kaynak dikkat çekmektedir. Bu kaynaklar, başta Göktürk ve Uygurlar olmak üzere Orta – Asya'da kurulmuş pek çok eski Türk devleti hakkında bilgi edinmemizi sağlamaktadırlar. Sözü geçen kaynaklar yazdıkları dönemin ekonomik, sosyal ve siyasi özellikleri hakkında oldukça ayrıntılı bilgiler içeriyor olsalar da, hukuki açıdan çok da

¹ M. Akif Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, 9.b., Beta, İstanbul, 2012, s. 16; Esra Yakut, 'Eski Türklerde Hukuk', **Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. 1, S. 3, Eskişehir, 2002, s. 402.

² Aydın, a.g.e., s. 16.

³ Halil Cin, **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, 2.b., Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 1988, s. 271; Yakut, a.g.m., s. 403

zengin değildirler. Anılan kaynaklarda toplumsal yaşayış biçimlerinden de bahsediliyor oluşu, Aile Hukuku konularına ilişkin değişik görüşlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır.⁴ Ancak kaynaklarda yer alan, hükümdarlar ya da toplumun yönetici sınıfı tarafından yazdırılmış olan ifadelerden çıkarım yapılırken, aslında bunların sadece toplumun yönetici sınıfının niteliklerini gösterdiği, toplumun genelinin yaşayış tarzını yansıtmadığı gerekçesiyle dikkatli olunması gerekmektedir.⁵

Sözü geçen epigrafik kaynakların bu alandaki eksikliğini Doğu Türkistan'da bulunan Uygur hukuk belgeleri doldurmuş gözükmektedir. Uygur Devleti'nin yıkılmasının ardından Doğu Türkistan'a göç eden Uygurların bir kısmı, orada Çin'in de etkisi altında yerleşik yaşamı benimseyip kendilerine yeni bir kültür çevresi oluşturmuş ve bu dönemde çeşitli hukuk alanlarında olduğu gibi Aile Hukuku alanında da günümüze kadar ulaşan hukuki belgeler meydana getirmişlerdir.⁶ Eski Türklerden kalma sayılı yazılı kaynaklardan sayılan bu belgeler, pek çok Özel Hukuk konusunda olduğu kadar Aile Hukuku alanında da oldukça önemli bilgiler içermekte ve eski Türklerin Özel Hukuk alanında aslında ne kadar gelişmiş olduklarını bizlere kanıtlamaktadır.⁷

Eski Orta – Asya Türk Aile Hukuku ile ilgili diğer bir önemli kaynak Çinlilerce yazılmış eserlerdir. Çinliler tarih yazıcılığına çok eski dönemlerden itibaren büyük önem vermişlerdir. Çinlilerin, ezeli komşuları Türkler hakkında yazmış oldukları önemli eserler zamanımıza kadar ulaşmış bulunmaktadır.⁸ Türklerin ilk dönemlerine ilişkin bilgilerin çoğu bu kaynaklardan elde edilmektedir; ancak eski Türkler ile Çinlilerin birbirleriyle iyi geçinememeleri ve birbirlerine çoğu zaman düşman gözüyle bakmaları sebebiyle Çinlilerin her zaman tarafsız bir tarih yazıcılığı yapmış oldukları savunulamaz. Öte yandan Çinlilerin Türk kültürünü gerçekten doğru bir şekilde kavrayıp ifade ettiklerini ileri sürmek de doğru olmayacaktır. Sonuçta Çinlilerin yerleşik hayatta oldukları, Türklerin ise göçebe bir yaşantıyı benimsedikleri unutulmamalıdır. Nihayet, Çin dilinin okunması ve

---

⁴ Halil Cin – Ahmet Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi**, C. I, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 1989, s. 39.

⁵ Jean Paul Roux, 'Ortaçağ Türk Kadını: I. Oymayazı Metinlerine Göre Kadın', çev. Gönül Yılmaz, **Erdem**, C. 5, S. 13, Ocak, Ankara, 1989, s. 199.

⁶ Coşkun Üçok – Ahmet Mumcu – Gülnihal Bozkurt, **Türk Hukuk Tarihi**, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2011, s. 37.

⁷ Cin, **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, a.g.e., s. 271; Cin – Akgündüz, a.g.e., s. 48.

⁸ Eyüp Sarıtaş, **Çin'de Hun Araştırmaları**, Selenge Yayınları, İstanbul, 2010; s. 27, 42; Yakut, a.g.m., s. 402; Halil Cin, **Eski Hukukumuzda Boşanma**, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 1988, a.g.e., s. 27.

anlamlandırılmasında yaşanan güçlükler de, Çin kaynaklarını değerlendirirken dikkate alınması gereken önemli noktalardandır.⁹

Eski Türkler hakkında bilgi edinilebilecek bir diğer kaynak ise, yabancı devletler tarafından Türk devletlerine gönderilen elçilerce yazılan seyahatnamelerdir.¹⁰ Bu seyahatnameler sayesinde eski Türk devletlerinin yapısı ve halkın yaşayışı hakkında gayet ayrıntılı bilgiler edinilebilmektedir. Ancak, bu kaynaklar değerlendirilirken elçilerin Türk kültürüne yabancı olmaları, çeşitli Türk adetlerini bilmemeleri, anlayamamaları ya da yanlış anlamaları sebebiyle yanlış bilgiler aksettirebilmeleri gibi bazı olumsuz durumların her zaman göz önünde tutulması gerekmektedir. Öte yandan, seyahatnamelerin bazı konularda ayrıntılı bilgiler verseler de tam anlamıyla bir hukuk kaynağı olarak değerlendirilmeleri doğru olmayacaktır.

Dil üzerine yapılan incelemeler de, eski Türkler hakkındaki bir diğer kaynağı oluşturmaktadır.¹¹ Bu alandaki çalışmalar, Aile Hukuku'nda yer alan çeşitli kurumlara ait hangi kelime ve kavramların Orta – Asya Türk Devletleri'nde bulunduğu, kullanıldığı ya da kullanılmadığı noktasında araştırmacılara yol göstericidir.

Eski Türklerin Aile Hukuku'na ilişkin bilgi edinilebilecek son bir kaynak da destanlardır. Destanlar, milletlerin kendi geçmişleri hakkındaki düşüncelerini anlatan ve bir milletin geçmişi hakkında bilgi edinilebilecek başlıca sözlü kaynakları oluşturmaktadır.¹² Eski toplumlarda, yaşanan önemli ve büyük olayların nesilden nesile aktarılabilmesi için destanlara sıklıkla başvurulmuştur. Eski Türklere ilişkin pek çok destan bugün elimizde bulunmaktadır. Bu destanlarda Aile Hukuku'na ilişkin doğrudan bilgiler yer almamakla beraber, toplumsal yaşayış hakkında anlatılanlardan konuyla ilgili bazı bilgilere ulaşılabilmesi mümkün olmaktadır. Söz konusu destanların başında, eski Türk kavimlerinden Oğuzlar tarafından oluşturulan Dede Korkut Hikayeleri gelmektedir. Dede Korkut Hikayeleri'nin oluşumu her ne kadar Türklerin İslamiyet'le tanışmalarından sonraki bir döneme rastlansa da, Oğuzların eski Türk geleneklerini pek çok noktada muhafaza etmiş oldukları dikkat çekmektedir. Bu açıdan Hikayeler eski Orta – Asya Türk

⁹ Üçok – Mumcu – Bozkurt, a.g.e., s. 14; Sarıtaş, a.g.e., s. 27.

¹⁰ Cin, **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, a.g.e., s. 272.

¹¹ Üçok – Mumcu – Bozkurt, a.g.e., s. 14; Cin, **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, a.g.e., s. 272; Cin, **Eski Hukukumuzda Boşanma**, a.g.e., s. 27; Yakut, a.g.m., s. 403.

¹² İsmail Doğan, **Dünden Bugüne Türk Ailesi: Sosyolojik Bir Değerlendirme**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2009, s. 23.

toplumlarına ilişkin başlıca kaynaklardan biri olma özelliğini korumaktadır.¹³ Ancak, Dede Korkut Hikayeleri değerlendirilirken, bilgilerin esas itibarıyla Orta – Asya Türk toplumlarının geç dönemlerine ilişkin oldukları mutlaka göz önünde tutulmalıdır. Öte yandan, destanların birer sözlü kaynak olmaları, nesilden nesile aktarılırken değişiklikler yaşanmasına müsait bulunmaları ve destanların içerisinde çok sayıda doğaüstü olayın anlatılıyor olması sebepleriyle, bunların gerçek anlamıyla bir hukuk kaynağı olarak değerlendirilmeleri mümkün olmamaktadır. Ancak yine de, özellikle Aile Hukuku'na ilişkin konularda az da olsa fikir vermeleri, destanların kaynak olarak değerini muhafaza etmektedir.

II. ESKİ TÜRK AİLESİNİN YAPISI

Bugün kullandığımız aile kavramı, eski Orta – Asya Türk toplumlarında ‘oguş’ kelimesi ile karşılığını bulmaktadır. Nitekim, Orhun Yazıtları’nda bu ifadeye birkaç yerde rastlanmaktadır. Ne var ki, Yazıtlar’ın Türkçe tercümelerinde oguş’un karşılığı olarak ‘soy’ kelimesinin kullanıldığı görülmektedir.¹⁴ Kaşgarlı Mahmut’un ünlü eseri Divanü Lugati’t-Türk’de de ‘oguş’ yine çeşitli vesilelerle kullanılmış ve farklı şekillerde tanımlanmıştır. Esere göre ‘oguş’ kelimesi ‘hısım’, ‘akraba’ ve ‘oymak’ anlamlarına gelmektedir.¹⁵ Kimi tarihçiler ise oguş’un ‘kan akrabaları’ anlamına geldiğini ileri sürmüşlerdir.¹⁶ Benzer şekilde, birbirlerine kan bağıyla bağlı küçük birimlere, ama sadece Uygurlarda oguş denildiğini savunan yazarlar da olmuştur.¹⁷ Bu arada, oguş’un tek bir

¹³ Roux, a.g.m., C. I, s. 199. Bu nedenle, eski Türk ailesi üzerine inceleme yapılırken ‘*hikayeleri atlama hakkının bulunmadığı*’ savunulmuştur. Bkz.: Ali Erkul, ‘Eski Türklerde Evlenme Gelenekleri’, **Türkler**, ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, C. III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 100.

¹⁴ Vilh. Thomsen, **Çözölmüş Orhun Yazıtları**, çev. Vedat Köken, AKDITYK Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s. 122, 126, 142. Karşılaştırma için ayrıca bkz.: Muharrem Ergin, **Orhun Abideleri**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 2, 45; Hüseyin Namık Orkun, **Eski Türk Yazıtları**, AKDITYK Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1987, s. 22. Hatta Ergin’in kitabında ‘oguş’un karşılığı olarak bir yerde ‘kabile’ kelimesi de kullanılmıştır. Bkz.: Ergin, a.g.e., s. 5. Orkun da bu kelimenin açıklaması için ‘mensup olunan boy’ ifadelerini kullanmış; ama yazıtların tercümesinde ‘soy’ kelimesini uygun görmüştür. Bkz.: Orkun, a.g.e., s. 74.

¹⁵ Kaşgarlı Mahmut, **Divanü Lugati’t-Türk**, çev. Besim Atalay, C. I, AKDITYK Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2006, s. 61, 88; C. II, s. 83, 103.

¹⁶ Julius Nemeth, ‘Hun Kitabelerinin İzahı’, çev. Sadettin Buluç, **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C.1, S. 1-2-3-4, 1946, ss. 55-56; Abdülkadir İnan, ‘Türk Etnolojisini İlgilendiren Birkaç Terim-Kelime Üzerine’, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten**, 1956, s. 181.

¹⁷ Bahaeddin Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, M.E.B. Yayınları, İstanbul, 1971, s. 28. Uygur Türkçesi Sözlüğü’nde ise oguş için ‘kabile, soy, aile’ tanımları verilmektedir. Bkz.: Ahmet Caferoğlu, **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1993, s. 94.

aileden daha geniş, bir kabileden ise daha küçük bir birimi karşıladığı, bir nevi geniş bir aileyi ifade ettiği de ileri sürülmüştür.¹⁸ Nihayet literatürde ‘aile’ kavramının karşılığı olarak ‘törkün’ ya da ‘arkagün’ kelimelerinin de tavsiye edildiği görülmektedir.¹⁹

Bütün bu farklı terim ve ifadelerle rağmen, ‘aile’ kavramının karşılığı olarak ‘oğuş’ kelimesinin eski Orta – Asya Türk Aile Hukuku’nu inceleyen hemen bütün eserlerde kabul gördüğü söylenebilir.²⁰

Eski Orta – Asya Türk toplumlarında aileye ve aile içi ilişkilere büyük önem verilmiştir.²¹ Öyle ki, Hun Ceza Hukuku’nda anne ve babasını öldüren çocukların saçlarından asılma, dağlanma ve dar sandıklara konma gibi cezalarla karşı karşıya kalacakları, bu cezalar sonucu ölmezlerse ayrıca idam edilecekleri düzenlenmiştir.²² Aileye verilen önem, akrabalık ilişkilerine de yansımış gözükmektedir. Eski Türk dilinde neredeyse her bir akraba için ayrı kelimenin kullanılması, akraba ilişkilerinin ve buna paralel olarak da aile ilişkilerinin çok gelişmiş olduğunun bir göstergesi sayılmalıdır.²³ Böylece eski Türklerdeki sosyal hayatın aile ve akrabalık ilişkileri üzerine kurulduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır.²⁴

¹⁸ Gerard Clauson, **An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish**, Clarendon Press, Oxford, 1972, s. 96.

¹⁹ Sadri Maksudi Arsal, ‘Eski Türklerin Hususi Hukuku’, **Türkler**, ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, C. III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 145; Sadri Maksudi Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuk**, AKDITYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s. 328; Halil Cin – Gül Akyılmaz, **Türk Hukuk Tarihi**, 4.b., Sayram Yayınları, Konya, 2011, s. 32. Bu ifadelerin özellikle Uygurlar tarafından kullanıldığına dair bkz.: Cin - Akgündüz, a.g.e., s. 52. Diğer taraftan Clauson, Törkün kelimesinin karşılığını ‘ailenin yaşadığı ev/ aile evi’ olarak vermiştir. Bkz. Clauson, a.g.e., s. 545.

²⁰ Cin - Akgündüz, a.g.e., s. 44; Saadetin Yağmur Gömeç, **Türk Tarihinden İzler II**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2014, s. 17; Ali Güler – Suat Akgül – Atilla Şimşek, **Türklük Bilgisi**, Türkar, Ankara, 2007, s. 43; Abdülkadir Donuk, ‘Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Aile’, **Aile Yazıları**, der. Beylü Dikeçligil-Ahmet Çiğdem, C. I, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 162; Salim Koca, ‘Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat’, **Türkler**, ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, C. III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 8; Yakut, a.g.m., s.416; Ali Güler, ‘İlk Yazılı Türkçe Metinlerde Aile ve Unsurları’, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s. 61.

²¹ Cin, **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, a.g.e., s. 272; Cin, **Eski Hukukumuzda Boşanma**, a.g.e., s. 27. Hatta tarihte bu kadar geniş alanlara yayılmış ve bu kadar çok devlet kurmuş bir milletin varlığını devam ettirebilmesinin başlıca nedeni olarak eski Türklerin aileye verdiği önem gösterilmektedir. Bkz.: Güler – Akgül – Şimşek, a.g.e., s. 43; Ahmet Gündüz, ‘Tarihi Süreç İçerisinde Türk Toplumunda ve Devletlerinde Kadının Yeri ve Önemi’, **International Journal of Social Science**, vol. 5, Issue. 5, October, 2012, s. 130.

²² Cin – Akgündüz, a.g.e., s.35.

²³ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken, İstanbul, 2011, s. 216; Gömeç, **Türk Tarihinden İzler II**, a.g.e., s. 18; Koca, a.g.m., s. 10; Nevzat Kösoğlu, **Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler**, C. I, Ötüken, İstanbul, 2012, s. 46; Mehmet Işık, **Türklerin Kültür Kökeni**, Yediveren Yayınları, İstanbul, 2014, s. 29; Arsal, a.g.m., s. 146.

²⁴ Koca, a.g.m., s.8.

Eski Türklerde aileye bu kadar önem verilmiş olmasının, Türklerin bağlı bulunduğu dinin gereklerinden kaynaklandığı söylenebilir. Eski Türklerin geleneksel dini olarak kabul edilen Şamanizm, aynı zamanda toplumun siyasi ve sosyal yaşantısını büyük ölçüde şekillendirmiştir.²⁵ Aile ilişkileri de bu şekillenmeden başlıca payını almıştır. Şöyle ki, Şamanizm dininin alt unsurlarından biri olan Atalar Kültü'ne göre, eski Türklerde ölmüş ataların ayrı bir yeri ve önemi bulunmaktaydı. Ölmüş ataların ruhlarının, zaman zaman dünyaya gelerek insanların yaşamlarını olumlu ya da olumsuz şekilde etkileyebileceğine inanılmaktaydı. Bu nedenle ataların ruhu hep saygıyla anılır, onlar adına sıklıkla kurbanlar kesilir ve böylece ruhlardan kendilerine iyilikte bulunmaları, kötülöklere karşı da kendilerini korumaları beklenirdi.²⁶ İnsanlar, bu şekilde atalarının yaptıklarına bir karşılık olmak üzere bir nevi teşekkür borçlarını yerine getirmiş olmaktaydılar. Eski Türklerde her yıl genellikle Mayıs ayında toplanılarak ataların ruhuna kurbanlar sunulması bu yüzdendir.²⁷ İşte, kişilerin atalarına saygı göstermesinin dini bir zorunluluk olarak görülmesi, toplumda aile bağlarının kuvvetli ve değerli kılınması sonucunu doğurmuştur.²⁸

Eski Orta – Asya'da aile kan akrabalığına dayandırılmaktaydı.²⁹ Bir başka deyişle, birden fazla kişiden oluşan bir topluluğa 'aile' diyebilmek için bu kişilerin aralarında bir

²⁵ Aybars Pamir, 'Türkler'in Geleneksel Dini Şamanizm'in Orta Asya Eski Türk Kamu Hukuku'na Etkisi', **AÜHFD**, C. 52, S. 4, 2003, s.156.

²⁶ Gülçin Çandarlıoğlu, **İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2003, s. 98; İbrahim Kafesoğlu, **Eski Türk Dini**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1980, s. 46; Ünver Günay – Harun Güngör, **Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi**, Ocak Yayınları, Ankara, 1997, s. 51. Bu noktada, ruhlarına saygı gösterilen ve kurbanlar kesilen ataların sadece yaşarken büyük saygınlığa kavuşmuş ataların ruhları olduğu, yoksa her ölmüş atanın atalar kültürünün konusunu oluşturmadığı belirtilmekte, böylece atalar kültürünün asla bir ölümler kültürü olmadığı tespit edilmiştir. Bkz.: Günay-Güngör, a.g.e., s. 52.

²⁷ Kafesoğlu, **Eski Türk Dini**, a.g.e., s. 46; Günay-Güngör, a.g.e., s. 52.

²⁸ Hans Freyer, **İçtimai Nazariyeler Tarihi**, çev. Tahir Çağatay, AÜDTCF Yayınları, 3.b., Ankara, 1977; s. 192; İbrahim Onay, 'Eski Türk Toplumunda Aile Düzeni ve Bunun Dini, Siyasi Hayata Yansımaları', **International Journal of Social Science**, Vol. 5, Issue 6, December, 2012, s. 353. Diğer taraftan, atalar kültürünün bu derece önemli olmasının, baba egemenliğine dayanan bir aile olmanın sonucu olduğu ileri sürülerek dinin aileyi değil, ailenin dini etkilediği sonucunu doğuracak bir görüş de ileri sürülmüştür. Bkz.: Günay-Güngör, a.g.e., s. 51; Yılmaz Gülcan, **Türk Tarihi ve Kültürü**, Alfa, İstanbul, 2003, s. 71.

²⁹ A. N. Kurat, **Peçenek Tarihi**, Devlet Basımevi, İstanbul, 1937, s.70; Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, a.g.e., s. 216; İbrahim Kafesoğlu, **Umumi Türk Tarihi Hakkında Tespitler, Görüşler, Mülâhazalar**, Ötügen, İstanbul, 2014, s. 120; Donuk, a.g.m., s. 162; Onay, a.g.m., s. 352; Koca, a.g.m., s. 9; İnan, Türk Etnolojisini İlgilendiren Birkaç Terim-Kelime Üzerine, a.g.m., s. 181; Kösoğlu, a.g.e., s. 46; Jozhef Deer, 'İstep Kültürü', **AÜDTCFD**, C. 12, S. 1-2, 1954, s. 162. Diğer taraftan, doğal kan akrabalığına dayanan ailenin yanında sunni kan akrabalığının yaratılması da mümkündür. Bu durum eski Türklerde başlıca Göktürklerde görülmüştür. Buna göre iki erkeğin kanlarını bir kaptı kızla karıştırıp içmeleri ile aralarında sunni kan akrabalığının doğduğu kabul edilmekteydi. Bu akrabalığın hukuki sonuçlarının ne olduğu ise henüz net olarak belirlenememiştir. Bkz.: Üçok – Mumcu – Bozkurt, a.g.e., s. 33; Yakut, a.g.m., s. 417. Sunni kan akrabalığının, farklı boylara mensup kişiler arasında yapıldığı, böylece boylar

kan bağıının olması gerekiyordu. Böylece bir aile diğer birinden rahatlıkla ayrılabilmekteydi. Ancak istisnai olarak aileleri birbirinden ayırmak için kan akrabalığı kıstasını uygulamayan bazı Türk topluluklarına da rastlanmıştır.³⁰

Bu şekilde, aralarında kan bağı bulunan kişilerden oluşan ailenin üyeleri ise anne, baba ve çocuklardan oluşmaktaydı. Bu yapıya Çekirdek Aile (Küçük Aile) adı verilmiştir.³¹ Çekirdek aile yapısının toplum içinde kazandığı değer Türklerin yaşayış biçimleriyle büyük bir paralellik göstermektedir. Nitekim göçebe olarak yaşayan Türk topluluklarında, kalabalık ailelerin bütün üyeleriyle birlikte hareket edebilmesinin oldukça güç olacağı takdir edilmiş ve ailelerin mümkün olduğunca az sayıda üyeden oluşacak biçimde hareket etmesinin yaşam koşullarını kolaylaştıracağı düşünülmüştür.³²

Anne ve babanın yanı sıra çekirdek aile yapısını oluşturan çocuklar, evlenecekleri zaman ailelerinden ayrılarak yeni bir eve çıkmakta ve böylece kendilerine ait yeni bir aile düzeni kurmuş olmaktadır.³³ Sonuç itibarıyla çekirdek aile hep anne, baba ve evlenmemiş çocuklardan oluşan bir yapı arz etmekteydi. Türklerde aile yapısına ilişkin yapılan bu çıkarım temel dayanağını eski Türk yazıtlarından biri olan Suci Yazıtı'nda bulmaktadır. Yazıt'ta geçen 'kardeşim yedi, oğlum üç, kızım üçtü, oğlumu evlendirdim'³⁴ ifadesi incelendiğinde, evlenen oğulun artık babasının ailesinden ayrılarak kendine ait yeni bir aile kurduğu anlaşılmakta, babasının da bu nedenden dolayı çocuklarının sayısını verirken geçmiş zaman eki kullandığı ortaya çıkmaktadır. Nitekim evlenen çocuğun babası oğlunun evden ayrılmasıyla artık beş çocuğunun kaldığını ifade etmeye çalışmıştır.

'Çekirdek Aile' kuralının bir istisnası vardır. Bu da evin en küçük oğlunun evliliğinde kendini göstermektedir. Buna göre, en küçük oğul evleneceği zaman diğer

---

arasında akrabalık ve dostluk ilişkilerinin kurulmasının amaçlandığı da savunulmuştur. Bkz.: Jean-Paul Roux, **Türklerin Tarihi**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 136.

³⁰ Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Bilgeoğuz, İstanbul, 2013, s. 220. Yazar Yakutlarda yaşadıkları coğrafyanın şartlarından da dolayı özel bir aile kavramının bulunmadığı, aile üyelerinin, belli amaçlar için bir araya gelmiş bir topluluktan başka bir anlam ifade etmediğini belirtmiştir.

³¹ Çandarlıoğlu, a.g.e., s. 93; Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, a.g.e., s. 216; Kafesoğlu, **Umumi Türk Tarihi Hakkında Tespitler, Görüşler, Mülahazalar**, a.g.e., s. 120; Ekrem Buğra Ekinci, **Osmanlı Hukuku**, Arı Sanat Yayınları, İstanbul, 2014, s. 70; Doğan, a.g.e., s. 5; Koca, a.g.m., s. 9; Donuk, a.g.m., s. 163.

³² Wolfram Eberhard, **Çin Tarihi**, AKDITYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1947, s. 163; Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, a.g.e., s. 216; Gömeç, **Türk Tarihinden İzler II**, a.g.e., s. 19; Işık, a.g.e., s. 31.

³³ Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, a.g.e., s. 230. Yazar bu durumu, 'eski Türklerde iç güveylik olmadığı gibi iç gelinlik de yoktu' şeklinde özetlemiştir.

³⁴ Orkun, **Eski Türk Yazıtları**, a.g.e., s. 157.

kardeşlerinin aksine yeni bir eve çıkmaz, karısıyla beraber aile evinde oturmaya devam ederdi.³⁵ Anne ve babasının ölümünden sonra ise o ev kendisinin olurdu.³⁶ Böylece evlendiğinde ayrı bir eve çıkamamasının eksikliğini, anne ve babasının ölümünü müteakip onların evine sahip olmak suretiyle gidermiş olmaktadır. Evin en küçük oğlunun evlense dahi aile evinde kalmaya devam etmesi adetiyle aile evinin devamlılığının sağlanması istenmiştir. Bu nedenle evin en küçük oğlu için ‘ocak beyi’ veya ‘ot tegin’ sıfatları yakıştırılmıştır.³⁷

III. ESKİ TÜRK AİLESİNDE AİLE ÜYELERİNİN ROLÜ

Eski Türk ailesinde anne ile babanın aile içerisinde sahip oldukları hak, görev ve sorumluluklar ile çocukların anne ve babaları karşısındaki durumlarını ele almak, ailenin tüm yönleriyle detaylı bir şekilde incelenmesinde büyük önem arz etmektedir. Bu noktada, konuya öncelikle babanın aile içerisindeki rolünden başlanması, ardından da çekirdek ailenin diğer üyelerinin durumlarının ele alınması doğru olacaktır. Nitekim, anne ve çocukların rolünün kapsamının babaya göre belirlendiği dikkat çekmektedir.

A. AİLEDE BABANIN ROLÜ

Anne ile babanın eski Türk ailesi içindeki rolleri ve birbirlerine karşı üstünlüklerinin var olup olmadığı konuları uzun tartışmalara neden olmuştur. Bu tartışmalar, kaynağını babanın aile içinde oynadığı rolün kapsamından almaktadır. Bir başka deyişle, ailenin ana hakimiyetinde ya da baba hakimiyetinde bir aile olmasına göre babanın aile içindeki rolü değişmektedir. Bir ailede ana ya da baba hakimiyetini birbirinden ayıran kıstas ise ana ya da baba soyundan hangisinin o ailede üstün olduğu

---

³⁵ Cin – Akyılmaz, a.g.e., s. 35; Arsal, a.g.e., s. 331; Cin – Akgündüz, a.g.e., s. 45; Mustafa Avcı, **Türk Hukuk Tarihi Dersleri**, 4.b., Mimoza, Konya, 2014, s. 25; Koca, a.g.m., s. 10; Donuk, a.g.m., s. 163. Bu konuyla ilgili, evin en küçük oğlunun ancak anne ya da babasından birinin ölümü üzerine evlenebileceği şeklinde bir görüş de ileri sürülmüştür. Bkz.: Gömeç, **Türk Tarihinden İzler II**, a.g.e., s. 21. Benzer şekilde, evin en küçük oğlunun ancak diğer bütün kardeşleri evlendikten sonra evlenebileceği de savunulmuştur. Bkz.: Işık, a.g.e., s. 31.

³⁶ Arsal, a.g.m., s. 148; Çandarlıoğlu, a.g.e., s. 93; Cin - Akyılmaz, a.g.e., s. 35; Koca, a.g.m., s. 10.

³⁷ Bahaeddin Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1988, s. 250; Koca, a.g.m., s. 10.

noktasında kendini göstermektedir.³⁸ Buna göre aileler ana soylu (maderi) ve baba soylu (pederi) aileler olmak üzere iki farklı biçimde ortaya çıkabilmektedirler. İşte, bir ailede babanın rolü, ana ya da baba soyunun üstün olup olmamasına göre belirlenmekte ve o çerçevede şekil almaktadır.

Türk Hukuk Tarihi doktrininde, aile üyelerinin rollerine ilişkin en kapsamlı ve en eski görüşlerden biri Ziya Gökalp'e aittir. Gökalp'e göre aile tarih içerisinde çeşitli aşamalardan geçerek son halini almıştır. Bu aşamalar; 'boy', 'sop (klan)', 'soy', 'baba soylu aile' ve 'evlilik ailesi' olarak sıralanabilir.³⁹ Bu aşamalardan 'boy', tarihin en eski devirlerinde görülmüş olan aile şeklini anlatmaktadır. Daha sonra geçilen sop aşaması, aile ilişkilerinin daha çok toplumsal seviyede yaşandığı, bugün anlaşılan şekliyle aileler arasında yakın ilişkilerin bulunduğu dar kapsamlı aile yapısına henüz geçilmediği bir dönemi ifade etmektedir. Tarihin ilerleyen dönemlerinde nüfus yoğunluğunun artmasıyla bu geniş soplara, birlikte hareket etmeleri zorlaştığı için daha küçük birimlere bölünmek durumunda kalmışlar ve böylece soylar oluşmuştur. Soy tipi aile yapısı içerisinde ne kadın ne erkek birbirine üstündür. Bu yapı, iki tarafın da tam anlamıyla birbirine eşit olduğu bir düzeni ifade etmektedir. Soyun ilerleyen dönemlerde daha küçük bölümlere ayrılmasıyla bugünkü aile kavramına oldukça yaklaşan, aralarında yakın ilişkilerin kurulu bulunduğu ve daha az sayıda üyeden oluşan 'baba soylu aile' yapısına geçilmiştir. Bu aile yapısında da erkek ile kadın birbirine eşit konumdadır. Ailenin son aşaması olan 'evlilik ailesi' ise, baba soylu ailenin bir üst modeli ve çok daha gelişmiş biçimi olarak ortaya çıkar. Ancak bunun gerçekleşebilmesi için devlet tarafından kanunlarla çeşitli düzenlemelerin yapılması gerekmiştir. Eski Orta – Asya Türk toplumları ise henüz devlet tarafından çıkartılan yazılı kanunlardan yoksun bulduklarından, onların evlilik ailesi aşamasının henüz başında oldukları göze çarpmaktadır. Evlilik ailesi aşamasına gerçek anlamda geçişin sağlanması, göçebelikten çıkılarak yerleşik hayata geçilmesiyle mümkün olacak, ancak bunun için yüzyıllar geçmesi gerekecektir.⁴⁰

Ziya Gökalp, Türk ailesinin tarihsel gelişimini açıklığa kavuştururken bu konuda fikir beyan etmiş olan üç farklı düşünürün görüşlerine de değinmiş, en son olarak kendi

---

³⁸ Onay, a.g.m., s. 348.

³⁹ Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, a.g.e., s. 217. Gökalp'in görüşleri için ayrıca bkz.: Doğan, a.g.e., ss. 16-21; Ali Erkul, 'Eski Türklerde Aile', **Türkler**, ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, C. III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss. 163-169.

⁴⁰ Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, a.g.e., ss. 217-231.

görüşünü bir sentez biçiminde ortaya koymuştur. Adı geçen görüş sahiplerinden biri olan Grenard, eski Türk ailesinin pederi bir yapıda olduğunu ileri sürerken, ikinci görüşün sahibi Richard eski Türk toplulukları arasında bir ayrıma gitmiş, Yakut Türklerinin maderi aile yapısına, Kırgız Türklerinin pederi özelliğine, Altay Türklerinin ise maderi ile pederi yapının karışımı bir yapıda olmasına vurgu yapmıştır. Konuya ilişkin üçüncü görüşün sahibi Durkheim'a göre ise, eski Türk aile yapısı maderi karakterdedir. Açıklanan bu üç farklı görüşe de katılmadığını dile getiren Gökalp, tarihin en eski devirlerinde, aileler henüz boy aşamasındayken, ailelerin maderi tipte olduklarını, ancak zaman içinde toplumsal gerekliliklerle pederi tipe geçildiğini ve bundan sonra bütün tarihsel süreçte ailenin bu halini muhafaza ettiğini savunmuştur.⁴¹ Bu durumda, Gökalp'e göre maderi aile yapısı başlangıçta sadece kısa bir dönem için uygulanmış, sonraki tüm tarih dönemlerinde ise pederi aileler mevcut olmuştur, denilebilir.

Gökalp, Türk ailesinin pederi aile yapısına dikkat çekerken, pederi aile (baba soylu aile) ile pederşahi ailenin (baba üstün, ata erkil aile) birbirine karıştırılmaması gereken kavramlar olduğunu özellikle vurgulamıştır. Nitekim Gökalp'e göre 'Pederşahi Aile' tamamen baba egemenliğine dayanan, kadın ve çocukların aile içerisinde hiçbir önem ve etkilerinin bulunmadığı, hatta babanın bu kişileri satma ve öldürme gibi yetkilerinin mutlak olarak bulunduğu bir aile tipini ifade etmektedir. 'Pederi Aile' ise kadın ve erkek arasında özgürlük ve eşitliğe dayanan, bunların yanı sıra çocukların da ailede belli bir dereceye kadar söz hakkına sahip oldukları bir aile yapısıdır. Bu iki aile yapısı arasındaki farkı ortaya koyduktan sonra Gökalp, eski Türklerde en baştan beri görülen Pederi Aile yapısının ve buna paralel olarak annenin ve babanın soyunun her zaman birbirine eşit kabul edildiğinin altını çizmiştir.⁴² Gökalp'in bu görüşü, sonradan çok sayıda aydın ve araştırmacıya temel teşkil etmiştir.

Görüldüğü gibi, pederşahi aile ile pederi aile arasındaki fark, babanın aile içindeki yetkilerinin sınırında ve onun karşısında ailenin diğer üyeleri olan anne ve çocukların hak

---

⁴¹ Gökalp, a.e., s. 218, 235. Gökalp bu görüşünü, kocanın evlendiği zaman karısını kendi yaşadığı yere götürmesiyle, kurulan yeni ailenin kocanın yaşam çevresinde meydana geldiğine, bu nedenle de kocanın soyunun üstünlük kazandığına dayandırmıştır.

⁴² Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, a.g.e., ss. 227- 228, s. 235; Ziya Gökalp, **Türk Ahlakı**, Bilgeoğuz, İstanbul, 2013, s. 80, 85. Gökalp'in görüşleri için ayrıca bkz.: Z. F. Fındıkoğlu, 'Türklerde Aile İhtimaiyatı', **Aile Yazıları**, der. Beylü Dikeçligil-Ahmet Çiğdem, C. I, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 25; Onay, a.g.m., s. 350; Mehmet Eröz, 'Türk Ailesi', **Aile Yazıları**, der. Beylü Dikeçligil-Ahmet Çiğdem, C. I, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, ss. 232-234.

ve özgürlüklerinde kendini göstermektedir. Pederşahi aile yapısında babanın hak ve yetkileri sınırsızlaştıkça, anne ve çocukların hak ve yetkilerinde daralma olmaktadır. Pederi aile yapısını kabul eden eski Türklerde ise sözü edilen özgürlük alanlarının birbirine denk olduğu, hiçbirinin diğeri aleyhine genişlemediği dikkat çekmektedir. İşte bu olumlu hava, eski Türk aile yapısının temelini oluşturmaktadır. Öyle ki, anne ve babanın soyları birbirine denk olduğuna göre, anne ve baba tarafından gelen tüm akrabalar da birbirine denk sayılmıştır.⁴³

Eski Orta – Asya Türk toplumlarında, aile içerisinde anne ile baba eşit statüde olduklarına göre, acaba neden hala aileye ‘pederi aile’ ismi verilmektedir? Soruya cevap olarak, evliliklerin daha çok erkeğin ailesinin çevresinde gerçekleşmesi ve kadının evlilik sonucu kendi ailesinden ayrılarak kocasına ve onun ailesine daha yakın bir hale gelmesi noktaları ileri sürülebilir.

Gökalp’in görüşlerine benzer şekilde Ahmet Ağaoğlu da, tarihin ilk devirlerinde Türkler arasında maderi aile tipinin bulunduğunu, ancak zaman içinde meydana gelen nüfus artışıyla beraber toplu halde yaşamının zorlaşmasıyla bu geniş toplulukların dağıldığını, insanların daha küçük gruplar halinde kendilerine ait ayrı evlere çıkmaya başladıklarını, böylece maderi aile yapısından pederi yapıya geçildiğini ileri sürmüştür. Halkın kalabalık gruplardan ayrılıp küçük gruplar halinde yaşamaya başlaması, özel mülkiyet anlayışını da beraberinde getirmiştir. Böylece, her ailenin kendine ait bir evi olmuş ve bu evlerin geçiminin sağlanması konusu topluluğun ortak sorumluluğundan çıkıp aile içi bir sorumluluk biçimine dönüşmüştür. Bu sorumlulukların yerine getirilmesi bakımından erkekler daha çok dışarıyla ilgili işleri üstlenmişler, kadınlara da bu küçük ailenin bakımı ve çocukların yetiştirilmesi görevi bırakılmıştır. Sözü edilen yapıda kadınlar, evlenmelerini müteakip kendi eski ailelerinden ayrılarak kocalarının yanına bağımlı hale gelmişler, bu nedenle de kadının soyunun üstünlüğü geri planda kalarak artık baba soylu aileye geçiş yaşanmıştır.⁴⁴

Eski Türklerin maderi aile yapısı geçmişi olduğuna dair kesin bir bilgi bulunmasa da, bu çıkarımın yapılmasını sağlayabilecek verilerin mevcut olduğunu ileri süren bir başka

⁴³ Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, a.g.e., ss. 226-227.

⁴⁴ Ahmet Ağaoğlu, **Hukuk Tarihi**, Kurtuluş Matbaası, İstanbul, 1931-1932, s. 51, 69. Benzer görüş için bkz.: Wolfram Eberhard, **Çin’in Şimal Komşuları**, AKDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996, s. 94. Hatta bugün bile toplumda görülen içgüveylik kurumunun köklerinin eski Türklerdeki maderi aile yapısına dayandığı savunulmuştur. Bkz.: Ağaoğlu, a.g.e., s. 51.

görüŖ de mevcuttur. Buna göre; özellikle eski Türklere dair efsanelerde kadın soyunun erkeğinkinden üstün tutulması, bazı Türk boylarında evliliklerde erkeğin kadının yanına gelmesi ve hükümdar annelerinin oğulları adına ülkeyi yönetme hakkının bulunması gibi kimi hususlar geçmişte maderi aile yapısının bulunduğunun göstergelerindedir.⁴⁵

Doktrinde eski Türk aile yapısına ilişkin, sayılan düşüncelerden çok farklı bazı görüşler de ortaya atılmıştır. Bu görüşlerden birine göre, eski Türklerde maderi aile yapısı hiç var olmamıştır; hatta tarihte maderi aile yapısı geçmiŖi olmayan tek millet Türklerdir.⁴⁶ Bu görüş temelini iki gerekçeye dayandırmaktadır. Bir defa, eski Türk dilinde babanın erkek kardeŖi ile annenin erkek kardeŖi için ‘amca’ ve ‘dayı’ olmak üzere iki farklı kelime kullanılmaktadır. Oysa geçmişinde ana hakimiyetinin var olduğu topluluklarda babanın erkek kardeŖi için ayrı bir kelime kullanılmadığı görölmektedir. Öte yandan evlenen kadın için ‘gelin’ ifadesinin kullanılması da bir ipucu sayılabilir, zira ‘gelin’, gelmek sözcüğünden türemiştir ve kadının evlenerek kocasının yanına gelmekte olduğunu simgelemektedir.⁴⁷

Sonuç olarak, eski Türk ailesinin bir dönem maderi aile yapısında bulunup bulunmadığı konusunun doktrinde hala tartıŖıldıđı söylenebilir. Maderi aile yapısının tarihin en eski dönemlerinde, hatta tarih henüz yeni oluşurken yaşanmış olma ihtimali kuvvetlidir. Şüphesiz böylesi bir dönem, üzerinde araştırma yapmayı büyük ölçüde zorlaştırmaktadır. Şu halde, eski Türklerde maderi aile yapısının görölmemesinin bir önkabul olarak değerlendirilmesi belki de daha uygundur.

Yukarıda sayılan görüşlerden başka, doktrinde çoğunlukla eski Türk ailesinin ‘baba hakimiyetine dayandığı’ ifade edilmektedir.⁴⁸ Baba hakimiyetine dayanan bu aile yapısı için kaynaklarda aynı anlama gelecek şekilde ‘baba ailesi’⁴⁹, ‘patriarkal aile’⁵⁰, ‘babaerkil aile’⁵¹, ‘ataerkil aile’⁵² ve hatta doğrudan ‘pederşahi aile’⁵³ ifadeleri de kullanılmıştır. Hatırlanacağı üzere, Gökalp’e ve onunla aynı görüşü paylaşan diğer yazarlara göre, eski

⁴⁵ Doğan Avciođlu, **Türklerin Tarihi**, C. I, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 219.

⁴⁶ Ögel, a.g.e., 1988, s. 237; Arsal, a.g.e., s. 329; Arsal, a.g.m., s. 146.

⁴⁷ Arsal, a.g.e., s. 329; Arsal, a.g.m., s. 146. Yazara göre eğer Türk ailesi ana hakimiyetine dayansaydı evliliklerde kadına değil erkeğe ‘gelin’ denmesi gerekirdi.

⁴⁸ Cin – Akyılmaz, a.g.e., s. 32; Arsal, a.g.e., s. 328; Arsal, a.g.m., s. 145; Cin, **Eski Hukukumuzda Boşanma**, a.g.e., s. 27; Koca, a.g.m., s. 9.

⁴⁹ Arsal, a.g.e. s. 328; Arsal, a.g.m., s. 145; Koca, a.g.m., s. 9.

⁵⁰ Cin, **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, a.g.e., s. 272; Arsal, a.g.e., s. 328; Arsal, a.g.m., s. 145.

⁵¹ Yakut, a.g.m., s. 408.

⁵² Cin – Akyılmaz, a.g.e., s. 32; Aydın, a.g.e., s. 16.

⁵³ Ekinci, a.g.e., s. 71; Ağaoğlu, a.g.e., s. 70.

Türk toplumlarında aile içerisinde babanın hiçbir zaman hakim konumu yoktur. Dolayısıyla eski Türk aile yapısı için bu tarz ifadelerin seçilmesi doğru görünmemektedir. Ancak, eski Türk ailesi için bu ifadeleri kullanan yazarların hemen hepsi eski Türk ailesini baba hakimiyetine dayanan bir aile olarak kabul etmekle beraber, aile içerisinde kadının erkeğe neredeyse eşit seviyede olduğunu, erkeğin asla aile içerisinde mutlak haklara sahip olmadığını da vurgulamışlardır.⁵⁴

Görüldüğü üzere, kaynakların çoğunluğunda eski Türk ailesi baba hakimiyetine dayanan bir aile olarak ifade edilse de bu açıklamanın hemen devamında kadının erkeğe neredeyse eşit seviyede olduğu bilgisi yer almaktadır. Buna göre, eski Türk ailesi baba soyludur; fakat bu yapıda erkeğin mutlak hakimiyeti bulunmamaktadır, zira kadına da çeşitli haklar verilerek erkeğin yanında yer alması sağlanmak istenmiştir. O sebeple, farklı şekillerde ifade edilmiş olsa da, aslında bütün görüş sahiplerinin aynı noktada birleştiği sonucuna varılabilir.

Gelinen bu noktada, babanın eski Türk ailesindeki rolünü aile içindeki görev dağılımı açısından ele almak doğru olacaktır. Aile içerisinde anne ile babanın birbirine eşit kılındıklarını söylemek, elbette ki her türlü işin eşler tarafından birlikte yapıldığı anlamına gelmez. Eski Türklerde aile üyeleri arasında görev dağılımı bakımından işbölümü yoluna gidilmiştir. Buna göre aile içerisinde erkeğin rolü daha çok ailenin ekonomik geçimini sağlamak ve aileyi korumak üzerinedir.⁵⁵ Her ne kadar kadının çalışma hakkı bulunsa da, ailenin geçiminin sağlanması daha çok erkekten beklenmiştir. Bu ise erkeğin toplum hayatında daha aktif olmasını gerektirmiştir. Ailenin geçimini sağlayarak ekonomik olarak güç kazanan erkek, aynı zamanda aileyi dışardan gelebilecek her türlü tehlikeye karşı koruyarak fiziksel anlamda da güçlü konuma geçmiştir.

Erkek ayrıca, aile içerisinde çocuklarını yetiştirmek ve zamanı geldiğinde onları evlendirmekle de yükümlü kılınmıştır.⁵⁶ Çocukların yetiştirilmesinde babanın rolünün özellikle erkek çocuklarını yetiştirmek olduğu, kız çocukları bakımından ise görevin esas olarak anneye ait olduğu kabul edilmiştir.⁵⁷ Erkek çocukların yetiştirilmesi konusunda

---

⁵⁴ Cin – Akyılmaz, a.g.e., s. 32; Arsal, a.g.e., s. 333; Arsal, a.g.m., s. 150; Cin, **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, a.g.e., s. 272; Cin, **Eski Hukukumuzda Boşanma**, a.g.e., s. 27; Ekinci, a.g.e., s. 71; Ağaoğlu, a.g.e., s. 108.

⁵⁵ Koca, a.g.m., s. 9.

⁵⁶ Ögel, a.g.e., 1988, s. 247; Koca, a.g.m., s. 9.

⁵⁷ Ögel, a.g.e., 1988, s. 247; Güler, a.g.m., s. 65; Koca, a.g.m., s. 9. Yazarlar bu nedenle eski Türklerde ‘anasız kızın, babasız oğulun bakımsız sayıldığı’ni söylemişlerdir. Bu görüşün aksine, erkek çocukların

babanın sorumluluğu öylesine büyüktür ki, kaynaklarda konuya ilişkin bir örnek şöyle anlatılmaktadır: Eski Türk topluluklarının bazıları için bir oğulun hırsızlık yapması durumunda fail ceza olarak öldürülür ve kafası vücudundan ayrıldıktan sonra bir ipe geçirilip babasının boynuna asılır. Baba da oğlunun bu kesik başını ömür boyu üzerinde taşımak mecburiyetinde tutulur.⁵⁸

Çocukların evlendirilmesi görevi bakımından da, hem kız hem de erkek çocukları için, evlenmek istediklerinde babanın bu evliliğin gerçekleşebilmesi adına her türlü maddi ve manevi desteği sağlama yükümlülüğü bulunmaktaydı. Çocuklara verilecek maddi destek kız ve erkek çocuklar için ayrı ayrı düşünülmüştür. Bu, erkek çocuklar için kız tarafına verilecek olan kalını hazırlamak⁵⁹; kız çocukları için de, kızının yeni evine götüreceği çeyizini hazırlamak biçiminde ifade edilebilir.

Erkek çocuklar için babanın bir önemli sorumluluğundan daha söz edilebilirdi. Bu da babanın erkek çocukları için kural olarak yeni bir ev açmak zorunda olmasıdır.⁶⁰ Evlenecek olan erkek çocuklar babalarının evinden ayrılıp yeni bir eve çıkarılarken, bu yeni evin hazırlanması görevi de erkek tarafına verilmiştir. Bu düzenleme, eski Türk ailesinin çekirdek aile yapısından ileri gelmektedir. Ancak bu kural evin en küçük oğlu için geçerli değildir; zira bu kişi evlendiğinde dahi ailesiyle oturmaya devam etmek zorundadır.

Eski Türklerde babanın rolünün yanı sıra, dedenin aile içindeki pozisyonuna da ayrıca değinmek gerekmektedir. Eski Türk ailesi pederi aile yapısında olduğundan aile içerisinde öncelik babadadır ve ailenin çekirdek aile oluşu kural olarak evde yaşlılarla birlikte yaşamayı engellemektedir. Yine de bazı kaynaklarda oğlundan erkek torunu olan dedelerin, bu çocukları babasının yanından alarak kendilerinin yetiştirdiğine dair bilgilere rastlanmaktadır. Buna gerekçe olarak da, dedelerin kendi oğullarından daha deneyimli olmaları sebebiyle torunlarına oğullarından daha iyi bakabileceklerini düşünmeleri gösterilmiştir.⁶¹ Dedelerin aile içindeki bir diğer önemli rolü ise, ailelerin savaş ve benzeri

---

eğitilmesi görevinin annenin üstünde olduğu da ileri sürülmüştür. Bkz.: Afet İnan, **Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri**, M.E.B. Yayınları, Ankara, 1975, s. 27.

⁵⁸ Hüseyin Namık Orkun, **Türk Tarihi I**, Akba Kitabevi, Ankara, 1946, s. 185. Orkun'un hırsızlık olarak naklettiği suç tipini Eberhard 'haramilik' olarak nitelendirmektedir. Bkz.: Eberhard, **Çin'in Şimal Komşuları**, a.g.e., s. 69.

⁵⁹ Kalın hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. a.ş.: s. 46 vd.

⁶⁰ Arsal, a.g.e., s. 331; Cin – Akyılmaz, a.g.e., s. 34; Donuk, a.g.m., s. 165; Koca, a.g.m., s. 10.

⁶¹ İbn Fazlan, **Seyahatname**, çev. Ramazan Şeşen, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 59; Onay, a.g.m., s. 350.

durumlarla karşılaşmaları halinde daha güçlü olmak adına dedenin yönetimi altında toplanıyor olmalarıdır.⁶²

B. AİLEDE ANNENİN ROLÜ

Annenin aile içindeki rolünü incelemeye, eski Türklerde kadının yerini incelemekle başlamak yerinde olacaktır. Eski Orta – Asya Türk toplumlarında kadının yeri çağdaşı diğer toplumlardaki kadınlara kıyasla oldukça ileri bir seviyedeydi.⁶³ Bu durum sadece aile içerisinde değil, toplum hayatında da kendini göstermekteydi.⁶⁴ Kadınlar hiçbir zaman erkeklerden ayrı, onlara kıyasla daha az hakka sahip, diğer bir deyişle toplumda ikinci plana atılan bir konumda olmamış, aksine her zaman erkeklerle eşit görülmüştür.⁶⁵ Kadınların gerek kendi toplumu içindeki erkeklerden gerek yabancı erkeklerden kaçmadığı, kendilerini onlardan gizleme gereği duymadığı Fazlan'ın Seyahatnamesi'nde hayretle dile getirilmiştir.⁶⁶ Kadın, toplumun her alanında erkek ile beraber yer almış, onunla aynı faaliyetlerde bulunmuştur. Hatta daha çok erkeklere özgü eylemler olarak kabul edilen at binme, silah kullanma ve avcılığa dahi kadınların erkeklerle eşit seviyede katıldığı gözlemlenmiştir.⁶⁷ Sayılanların yanı sıra, her ne kadar asli görevleri arasında yer almasa da kadınların savaflara bile erkeklerin yanında katıldıkları, gerektiğinde düşman askerlerini esir bile aldığı bilgisi kaynaklardan okunabilmektedir.⁶⁸ Hatta bu nedenlerle bazı Türk topluluklarında kadınların erkeklerden daha güçlü bir yapıya sahip olduğu bile

⁶² Ögel, a.g.e., 1988, s. 245.

⁶³ Cin – Akyılmaz, a.g.e., s. 32; Cin, **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, a.g.e., s. 272; Ekinci, a.g.e., s. 71; Kadri Süreyya Özdener, 'İslam Öncesi Türklerde Kadının İçtimai Yeri', **Sosyoloji Konferansları Dergisi**, S. 22, 1988, s. 234; Fındıkoğlu, a.g.m., s. 27; Koca, a.g.m., s. 9.

⁶⁴ Wolfram Eberhard, Eski Çin Kültürü ve Türkler, **AÜDTCFD**, C. I, S. 4, 1943, s. 29; Belkıs Konan, Türk Kadınının Siyasi Hakları Kazanma Süreci, **AÜHFD**, C. 60, S. 1, 2011, s. 161; Cin - Akyılmaz, a.g.e., s. 32.

⁶⁵ Arsal, a.g.m., s.150; Faruk Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler)**, 5.b., Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1999, s. 75; Afet İnan, a.g.e., s. 26.

⁶⁶ Fazlan, a.g.e., s. 35, 61.

⁶⁷ Çandarlıoğlu, a.g.e., s. 93; Roux, a.g.e., s. 138; Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, a.g.e., s. 217; Koca, a.g.m., s. 9. Hatta kaynaklarda kadınların kurban kesme törenlerinden sonra futbol oynadığı dahi belirtilmektedir. Bkz.: Eberhard, **Çin'in Şimal Komşuları**, a.g.e., s. 87; Necdet Sevinç, **Eski Türklerde Kadın ve Aile**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1987, s. 53.

⁶⁸ Kurat, a.g.e., s. 195; Jean-Paul Roux, 'Ortaçağ Türk Kadını: II. Türk Kadını Hakkında Ortaçağ Bilgileri', çev. Gönül Yılmaz, **Erdem**, C. 6, S. 18, Eylül, Ankara, 1990, s. 703.

dile getirilmiştir.⁶⁹ Kadınlar, dini konularda da aktif roller almışlar, tıpkı erkekler gibi dini törenlere katılmış, gerektiğinde törenlere başkanlık bile etmişlerdir.⁷⁰

Kadınların toplum hayatında bu kadar aktif rol oynamasının temelinde Türk toplumunun savaşçı bir yapıda olması gerçeği yatmaktadır. Nitekim, erkeklerin savaşa gidip ailelerinden uzakta kaldığı dönemlerde kadınlar, ailenin bütün geçimini sağlamak durumunda kalmışlardır.⁷¹ Böylece kadınlar ister istemez toplum hayatının önemli bir parçası olmuş, aile yaşantısının da pek çok konusunda başrolüne soyunmuşlardır. Erkeklerin savaş sonunda evlerine geri dönmeleriyle kadınların bu rolleri kısmen azalsa da hiçbir zaman tamamen ortadan kalkmamıştır. Bu noktada kadınların aile içerisinde, özellikle kocalarının yokluğunda başrolü oynamalarından dolayı, erkeklerden sonra bir yardımcı veya bir başsorumlu olduklarını söylemek yanlış olmayacaktır.⁷²

Kadınların toplum yaşantısında her daim erkeklerin yanında yer aldığı en üst seviyedeki örneği kuşkusuz devlet yönetiminde ve devlet başkanlarının faaliyetlerinde kendini göstermektedir. Zaten bir ülkede hükümdarın eşinin devlet yönetimindeki konumuyla, o ülkede aile içinde kadının konumu arasında sıkı bir bağlantı olduğu kabul edilmiştir.⁷³ Eski Türk devletlerinde hükümdarlar tahta törenle çıkarılarken eşleri de daima yanlarında bulunur, söz konusu törenle onlar da 'hatun' sıfatını alarak devlet yönetimine ortak hale gelirlerdi.⁷⁴ Hatunlar hükümdarla beraber yönetime katıldıkları gibi, hükümdarın yokluğunda da onun adına ülkeyi yönetirlerdi.⁷⁵ Çin kaynakları bu durumu teyit ederek hükümdar eşlerinin hükümdarla beraber devlet yönetimine aynı oranda katılımında

---

⁶⁹ W. Radloff, **Sibirya'dan**, C. I, çev. Ahmet Temir, Maarif Basımevi, İstanbul, 1956, s. 271.

⁷⁰ Arsal, a.g.m., s. 150. İstisnai olarak kadınların kurban törenlerine katılmadığı görülmekteyse de bu yönde kesin bir kuralın bulunmadığı, çeşitli Türk topluluklarında kadınların da kurban törenlerine katıldığına dair bilgilerin mevcut olduğu ileri sürülmüştür. Bkz.: Roux, a.g.m., II, s. 696.

⁷¹ Cin, **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, a.g.e., s. 272; Arsal, a.g.e., s. 333; Gömeç, **Türk Tarihinden İzler II**, a.g.e., s. 26; Arsal, a.g.m., s. 150; Erkul, **Evlenme gelenekleri**, a.g.m., s. 97.

⁷² Onay, a.g.m., s. 352.

⁷³ Arsal, a.g.m., s. 150; Hıfzı Veldet, 'Türk Kadınının Hukuki Vaziyeti (Tarihte ve Yeni Türk Hukukunda)', **İkinci Türk Tarih Kongresi**, AKDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010, s. 974.

⁷⁴ Saadettin Gömeç, **Kök Türk Tarihi**, 2.b., Akçağ Yayınları, Ankara, 1999, s. 102; Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, a.g.e., s. 257; Emel Esin, **Türk Kültür Tarihi: İç Asya'daki Erken Safhalar**, AYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1997, s. 10; Çandarlıoğlu, a.g.e., s. 96; Gülcan, a.g.e., s. 68. Hunlarda hükümdarın eşinin adının 'Yan-shi' olduğu; Göktürk Devleti ile birlikte bu adın değiştirilerek 'ko-ho-tun'/hatun kelimesinin kullanılmaya başlandığı kaydedilmiştir. Bkz.: A. Von Gabain, 'Hun-Türk Münasebetleri', **İkinci Türk Tarih Kongresi**, AKDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010, s. 907.

⁷⁵ Fazlan, a.g.e., s. 49; Orkun, **Türk Tarihi I**, a.g.e., s. 137; Sultan Mahmut Kaşgarlı, **Uygur Türkleri Kültürü ve Türk Dünyası**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2004, s. 84; Bülent Daver, 'Kadınların Siyasal Hakları', **AÜSBFD**, C. 23, S. 4, 1968, s. 125; Onay, a.g.m., s. 352.

bulduğunu belirtmişlerdir.⁷⁶ Nitekim, Hun hükümdarı Mete Han'ın, Çin'in kuşatılmasının ardından, aslında Çin'i tamamen hakimiyeti altına alacakken, Hatun'un bu hareketi devletin geleceği için uygun görmediğini söylemesi üzerine kuşatma kararından vazgeçmesi⁷⁷ ve yine Göktürk hükümdarı İl Kağan'ın kuşatma altına aldığı bir Çin şehrinde, Çinlilerle sonradan yapılan bir anlaşma gereği kuşatmayı kaldırmaya karar vermesi, ancak Hatun'un buna karşı çıkması üzerine kuşatmaya devam etme kararı alması bu duruma iki temel örnek teşkil etmektedir.⁷⁸

Eski Türk devletlerinde hükümdar fermanlarının hükümdarın adının yanında mutlaka hatunun adının da anılmasıyla başladığı görülmektedir.⁷⁹ Bu arada hatunlar kurultaylara da katılmakta ve bu meclislerde oy kullanabilmekteydiler.⁸⁰ Siyasi gücü bu derece geniş olan hatunların kendilerine ait saraylarının, at sürülerinin, hatta şehirlerinin bile varlığı dikkat çekmektedir.⁸¹ Hatunların, hükümdarın ölümünden sonra başa kimin geçeceği konusunda kurultay ile birlikte söz sahibi olmaları ve bu dönemde kurultayın yönetimini de devralmaları konuyla ilgili olarak verilebilecek diğer önemli bir bilgiyi oluşturmaktadır.⁸²

Eski Türk hükümdarları ülkelerine gelen yabancı elçileri de eşleriyle beraber karşılarlar, onlar şerefine verilen davetlere de yine eşleriyle beraber katılırlardı.⁸³ Örneğin, Göktürk Devleti döneminde ülkeyi ziyarete gelen Çin elçisinin karşılanmasında, hükümdar Bilge Kağan ile beraber Hatun Po-fu da hazır bulunmuştur.⁸⁴

⁷⁶ Afet İnan, a.g.e., s. 26; Yakut, a.g.m., s. 409.

⁷⁷ Eberhard, **Çin Tarihi**, a.g.e., s. 89.

⁷⁸ Özden, a.g.m., s. 233; Onay, a.g.m., s.352.

⁷⁹ Konan, a.g.m., s. 161; Daver, a.g.m., s. 25; Şefika Kurnaz, **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını**, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1991, s. 70; Özden, a.g.m., s. 232.

⁸⁰ Gömeç, **Kök Türk Tarihi**, a.g.e., s. 102.

⁸¹ Özkan İzgi, **Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi**, AKDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s.50, 65; Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, a.g.e., s. 258; Esin, a.g.e., s. 10. Kaynaklarda Uygur prenseslerinin yaşadığı Uygur şehirleri anlatılırken burada bulunan ve 'hatun kaynağı' adı verilen sıcak su göllerinden bahsedilmektedir. Bkz.: İzgi, a.e., s. 50. Benzer şekilde, Bulgar Türklerinde hükümdarın kendine ait sarayının yanı sıra eş ve çocuklarına ait ayrı bir yapının da bulunduğu tespit edilmiştir. Bkz.: Geza Feher, 'Türko-Bulgar, Macar ve Bunlara Akraba Olan Milletlerin Kültürü – Türk Kültürünün Avrupa'ya Tesiri', **İkinci Türk Tarih Kongresi**, AKDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010, s. 298.

⁸² Veldet, a.g.m., s. 974; Gömeç, **Kök Türk Tarihi**, a.g.e., s. 102; Koçak, a.g.m., s.112.

⁸³ Arsal, a.g.m., s. 150; Konan, a.g.m., s.161; Cin, **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, a.g.e., ss. 372-373.

⁸⁴ Gömeç, **Kök Türk Tarihi**, a.g.e., s. 102. Benzer şekilde Uygur Devleti zamanında ülkeye gelen Çin elçisini de Uygur hükümdarı ve eşi birlikte karşılamışlardır. Bkz.: Cin - Akgündüz, a.g.e., s. 51; Konan, a.g.m., s. 161. Yine, Avrupa Hun Devleti'ne gelen Bizans elçisinin hükümdarın eşi tarafından karşılandığı da Bizans kaynaklarında yer almaktadır. Bkz.: Afet İnan, a.g.e., s. 26.

Eski Türklerde kadının siyasal hayattaki yerine ilişkin Orhun Yazıtları'nda da önemli satırlara yer verilmiştir. Yazıtlarda, devletin kuruluş aşamasından bahsedilirken, Bilge Kağan'ın '...Türk halkı yok olmasın diye, yeniden halk olsun diye, babam İltiş Kağan'ı, annem İlbilge Hatun'u göğün tepesinde tutup yükseltmişler.' sözlerine yer verilmiştir.⁸⁵ Bu ifade, eski Türk toplumlarında kadın ile erkeğin eşit olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilmiştir.⁸⁶ Öte yandan, bu sözlerle Türk halkının var olabilmesi için kağanın tek başına gücünün yetmeyeceği, yanında her zaman bir eşe ihtiyacının olacağı ve ancak onunla beraber Türk halkını kurtarabileceği de vurgulanmış olmaktadır. Şu halde, hükümdar eşleri, devletin kuruluşu ve devamlılığı açısından en az hükümdar kadar önemli ve gerekli görülmüşlerdir.⁸⁷ Daha da önemlisi yazıtlarda kadının konumu göz önüne alınarak, ona verilen önem açıkça ifade edilmiştir.⁸⁸ Bu açıdan, eski Türk devletlerinin çağdaşı çok sayıda devlete göre oldukça ileri bir seviyede olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır. Kadına verilen önemin bir diğer göstergesi olarak, Orhun Yazıtları'nda anlatımını bulan bir kişinin ölümünün ardından geride kalanlar sıralanırken öncelikle ölenin eşi ya da annesinin adının anılması örneği dikkat çekmektedir.⁸⁹

Destan ve hikayelerde de kadınlara her zaman değer verilmiştir. Destan kahramanlarının başarılarının ardında hep eşlerinin önerilerinin yer aldığı üzerinde durulmuş, eşler arasındaki sevgi ve saygının da fırsatta altı çizilmiştir.⁹⁰ Eski Türklerle ait olduğu bilinen 'annenin öğüdünü al, babanın sözünü dinle' gibi atasözleri de annenin adının her zaman babaninkinden önce geldiğini dile getirerek kadınların önemine vurgu yapmıştır.⁹¹

Eski Orta – Asya Türk toplumlarında kadınlara verilen önemin bir diğer göstergesi, kadınlara karşı işlenen suçların diğer suçlardan ayrılımları ve bunların oldukça ağır bir şekilde cezalandırılmalarıydı. Eski Türklerde evli bir kadına tecavüz etmenin cezası

---

⁸⁵ Thomsen, a.g.e., ss. 94-96.

⁸⁶ Cin – Akyılmaz, a.g.e., s. 32; Özdener, a.g.m., s. 233. Bu cümlelerin aynı zamanda eski Türk ailesinin anne, baba ve çocuktan oluşan çekirdek aile yapısında olduğunu da gösterdiği ileri sürülmüştür. Bkz.: Orhan Türkdoğan, 'Eski Türklerde Aile Tipolojisi', **I. Aile Şurası Bildirileri**, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara, 1990, s.5; Orhan Türkdoğan, Türk Ailesinin Genel Yapısı, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s. 30; Yakut, a.g.m., s. 416.

⁸⁷ Roux, a.g.m., C. I, s. 202.

⁸⁸ Onay, a.g.m., s. 352.

⁸⁹ Roux, a.g.m., C. I, s. 213.

⁹⁰ Sevinç, a.g.e., s. 17, 21.

⁹¹ Ögel, a.g.e., s. 248; Erkul, Eski Türklerde Evlenme Gelenekleri, a.g.m., s. 95.

ölümdü.⁹² Ölüm cezasının, bunun dışında sadece devlete isyan ve adam öldürme suçlarında veriliyor olması⁹³, evli kadına tecavüz suçunun ağırlığını gözler önüne sermektedir. Bu suçtaki ölüm cezasının uygulanış şekli de oldukça ağır gözükmektedir. Nitekim, failin vücudu ikiye parçalanarak idam gerçekleştirilmektedir.⁹⁴ Bunun gerekçesi olarak da zaninin aslında birbirinin eşi olan bir çifti ayırdığı, o halde kendi vücudunun da ikiye ayrılması gerektiği inancı gösterilmiştir.⁹⁵

Benzer şekilde Göktürk Ceza Hukuku'nda da aynı kuralın varlığı dikkat çekmektedir. Göktürkler'de ayrıca, evli olmayan kadına tecavüz etmenin cezası da gösterilmiştir: hem ağır bir para cezası hem de o kadınla evlenme mecburiyeti.⁹⁶ Bu hükümlerle aile hayatının korunmasının ne kadar önemsendiği ortaya çıkmaktadır.

Eski Orta – Asya Türk toplumlarında kadınların toplum içinde sahip olduğu büyük saygınlığa hanel getiren önemli bir kurumdan bahsedilmiştir. Bu da, kadınların savaş ve benzeri durumlar nedeniyle düşmanın eline geçmeleri sonucunda, onların birer cariyesi haline gelmeleridir. Bu durum, toplum için oldukça küçük düşürücü sayılmıştır.⁹⁷ Nitekim, Orhun Yazıtları'nda savaş sırasında yaşananlar anlatılırken düşmana karşı zafer kazanılamasaydı bütün anne ve kızların düşman elinde cariye olacağı vurgulanmıştır.⁹⁸ Yine Yazıtlar'da, Türklerin bağımsızlıklarını ilan etmeden önce Çin egemenliğinde geçirdiği yıllar anlatılırken, kız çocuklarının Çinlilerin elinde cariye olduğundan üzüntüyle bahsedilmiştir.⁹⁹

Eski Orta – Asya Türk toplumlarına ilişkin kaynaklarda kadına ilişkin olarak üzerinde önemle durulan bir diğer husus da, Türk kadınlarının ahlaklı ve namuslu kişilikleridir.¹⁰⁰ Bu husus şüphe yok ki kadınların toplum içinde sahip oldukları saygınlığın bir ifadesi olarak kabul edilmelidir. Üstelik kadınların bu özelliği sadece Türklerce değil,

⁹² Lev Nikolayeviç Gumilev, **Eski Türkler**, 7.b., Selenge, İstanbul, 2011, s.101; Aydın, a.g.e., s. 15; Cin, **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, a.g.e., s. 272; Arsal, a.g.e., s. 280.

⁹³ Üçok – Mumcu – Bozkurt, a.g.e., s. 33.

⁹⁴ Fazlan, a.g.e., s. 35. Yazar bu infaz şeklinin Oğuzlar ve Bulgarlar başta olmak üzere çeşitli Türk topluluklarında görüldüğünü dile getirmiştir.

⁹⁵ Roux, a.g.m., C. II, s. 721.

⁹⁶ Üçok – Mumcu – Bozkurt, a.g.e., s. 33; Orkun, **Eski Türk Yazıtları**, a.g.e., s. 15; Yakut, a.g.m., s.415. Aynı cezanın Hunlarda da mevcut olduğu ileri sürülmüştür. Bkz.: Fazlan, a.g.e., s. 116.

⁹⁷ V. V. Barthold, **Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**, çev. Ragıp Hulusi Özdem, AKDITYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, s. 13; Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, a.g.e., s. 217; Donuk, a.g.m., s. 166; Koca, a.g.m., s. 9.

⁹⁸ Thomsen, a.g.e., s. 120.

⁹⁹ Thomsen, a.g.e., s. 92.

¹⁰⁰ Sümer, a.g.e., s. 75; Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, a.g.e., s. 217; Koca, a.g.m., s. 9; Güler, a.g.m., s. 69.

Türklerle ilişki kurmuş bütün milletlerce de kabul ve takdir edilmiştir.¹⁰¹ Nitekim İbn Fazlan, ünlü Seyahatname'sinde Türk kadınlarından bahsederken 'kadınların zina nedir bilmediğini' söylemektedir.¹⁰² Bu arada, eski Türk dilinde ahlaklı ve namuslu olmayan kadınlara yönelik özel bir kelimenin asla yer almayışı da toplumda böyle kadınlara rastlanmadığı için onlara yönelik bir kelime kullanmaya ihtiyaç duyulmadığı şeklinde yorumlanmakta, böylece Türk kadınlarının ne derece ahlak ve namus sahibi oldukları ispat edilmiş olmaktadır.¹⁰³

Aile içi ilişkiler bakımından ele alındığında ise eski Türk kadınının en az erkeği kadar söz hakkının bulunduğu ortaya çıkmaktadır.¹⁰⁴ Bu durumun temelinde pederi aile yapısı yer almaktadır. Ailenin dışarıya karşı temsilinde, yani aile adına dışarıda çeşitli hukuki işlemlerde bulunulması konularında önce erkeğin, ondan sonra da kadının yetkili olduğu kaynaklarda belirtilmiştir.¹⁰⁵ Erkek, dışarıyla daha çok temasta bulunacağından aileyi de öncelikle o temsil edecek, onun yokluğunda ise devreye kadın girecektir. Şu halde, erkeğe daha çok dışarıyla ilgili işler ve evin maddi açıdan geçindirilmesi görevi düşerken, kadına ise evin düzen ve temizliği gibi iç işleri ve yine ev hayatı kapsamında hayvanlarla ilgili işler verilmiştir.¹⁰⁶ Kadınlar için kaynaklarda 'evci' kelimesinin kullanılıyor oluşu da bu yüzdendir.¹⁰⁷ Mali konularda ise ailenin maddi kazançla ilgili görevleri erkeğin üzerinde, erkeğin eve getirdiği para ve bu sayede oluşan ailenin malvarlığının koruması görevi ise kadının üzerinde bırakılmıştır.¹⁰⁸ Bu durumda, kadının evde hakim konumda olduğunu söylemek bir bakıma yanlış olmayacaktır.¹⁰⁹

Kadınların bir anne olarak sorumluluğuna gelince; bu kapsamda çocukların bakımı ve yetiştirilmesi konuları ön plana çıkmaktadır. Bu öylesine büyük bir sorumluluk olarak düşünülmüştür ki, Dede Korkut Hikayeleri'nde anne hakkı, 'Tanrı hakkı' olarak kabul

¹⁰¹ Arsal, a.g.e., s. 332; Abdülkadir İnan, 'Göçebe Türk Boylarında Evlatlık Müesseseleriyle İlgili Gelenekler', **AÜDTCFD**, C. 6, S. 3, Mayıs-Haziran, 1948, s. 136; Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, a.g.e., s. 217.

¹⁰² Fazlan, a.g.e., s. 35.

¹⁰³ Laszlo Rasonyi, **Tarihte Türklük**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1971, s. 58; Arsal, a.g.m. s. 146.

¹⁰⁴ Konan, a.g.m., s. 161; Daver, a.g.m., s. 125; Koca, a.g.m., s. 9.

¹⁰⁵ Cin – Akyılmaz, a.g.e., s. 32; Ögel, a.g.e., 1988, s. 247; Türkdoğan, **Türk Ailesinin Genel Yapısı**, a.g.m., s. 28. Kaynaklarda belirtildiği üzere bu doğrultuda annenin yeri babadan sonra, fakat babanın diğer akrabalarından önce gelmektedir.

¹⁰⁶ Arminius Vambery, **Travels in Central Asia**, Spottiswoods and Co., London, 1864, s. 316; Cin – Akgündüz, a.g.e., s. 45; Özdenler, a.g.m., s. 227; Koca, a.g.m., s. 9.

¹⁰⁷ Caferoğlu, a.g.e., s. 45; Ögel, a.g.e., s. 251; Esin, a.g.e., s. 3.

¹⁰⁸ Cin – Akgündüz, a.g.e., s. 44; Donuk, a.g.m., s. 166.

¹⁰⁹ Arsal, a.g.m., s. 150; Güler, a.g.m., s. 69; Gündüz, a.g.m., s. 132.

edilmiştir.¹¹⁰ Henüz küçükken kız - erkek bütün çocuklarının bakımını üstlenen annenin görevi onların büyümeye başlamasıyla azalmakta, anne esas olarak kız çocuklarının yetiştirilmesi görevini üstlenmeye başlamaktadır. Kız çocuklarını yetiştirirken bir yandan da evin işlerini görmede onların yardımını alan anne ile kız çocukları arasında böylece sıkı bir yardımlaşma bağı da oluşmuş olurdu.¹¹¹

Eski Türklerde kadının toplum ve aile içindeki yeri konusunda yukarıda anlatılmış bulunan hususlar genel olarak kadını her alanda erkeğin eşiti gibi göstermekteyse de, kadınların aslında erkeklerin bir adım gerisinde kalmasına yol açacak ya da erkeklerin daha değerli görülmesine neden olacak kimi uygulamalar da karşımıza çıkmaktadır. Kadınların statüsünü tüm yönleriyle ortaya koymak adına bu uygulamalara da değinmek gerekmektedir. Örneğin, kadınların aile içinde erkeklerin velayeti altında olmaları durumu.¹¹² Bu velayet evleninceye kadar babaya, evlendikten sonra da kocaya ait kabul edilmiştir.¹¹³ Kadınların toplum yaşantısında erkeklerin daha gerisinde kaldığının bir diğer örneği siyasal hayattan verilebilir. Her ne kadar devletin varlığı için kadının yerinin önemi sık sık ifade edilmiş olsa da, bugüne kadar bulunmuş olan eski Türk yazıtlarından hiçbirisi bir kadın için yazılmamış ve mevcut yazıtlarda eski Türklerin atalarından bahsedilirken hiçbir kadın atadan bahsedilmemiştir.¹¹⁴ Eski Türk destanları incelendiğinde de kadınlar özellikle aile içerisinde oynadıkları rol itibarıyla hep erkeğin gerisinde gösterilmişlerdir.¹¹⁵

Konuya ilişkin olarak, Göktürklerde görülen bir ceza çeşidine de değinmek yerinde olacaktır. Göktürk Ceza Hukuku'na göre, bir kimsenin gözünü çıkararak bir kişinin ceza olarak kızını veya karısının mallarını mağdur tarafına vermesi öngörülmüştür.¹¹⁶ Böyle bir cezayla, hiçbir suçu olmayan bir kız tanımadığı bir erkekle evlenmek zorunda bırakılmakta ya da evli bir kadın çeyizinden mahrum edilmektedir. Toplumda kadının sahip olduğu saygınlık göz önüne alındığında, kadınlara yönelik böylesi bir cezanın kabul edilebilir bir yönü bulunmamaktadır. Ancak, eski Türklerde kadınların ve kız çocuklarının kocanın

---

¹¹⁰ Orhan Şaik Gökyay, **Dede Korkut Hikayeleri**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 61.

¹¹¹ Erkul, **Eski Türklerde Evlenme Gelenekleri**, a.g.m., s. 95; Koca, a.g.m., s. 9.

¹¹² Cin – Akgündüz, a.g.e., s. 45; Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, a.g.e., s. 241.

¹¹³ Ahmet Ağaoglu, 'İptidai Türk Aile Hukuku ile İptidai Hındo-Avrupai Aile Hukuku Arasında Mukayese', **Birinci Türk Tarih Kongresi**, AKDITYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010, s. 267.

¹¹⁴ Roux, a.g.m., C. I, s. 202.

¹¹⁵ Doğan, a.g.e., s. 32.

¹¹⁶ Üçok – Mumcu – Bozkurt; a.g.e., s. 33. Avcıoğlu bu cezayı; 'kızını, eğer kızı yoksa karısının çeyizini' şeklinde ifade etmektedir. Bkz.: Avcıoğlu, a.g.e., s. 232. Cin – Akgündüz'de ise bu suçun cezası tazminat vermek ve tazminatla beraber failin kızını mağdura vermek şeklinde geçmektedir. Bkz.: Cin – Akgündüz, a.g.e., s. 43.

velayeti altında bulunmaları dolayısıyla, kadına ya da kız çocuğuna verilen bu cezanın aslında kocaya verilmiş olduğu kabul edilmiştir.¹¹⁷ Bu cezayı başka türlü yorumlayan tarihçiler de olmuştur. Onlara göre bu ceza, aslında kadınların toplumda ikinci planda olmaları ve erkekler karşısında pek de haklarının bulunmaması gerçeğiyle açıklanabilir.¹¹⁸ Öte yandan, bu cezayla gözü çıkarılmış olan erkeğe hayatı boyunca yaşayacağı sıkıntılara karşılık olarak, mağdur tarafça kendisine yardımcı olmak üzere bir eşin verilmesinin amaçlandığı ve bu açıdan da cezanın aslında adil bir ceza olduğu da savunulmuştur.¹¹⁹ Söz konusu ceza değerlendirildiğinde görülmektedir ki, erkeğin işlediği bir suçun cezası olarak kızının ya da karısının maddi ve manevi açılardan zarar göreceğe hale getirilmesi kadınların hak ve özgürlüklerini zedeleyici bir durum yaratmaktadır. Ancak, kadınların toplumsal statü itibarıyla sahip oldukları çok sayıda olumlu husus dikkate alındığında, getirilen bu hükmün ne kadar zayıf kaldığı da gözden kaçmamaktadır.

C. AİLEDE ÇOCUKLARIN ROLÜ

Eski Orta – Asya Türk toplumlarında çocuk sahibi olunmasına büyük önem verilmiştir. Öyle ki, bazı Türk kavimlerinde evliliğin ancak çocuğun doğumuyla tam olarak geçerli hale gelmiş sayılacağı kabul edilmiştir.¹²⁰ Dede Korkut Hikayeleri'nde de hiç çocuğu olmayanların Tanrı tarafından hor görüldüğü, bu nedenle toplum tarafından da hor görülmeleri gerektiğinin altı çizilmiştir.¹²¹ Bu derece önem atfedilen çocukların aile içerisindeki rolü de anne ve babanın rolü kadar önemli sayılmıştır. Bunda, göçebe yaşam tarzı ve eski Türklerin bulunduğu bozkır coğrafyasının koşullarının etkisi göz ardı edilemez; çünkü içinde bulunulan sert yaşam koşulları çocukların bir an önce büyüyüp ailelerine yardımcı olmalarını gerektirmiştir.¹²² O sebeple, anne babalar çocuklarının yetiştirilmesi konusuna azami önemi göstermişlerdir.

---

¹¹⁷ Üçok – Mumcu – Bozkurt; a.g.e., s. 33.

¹¹⁸ Avcıoğlu, a.g.e., s. 232; He Xingliang – Guo Hongzhen, **Çinlilerin Gözünden Türklerin Tarihi**, çev. Eser Ulun, Kalkedon Yayıncılık, İstanbul, 2015, s. 132.

¹¹⁹ Cin – Akgündüz; a.g.e., s. 43.

¹²⁰ Ögel, a.g.e., 1988, s. 269.

¹²¹ Gökyay, a.g.e., s. 32.

¹²² Doğan, a.g.e., s. 16.

Eski Türklerde kız ve erkek çocuklar aile içerisinde kural olarak herhangi bir ayrıma tabi tutulmamışlar, ailelerinin gözünde birbirine eşit kabul edilmişlerdir.¹²³ Bu husus aynı zamanda çağdaşı pek çok topluma göre eski Türklerin ne kadar gelişmiş bir bakış açısına sahip olduklarını kanıtlamaktadır.

Eski Orta – Asya Türk adetlerine göre çocuklara doğum sıralarına göre farklı sıfatların verildiği görülmüştür. Buna göre, ailenin ilk doğan çocuğuna ister kız ister erkek olsun ‘tun oğul’, ilk doğan kız çocuğuna ayrıca ‘tun kız’, en son çocuğuna da ‘aştal oğul’ denmekteydi.¹²⁴ Çocuğun ismini belirleme hakkı ise babaya aitti.¹²⁵

Çocukların aile içindeki rolleri bakımından bir görev dağılımı söz konusuydu. Nasıl ki ailede baba daha çok ailenin dışarıyla olan işleriyle, anne de evin iç düzeniyle ilgilenmekteyse, erkek çocuklar daha çok babalarına dışarıda, kız çocuklar da annelerine ev işlerinde yardımcı olmaktaydılar.¹²⁶ Bir başka deyişle, çocuklar da anne babalarının izlerinden gitmekteydiler. Böylece, onların da ileride birer anne baba olarak sorumluluklarının bilincinde olmaları sağlanmak istenmiştir. Çocukların, on ila on iki yaşlarına gelmeleri ile artık büyüdükleri ve anne babalarına yardım edecek düzeye eriştikleri kabul edilmekteydi.¹²⁷

Her ne kadar kız ile erkek çocuklar arasında bir ayrım yapılmıyor olsa da, özellikle erkek çocukların yetiştirilmelerine ayrı bir önemin verildiği de bir gerçektir. Şöyle ki, erkek çocuklar büyüyüp babalarına yardımcı olmaya başladıklarında, babanın işinin büyük ölçüde azalacağı düşünülmüştür. Nitekim bir atasözünde de dile getirildiği gibi, ‘Tay yetişirse at dinlenir, oğul yetişirse baba dinlenir.’¹²⁸ Bu noktadan bakıldığında baba ile erkek çocuklar arasındaki ilişkinin bir karşılıklı koruma ilişkisine dayandığı gerçeği ile karşı karşıya kalınmaktadır.¹²⁹ Baba, çocuklar büyüyüp kendilerini idare edecek yaşa gelene kadar onları koruyacak, çocuklar da büyüdüklerinde babalarına yardımcı olarak bu sefer onlar babalarına destek olacaklardır. Eski Türklerde bu gerçeği dile getiren önemli bir sözü de hatırlatmakta yarar vardır: ‘Erkek çocuklar (bir kimsenin oğulları) soy ağacının

¹²³ Ögel, a.g.e., 1988, s. 250; Daver, a.g.m., s. 125; Roux, a.g.m., C. II, s. 701; Güler, a.g.m., s. 70.

¹²⁴ Kaşgarlı Mahmut, a.g.e., C. III, s. 137; C. I, s. 105.

¹²⁵ Arsal, a.g.m., s. 149.

¹²⁶ Koca, a.g.e., s. 9.

¹²⁷ Gömeç, **Türk Tarihinden İzler II**, a.g.e., s. 24.

¹²⁸ Kaşgarlı Mahmut, a.g.e., C. I, s. 207.

¹²⁹ Ögel, a.g.e., 1988, s. 240; Onay, a.g.m., s. 351.

gövdesi, kardeşler (o kimsenin kardeşleri) ise soy ağacının yapraklarıdır.’¹³⁰ Bu sözle bir erkek için kardeşlerinden çok oğullarının değerli olduğu anlatılmak istenmiştir. ‘Ata oğlu ataç doğar’ atasözünde de yine baba ile oğul arasındaki yakın ilişkiye vurgu yapmıştır.¹³¹ Dede Korkut Hikayeleri’nde de erkek çocukların önemi üzerine durulmuş, oğulların babalarının sırrı, iki gözünün biri olduğu ifade edilmiştir.¹³²

Erkek çocuklarının, aileye yardım ederek babanın sorumluluklarını azaltmalarının yanı sıra, soyun devam etmesini sağlamak gibi önemli bir görevleri daha ortaya çıkmaktadır.¹³³ Kız çocukları evlendiklerinde kocalarının soylarına geçeceklerinden ve dünyaya getirecekleri çocukları kocalarının soyunu devam ettireceğinden, ailenin devamını ancak erkek çocuklar sağlayabilecektir. Bu nedenle eski Türklerde kız çocuklar için ‘el ateşi’, erkek çocuklar için de ‘baba ocağı’ ifadeleri kullanılmıştır.¹³⁴ Dede Korkut Hikayeleri’nde de ‘ata adını yürütmeyen hoyrat oğul ata belinden inince inmise yeğ, ana rahmine düşünce doğmasa yeğ’ denilerek erkek çocuklardan soyun devamlılığını sağlama beklentisi açıkça ifade edilmiştir.¹³⁵

Erkek çocuklara bu derece önem verilmesi, kız çocuklarının geri planda kalması gibi bir durumu asla yaratmamıştır. Kız çocuklar da tıpkı erkek çocuklar kadar istenilmiş ve onlara büyük değer verilmiştir. Bu konu hakkındaki güzel bir örneği yine Dede Korkut Hikayeleri’nden verebilmek mümkündür. Hikayeler’de, kız çocuk sahibi olmak isteyen Bican adlı bir bey, Oğuz beylerinin hepsinin birlikte dua etmesiyle duaların kabul olunacağına inanıldığından, onlardan bir kız çocuğu sahibi olmak için dua etmelerini talep etmektedir. Oğuz beyleri bu talebi yerine getirmişler ve sonunda Bican Bey bir kız çocuğuna sahip olmuştur.¹³⁶

Çocukların, anne babalarına yardım etme ve soyun devamını sağlama dışında kendilerinden beklenen çok önemli bir görevlerinden daha söz edilebilir: Anne ve babalarına itaat etmeleri. Her çocuk anne ve babasının sözünü dinlemekle yükümlü

---

¹³⁰ Ögel, a.g.e., 1971, s. 23.

¹³¹ Güler, a.g.m., s. 65.

¹³² Gökyay, a.g.e., s. 26.

¹³³ Koca, a.g.m., s. 9.

¹³⁴ Gömeç, **Türk Tarihinden İzler II**, a.g.e., s. 20.

¹³⁵ Gökyay, a.g.e., s. 27.

¹³⁶ Gökyay, a.g.e., s. 71. İstisnai olarak Manas Destanı’nda erkek çocukların daha ön planda oluğu ve ailelerin kız çocuk değil, erkek çocuk sahibi olmak istediği görülmüştür. Bkz: Doğan, a.g.e., ss. 30-31.

tutulmuştur.¹³⁷ Hatta çocuklar evlenseler ve babalarının velayeti altından çıksalar dahi babaları yaşadığı müddetçe onun sözüne uymaları bir zorunluluk olarak düşünülmüştür.¹³⁸ Ancak uygulamada buna mutlak surette uyulmadığı da bir gerçektir.¹³⁹ Eski Türk ailesinde çocuklar, yeri geldiğinde anne babalarından farklı düşüncelere sahip olabilmişler, anne ve babalar da çocuklarının bu düşüncelerine karşı müsamahalı davranmışlardır. Bu durum, ailenin pederi yapısıyla açıklanabilir. Babanın ailede baskın bir üstünlüğe sahip olmaması kadın ve çocukların oldukça özgür yaşayabilmeleri sonucunu doğurmuştur. Aile içerisinde çocukların her daim söz hakkına sahip bulduklarından söz edilebilir.¹⁴⁰ Hatta çocukların evlenecekleri zaman eşlerini kendilerinin seçmeye haklarının olması¹⁴¹ da ebeveynlerine mutlak itaat yükümlülüklerinin olmadığını bir göstergesi sayılabilir.

Eski Orta – Asya Türk toplumlarında evin en küçük erkek çocuğunun ayrı bir konumu bulunmaktaydı. Daha önce de belirtildiği gibi en küçük oğul evlense dahi ailesiyle beraber yaşamaya devam edeceğinden, yaşlandıklarında anne ve babasına bakma sorumluluğunu da üstlenmiş olmaktadır. Ancak bu çocuğun diğer kardeşlerine oranla daha fazla sorumluluk yüklenmesinin karşılığı olarak, anne babası öldüğünde aile evine sahip olacağını da unutmamak gerekmektedir.

Çocukların anne babalarıyla olan ilişkilerinin yanı sıra kendi aralarındaki ilişkilerine de büyük önem verilmiştir. Eski Türklerde kardeşlerin birbirleriyle oldukça yakın ilişkiler içerisinde oldukları dikkate değer bir konudur.¹⁴² Orhun Yazıtları'nda konuyla ilgili önemli ifadelere yer verilmiştir. Şöyle ki, Yazıtlar'da Göktürk hükümdarı Bilge Kağan, kardeşi Kültegin'in ölümü üzerine duyduğu derin üzüntüyü anlatırken yasa boğulduğunu, üzüntüden gözlerinin görmez, aklının ermez olduğunu, gözlerinden yaş gelirken yüreğinden de feryat geldiğini söyleyerek acısının büyüklüğünü ifade etmeye çalışmıştır.¹⁴³ Yine Yazıtlar'da Çinlilerin Türklere yaptığı aldattıcı eylemlerden bahsedilirken küçük kardeş ile büyük kardeşin birbirine düşürüldüğü, bunun sonucunda da

---

¹³⁷ Özdener, a.g.m., s. 226; Onay, a.g.e., s. 350. Hatta öyle ki Büyük Hun Devleti Ceza Hukuku'na göre bir oğul babasına isyan ederse önce hapsedilmiş, ardından da yüzüne damga vurulmuştur. Bkz.: Cin – Akgündüz, a.g.e., s. 34.

¹³⁸ Gömeç, **Türk Tarihinden İzler II**, a.g.e., s. 21.

¹³⁹ Büyük Hun Devleti hükümdarlarından Mete Han'ın, Türk töresine karşı geldiği için babasını öldürtmesi bu durumun başlıca göstergesi olarak kabul edilmiştir. Bkz. Ögel, a.g.e., 1988, s. 247.

¹⁴⁰ Cin – Akgündüz, a.g.e., s. 45.

¹⁴¹ Z. F. Fındıkoğlu, 'Türk Aile Sosyolojisi', **İÜHFİM**, C.11, S. 3-4, 1945, s. 266; Roux, a.g.m., C. II, s. 701.

¹⁴² Onay, a.g.m., s. 351.

¹⁴³ Thomsen, a.g.e., s. 120.

milletin karışıklıklar içine girerek en sonunda Çinliler karşısında yenilgiye uğradığı anlatılmıştır.¹⁴⁴ Dede Korkut Hikayeleri'nde de kardeşliğin öneminden ve kardeşlerin birbirine olan sevgi ve bağlılığından söz edilmiştir. Düşman tarafından kaçırılan kardeşi kurtarmak için girişilen çabalar ve kardeşin öldürülmesi üzerine duyulan üzüntüler hikayelerin konuları arasındadır.¹⁴⁵

Eski Türk ailesinde çocuklar ele alınırken, 'evlat edinme' kurumuna da değinmek yerinde olacaktır. Evlat edinme kurumunun tarihin çok eski dönemlerinden itibaren eski Orta – Asya Türk toplulukları arasında yer aldığı ve büyük bir ciddiyetle uygulandığı dikkat çekmektedir.¹⁴⁶ Kaynaklarda evlat edinme işlemlerinin büyük törenlerle gerçekleştirildiği, törenler sırasında kurbanların kesildiği anlatılmıştır.¹⁴⁷ Evlatlık alınan çocuklara, 'tutunçu oğul' adının verildiği bilinmektedir.¹⁴⁸ Böylece evlatlık çocukların, ailenin eğer başka çocukları da varsa, onlarla karışmasına engel olunmak istenmiştir.¹⁴⁹

Evlatlık çocukların, ayrı birer isimlerinin olması onlara öz çocuklara göre farklı muamele edildiği anlamına gelmemektedir. Aksine, evlatlık alınan çocuklar ailenin gerçek çocukları gibi görülür, ailenin bir üyesi sayılırlardı.¹⁵⁰ Eski Türklerde evlat edinilen çocukların ailenin gerçek çocuğuymuş gibi kabul edilmesi uygulamasına devlet yönetiminde de rastlanmıştır. Evlatlıklar, gerektiğinde hükümdardan sonra onun yerine başa geçebiliyorlardı. Mesela, Uygurlarda hükümdarın ölümü üzerine, kendisinden sonra başa geçmeye ehil bir varisinin bulunmaması sebebiyle hükümdarın bir evlatlığının kurultayın onayıyla hükümdar yapıldığı görülmüştür.¹⁵¹

Evlat edinme sebepleri eski Türk kavimleri arasında farklı farklı düzenlenmiştir. Tarihin en eski devirlerinde, evlat edinmenin kabilenin nüfusunu arttırmak, kabileyi genişletip güçlendirmek amaçlarıyla yapıldığı, bu nedenle sadece kabile dışından

¹⁴⁴ Thomsen, a.g.e., s. 92.

¹⁴⁵ Gökyay, a.g.e., s. 95, 204, ss. 174-187.

¹⁴⁶ Ahmet Caferoğlu, 'Türk Taamül Hukukunda Evlatlık Müessesesi', **Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası**, C. 2, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, İstanbul, 1939, s. 99.

¹⁴⁷ Bu adetin özellikle Kazak-Kırgızlarda var olduğu ve bugün dahi gözlemlenebildiği ileri sürülmüştür. Bkz.: Caferoğlu, a.g.m., s. 113; İnan, Göçebe Türk Boylarında Evlatlık Müesseseleriyle İlgili Gelenekler, a.g.m., s. 131. Yapılan törenin büyüklüğü ve kesilen kurbanların sayısı evlatlık alınan çocuğun aileye yakınlığına göre değişiklik göstermiştir. Buna göre, yakın akrabalarından alınan evlatlıklarda küçük bir tören; soyun dışından alınanlarda ise kalabalık ve büyük törenler yapılmıştır. Bkz.: İnan, a.g.m., s. 130.

¹⁴⁸ Kaşgarlı Mahmut, a.g.e., C. III, s. 375.

¹⁴⁹ Arsal, a.g.m., s. 154; Koca, a.g.m., s. 12.

¹⁵⁰ Özkan İzgi, **Uygurların Siyasi ve Kültürel Tarihi, (Hukuk Vesikalarına Göre)**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1987, s. 92; Koca, a.g.m., s. 12.

¹⁵¹ Ögel, 1971, s. 27; Koçak, a.g.m., s. 114.

çocukların evlatlık alındığı görülmektedir.¹⁵² İlerleyen dönemlerde ise çok değişik sebepler altında bu kurumun uygulanmasına devam edilmiştir. Bu sebepler manevi ihtiyaçları gidermekten, maddi menfaat elde etmeye kadar geniş bir yelpazede düzenlenmişlerdir. Mesela, evlatlık alacak olan ailenin çocuğunun olmaması, dini inanışlar nedeniyle ruhların küçük çocukları hastalandıracağı, hatta öldürebileceği korkusuyla çocukların başka ailelere verilmek istenmesi ve böylece ruhların kandırılmaya çalışılması başlıca evlat edinme sebeplerini oluşturmaktadır. Uygurlarda ise daha çok maddi gerekçeler ön plana çıkarılmıştır. Nitekim, evlatlık veren ailenin kötü maddi durumu nedeniyle çocuklarına bakacak güçlerinin olmaması, aileyi evlatlık verme yoluna itebilmiştir.¹⁵³ Öte yandan, hükümdarların da kimi zaman evlatlık alma yoluna gittikleri ve alınan bu çocukların hükümdarın korumalığını yapmak üzere yetiştirildiği kaynaklarda yazılıdır.¹⁵⁴

Evlat edinme hakkının eski Türk aile yapısı içinde kural olarak erkeğe ait olduğu, bir kadının kocası var olduğu sürece tek başına evlat edinemeyeceği, ancak dul kaldıktan sonra bu hakkı dilediği gibi kullanabileceği kabul edilmiştir.¹⁵⁵ Bir aile çocuklarını evlatlık verdiği andan itibaren çocukları üzerindeki hak ve yükümlülükleri sona ermiş olmaktadır. Eğer aile evlatlık vermekten vazgeçip çocuğunu geri almak isterse, evlatlık alanın o ana kadar çocuk için yaptığı bütün masrafları ödemesi gerekiyordu.¹⁵⁶ Ancak farklı bir görüş, bir kez evlatlık verilen çocuğun artık hiçbir biçimde geri alınamayacağını, yalnızca evlatlık alanın kendi oğlu dünyaya geldiğinde, evlatlığın öz babasının, kendi oğlunu geri alma hakkının bulunabildiğini savunmuştur.¹⁵⁷

Evlatlık alan, evlatlığını kendi çocuklarından hiçbir surette ayırmama yükümlülüğü ile karşı karşıyaydı. Kişi, tıpkı öz çocukları gibi evlatlığının da masraflarını karşılamak ve onu mirasından yararlandırmakla yükümlüydü.¹⁵⁸ Benzer şekilde, kendi çocuğu olmadığı için evlatlık alma yoluna giden bir aile, günün birinde kendi öz çocukları dünyaya gelse

---

¹⁵² İnan, Göçebe Türk Boylarında Evlatlık Müesseseleriyle İlgili Gelenekler, a.g.m., s. 132. Evlatlıklar her ne kadar kabilenin dışından alınsa da, evlat edinilen çocuk artık o soyun bir parçası olarak kabul edileceğinden, içinde bulunduğu soydan biriyle evlenmesi yasaklanmıştır. Bkz.: a.y.

¹⁵³ Caferoğlu, a.g.m., s. 101; Avcı, a.g.e., s. 28; Aydın, a.g.e., s. 19; Ekinci, a.g.e., s. 74. Hatta Altay Türklerinde küçük yaşta çocukları ölen ailelerin, başkalarının çocuklarını çalmaya dahi haklarının olduğu kabul edilmiştir. Çocuğun çalınmasından bir ay sonra öz anneye, çocuğu çalan aileden parası karşılığında kendi çocuğunu geri alabilme hakkı tanınmıştır. Bkz.: Caferoğlu, a.g.m., s. 101; Aydın, a.g.e., s. 20.

¹⁵⁴ Ögel, a.g.e., 1971, s. 26.

¹⁵⁵ Caferoğlu, a.g.m., s. 105.

¹⁵⁶ Avcı, a.g.e., s. 29; Aydın, a.g.e., s. 19; Ekinci, a.g.e., s. 74; Caferoğlu, a.g.m., s.106.

¹⁵⁷ İnan, Göçebe Türk Boylarında Evlatlık Müesseseleriyle İlgili Gelenekler, a.g.m., s. 131.

¹⁵⁸ Aydın, a.g.e., s. 19; Avcı, a.g.e., s. 29; Arsal, a.g.m., s. 155.

dahi çocukları arasında hiçbir ayırım yapmamak zorundaydı. Dikkat edilirse bu hükümlerle evlat edinilen çocuğun kendisini aile içerisinde aşağı seviyede görmesine engel olunmak istenmiştir. Bu nedenle özellikle on yaşından küçük çocukların evlat edinmede tercih edilmesinin daha doğru olacağı, böylece bu çocukların yeni ailelerini benimsemelerinin de kolaylaşacağı ileri sürülmüştür.¹⁵⁹

Evlatlık edinilen çocuk için çeşitli hak ve yükümlülükler de düzenlenmiştir. Evlatlık, kendisini evlat edinen kişiye öz babasına davranır gibi davranmak, ona itaat etmek ve onun koyduğu kurallara uymakla yükümlü kılınmıştır.¹⁶⁰ Evlatlığın buna karşılık öz anne ve babasına karşı herhangi bir yükümlülüğünün ise kalmayacağı kabul edilmiştir. Buna bağlı olarak öz anne babası öldüğünde, evlatlığın onların mirasçısı olması da söz konusu değildi.¹⁶¹ Evlat edinen, eğer çocuğa kötü muamelede bulunur ya da çocuğu aç bırakırsa evlatlığın evden ayrılıp istediği yere gidebilme hakkı da kabul edilmiştir.¹⁶²

Eski Orta – Asya Türk toplumlarında evlatlık kurumunun varlığına delil teşkil eden başlıca yazılı kaynak Uygur hukuk belgeleridir. Bu belgelerde evlatlık verilmesine ilişkin çeşitli örnekler bulunmaktadır. Belgelerden anlaşıldığı üzere, evlat edinme işlemi bir sözleşme yapılarak gerçekleştirilmekte, bu sözleşmeye de ‘oğulluk bir’ adı verilmektedir.¹⁶³ Evlat veren ile evlat edinen arasında yapılan bu evlatlık sözleşmesi ile evlat edinme işlemi gerçekleşmiş olmaktadır. Oldukça ayrıntılı olarak düzenlenen sözleşmelerde, öncelikle taraflar kendilerini tanıtip evlat edinme işlemini yapma sebeplerini açıklamakta, ardından evlat veren ile evlat edinenin karşılıklı hak ve yükümlülükleri sayılmakta, sonrasında da bu yükümlülüklere uyulmadığı takdirde karşılaşılabilecek yaptırımlar belirlenmektedir. Sözleşmelerin en sonunda şahitlerin onayı ve tarafların imzası yer almaktadır.

Sözleşmelerden anlaşıldığı kadarıyla, eski Türklerde kimsesiz çocukların değil, aksine anne ve babaları belli olan, evlat edinilecekleri yaşa kadar ailesiyle birlikte yaşamış olan çocukların evlat edinildikleri dikkat çekmektedir. Evlatlıklar bedelsiz olabileceği gibi genellikle belirli bir miktar para ya da mal karşılığı da verilebilmekteydiler. Evlatlık verme karşılığı olarak alınan bu mal ya da paraya ‘süt sevinci’ adı verilmiştir. Evlat edinme

---

¹⁵⁹ Caferoğlu, a.g.m., s. 105.

¹⁶⁰ İzgi, **Uygurlar’ın Siyasi ve Kültürel Tarihi**, a.g.e., s. 92.

¹⁶¹ Caferoğlu, a.g.m., s. 106.

¹⁶² Arsal, a.g.e., s. 340; Avcı, a.g.e., s. 29.

¹⁶³ Avcı, a.g.e., s. 29; Yakut, a.g.m., s. 424.

sözleşmesi bir bedel karşılığı yapıldığında, evlatlık veren aldığı paranın ‘süt sevinci’ olduğunu sözleşmede bizzat dile getirmiştir. Süt sevincinin hukuki niteliği tartışılırken, verilen paranın çocuğun öz ailesinin o zamana kadar çocuk için yaptığı masrafların bir karşılığı olduğu kabul edilmektedir.¹⁶⁴

Evlat edinme sözleşmelerinde tarafların karşılıklı hak ve yükümlülükleri her seferinde gayet açık ve ayrıntılı bir şekilde belirtilmiş olmasına rağmen, sözleşmede belirtilmemiş bir konuda çıkan anlaşmazlığın çözümünün, toplumda kabul edilen genel kurallar çerçevesinde olacağı da belirtilmiştir.¹⁶⁵

Sözleşmelerde görülen ortak bir özellik dikkat çekmektedir. O da, evlatlık olarak verilen çocukların kural olarak erkek çocuklar olmasıdır.¹⁶⁶ Bu durumun gerekçesi de, Uygurlarda evlatlık alınan çocukların özellikle tarım gibi ağır işlerde çalıştırılmak istenmesi, kız çocukların evlat edinilmesi durumunda ise onların bu ağır işleri istenilen düzeyde yerine getiremeyeceklerinin düşünülmesidir.¹⁶⁷

Uygurlar dönemine ait bir evlat edinme sözleşmesi, konuya ışık tutması açısından aşağıya alınmıştır. Bu sözleşmede Titso isimli bir ağabey, kardeşi Antso’yu Toynak Şıla adındaki birine evlatlık olarak vermektedir. Titso, bu sözleşmeyi yaparken ağabeyi ile konuşup kardeşi Antso’nun evlatlık olarak verilmesine ortak karar verdiklerini öncelikle dile getirmiştir. Kardeşinin evlatlık verilme sebebi olarak da, maddi sıkıntı içinde bulduklarından dolayı evde pişen yemeğin paylaşımının zorlaşması gösterilmiştir. Sözleşmede Antso’nun evlatlık verilmesine karşılık, Toynak Şıla’dan yirmi stir gümüş alındığı ifade edilmiş, ardından da tarafların hak ve yükümlülükleri anlatılmıştır. Buna göre Titso, kardeşiyle ilgili hiçbir güçlük çıkartmayacak, Toynak Şıla da evlatlık aldığı Antso’yu kendi çocuklarıyla bir tutacak, yemek, giysi ve mallarını tüm çocukları arasında eşit bir şekilde paylaşacaktır. Sözleşmede daha sonra yaptırım kısmına geçilmiş ve verilen sözlerin tutulmaması halinde çarptırılacakları cezalar belirtilmiştir. Sözleşme, şahitlerin onayı ve tarafların mühürleriyle sona ermektedir.¹⁶⁸

---

¹⁶⁴ İzgi, **Uygurlar’ın Siyasi ve Kültürel Tarihi**, a.g.e., s. 93; Aydın, a.g.e., s. 19; Avcı, a.g.e., s. 28.

¹⁶⁵ Arsal, a.g.m., s. 154.

¹⁶⁶ Ekinci, a.g.e., s. 74; Avcı, a.g.e., s. 28.

¹⁶⁷ Caferoğlu, a.g.m., s. 109. Bu kurala istisna teşkil edecek şekilde, Kırgızlarda kız çocuklarının erkek çocuklarla eşit oranda evlatlık verildiği görülmüştür. Bkz.: a.y. Yalnız kız çocukların evlat edinilmesinde tören yapma zorunluluğu bulunmamış ve kız evlatlıklar sadece yakın akrabalarından alınmıştır. Bkz.: İnan, Göçebe Türk Boylarında Evlatlık Müesseseleriyle İlgili Gelenekler, a.g.m., s. 131.

¹⁶⁸ İzgi, **Uygurlar’ın Siyasi ve Kültürel Tarihi**, a.g.e., s. 144.

Sözleşme hükümleri incelendiğinde, öncelikle evlatlık verenin çocuğun babası değil de ağabeyi olduğu anlaşılmaktadır. Titso, Antso'yu evlatlık verirken diğer ağabey ile konuşup ortak karar verdiklerini belirtmiştir. Uygurlarda evlatlık verme işlemlerinin genelde çocuğun babası tarafından yapıldığı bilinmektedir.¹⁶⁹ Bu durumda, örnek sözleşmede kardeşlerin ortak karara vararak evlatlık vermelerinden, babalarının o sırada hayatta olmadığı sonucu çıkartılmaktadır.¹⁷⁰ Antso'nun evlatlık verilmesi karşılığında alınan para da süt sevincinin bir örneğini oluşturmaktadır. Sözleşmede evlatlık alan Toynak Şila ise zaten var olan çocuklarının yanı sıra bir de evlatlık almakta ve evlatlığını kendi öz çocuklarından ayırmayacağını belirtmek suretiyle aile içi dayanışmanın güzel bir örneğini vermiş olmaktadır.

Bir başka Uygur belgesinde ise, bir baba oğullarından birini çocuğu olmayan ve olacağını da ümit etmeyen bir kimseye evlatlık olarak vermektedir. Belgede, bu işleme karşılık babanın herhangi bir menfaat sağladığına dair bir hüküm yer almamaktadır.¹⁷¹ Bu belge, evlatlıkların bedelsiz olarak da verilebildiğine dair bir örnek teşkil etmektedir.

Evlatlık vermeye ilişkin tüm Uygur belgelerinde bu işlem 'oğulluk vermek' ifadesiyle karşılanmıştır. Bazı Uygur belgelerinde ise oğulun 'satıldığından' bahsedilmektedir. Oğul satışı, evlatlık vermeye kimi yönlerden benzese de, bu iki hukuk kurumu arasında farklılıklar bulunmaktadır.

Oğul satışına ilişkin bir belgede Kukdamuni isimli bir baba kendisine lazım olan elli pamuklu bez karşılığı oğlunu Alpış'a satmaktadır. Satışın geçerlilik süresi olarak bin yıl, on bin gün gösterilmiştir. Baba, alıcı Alpış'ın, oğlunu isterse kendisinin sahiplenebileceğini, isterse de onu başkasına satabileceğini ifade etmiştir. Sözleşmenin devamında, satılan oğulun bir suç işlemesi halinde bundan öz babasının sorumlu olacağı belirtilmiş, sözleşme hükümlerine uyulmadığı takdirde de tarafların ödeyeceği tazminatlar düzenlenmiştir. Sözleşmede ayrıca, hükümlere uymayanın sözünün geçersiz sayılacağı da hükme bağlanmıştır. Sözleşme tarafların imzaları ve şahitlerin onayıyla sona ermektedir.¹⁷²

Bir başka Uygur belgesinde ise, bir baba kendisine lazım olan altmış altın karşılığında oğlunu Sengektes Aka adındaki birine bin yıl, on bin gün süreyle 'tamamen

---

¹⁶⁹ Arsal, a.g.m., s. 154.

¹⁷⁰ İzgi, **Uygurlar'ın Siyasi ve Kültürel Tarihi**, a.g.e., s. 90.

¹⁷¹ İzgi, a.e., s. 90.

¹⁷² İzgi, a.e., s. 136.

sattığını' ifade etmektedir. Sözleşmede satın alanın, eğer isterse satın aldığı oğulu başkasına satabileceği de belirtilmiştir. Sözleşme hükümlerine oğlunu satan babanın ya da akrabalarından birisinin sonradan karşı çıkması durumunda ise satılan oğula denk iki kişinin karşı tarafa verileceği de taahhüt edilmiştir.¹⁷³

Örnekler incelendiğinde görülmektedir ki, hem 'oğulluk verme'de hem de 'oğul satma'da belirli bir mal ya da para karşılığında oğullar karşı tarafa verilmektedir. Sözleşme süreleri olarak bin yıl on bin gün gibi çok uzun bir sürenin öngörülmüş olmasının nedeni, sözleşmenin sürekliliğini sağlamak, bu sayede en azından taraflardan birinin sürenin dolduğunu ileri sürerek sözleşmeyi sona erdirmek istemesinin önüne geçmektir.¹⁷⁴ Yukarıda incelenen son iki belgede oğlu satın alan kişi onu isterse kendi yanında tutabilecek, isterse de başka bir kişiye satabilecektir. Böyle bir düzenlemenin, evlatlık vermenin kurallarından sayılan evlatlığı kendi çocuklarından ayırmama kuralına aykırı olduğu açıktır. Zaten bu sebeple oğul satış sözleşmeleri evlat edinme sözleşmelerinden ayrılmaktadır. Şu halde, son iki belge çerçevesinde bir evlat edinme ilişkisinden değil, bir oğul satışı işleminden ve dolayısıyla velayet hakkının satışından söz etmek doğru olacaktır. Sözleşme gereği satılan özgür çocuk, satın alan kişinin bir kölesi durumuna getirilmektedir.¹⁷⁵

Evlat edinme kurumuyla ilgili, Uygurlardan kalma belgelerde ifadesini bulan hükümlerin aslında eski Türk adetlerini yansıtmadığı, çünkü söz konusu hükümlerin daha önceki yüzyıllarda kurulan diğer Türk devletlerine yabancı olduğu ifade edilmiştir. Bu görüşe göre, söz konusu hukuk belgeleri Uygurların yerleşik hayata geçmelerinden sonraki dönemde, toplumdaki zengin tüccar ve çiftçiler tarafından düzenlenmişlerdir. Kaldı ki, burada gerçek anlamda bir evlat edinme amacı bile yoktur. Bir nevi, ev işlerinde kullanılmak üzere bir yardımcıya sahip olma amacı vardır; bu amaç da evlat edinme perdesi arkasında gizlenmiştir.¹⁷⁶

Evlat edinme ve oğul satışı yanında, eski Türklerde erkek çocuklarla ilgili üçüncü bir müessese daha karşımıza çıkmaktadır: 'Oğul rehni'. Bu konuya ilişkin yine bazı Uygur hukuk belgeleriyle karşı karşıya kalmaktayız.

---

¹⁷³ İzgi, a.e., s. 140

¹⁷⁴ Caferoğlu, a.g.m., s. 109.

¹⁷⁵ Üçok – Mumcu – Bozkurt, a.g.e., s. 39, 45.

¹⁷⁶ İnan, Göçebe Türk Boylarında Evlatlık Müesseseleriyle İlgili Gelenekler, a.g.m., ss. 134-135.

Bir belgede, bir babanın oğlunu belirli bir bedel karşılığında bir başka kimseye rehin olarak bıraktığı görülmektedir. Baba borcunu ödeyinceye kadar oğlu rehin alan kişinin yanında kalacak, bu süre zarfında çocuğun ihtiyaçları yine öz babası tarafından karşılanacaktır. Rehlin süresi boyunca, rehin alanın çocuğu kendi işlerinde çalıştırma hakkı bulunmaktadır. Ancak bu çalıştırma normal sınırlarını aşarsa, çocuğa evlatlık muamelesi gösterilmesi gerekecektir.¹⁷⁷ Rehlin alan, çocuğu kendi yanında olduğu gibi, başkasının yanında da çalıştırabilecektir. Kendi yanında çalıştırdığında çocuğa yiyecek ve içecek de temin etmek zorunda kalacak, ancak başkasının yanında çalıştırırsa bu yükümlülüğü bulunmayacaktır.¹⁷⁸

Bahsedilen sözleşmede, erkek çocuğun karşı tarafa belirli bir süreyle kısıtlı olarak veriliyor oluşu, bu sözleşmenin oğul satışı ve evlatlık sözleşmelerinden ayrıldığı açıkça ortaya koymaktadır. Normal çalıştırma seviyesinin aşılması halinde çocuğa evlatlık gibi davranılacağı yönündeki hüküm ise rehin alınan çocuklara, evlatlık alınanlara kıyasla daha sert muamele edilebileceğini göstermektedir.¹⁷⁹

Adı geçen sözleşmede, babanın oğlunu borcu karşılığında geçici olarak başka bir kişiye vermesi ve bu süre zarfında oğlunun o kişiye hizmet etme yükümlülüğünde olması bazı tarihçileri babaların oğullarını köle olarak geçici süreyle sattıkları gibi bir düşünceye götürmüştür; ancak konuya ilişkin kaynaklarda burada bir köle satışı durumunun söz konusu olmadığı özellikle belirtilmiştir.¹⁸⁰ Belgede ifade olunan sözleşme açıkça, oğulun rehin verilmesini göstermektedir. Söz konusu sözleşme için ‘rehinle teminat altına alınan bir hizmet sözleşmesi’ nitelendirilmesi de yapılabilir.¹⁸¹ Zaten belgede de bu kavram ‘tutugluk’ olarak ifade edilmiştir ve ‘tutug’ da Divanü Lugati’t-Türk’e göre rehin anlamındadır.¹⁸²

Gerek evlat edinme gerek oğul satışı gerekse de oğul rehnine ilişkin belgelerde dikkat çeken önemli bir husus, belgelerin hiçbirinde oğulların rızasının varlığına dair bir ifadenin yer almıyor oluşudur. Uygur belgelerinin pek çok Özel Hukuk konusunda oldukça ayrıntılı olarak düzenlendiği göz önüne alınırsa, oğulun rızasının varlığına değinilmemiş

¹⁷⁷ İzgi, **Uygurlar’ın Siyasi ve Kültürel Tarihi**, a.g.e., s. 95.

¹⁷⁸ Arsal, a.g.m., s. 144.

¹⁷⁹ Ekinci, a.g.e., s. 74; Aydın, a.g.e., s. 20; Avcı, a.g.e., s. 29. Bu nedenle rehin verilen çocukların ailede bir nevi ‘hizmetkar’ olarak görüldüğü ileri sürülmüştür. Bkz.: Ekinci, a.y.

¹⁸⁰ Arsal, a.g.e., s. 327; Arsal, a.g.m., s. 144.

¹⁸¹ Cin – Akgündüz, a.g.e., s. 57; Yakut, a.g.m., s. 426.

¹⁸² Kaşgarlı Mahmut, a.g.e., C. I, s. 373.

olmasının bir unutkanlık olarak değerlendirilmesi pek mümkün gözükmemektedir. Bu durumda, belgeler düzenlenmeden önce aile arasında oğul ile grlp onun rızasının alındığı, ancak rızasının belgelere yansıtılmadığı, ya da büyük bir olasılıkla oğulların rızasına hiç mi hiç bakılmadığı yorumu yapılabilir. Ancak böyle bir yorumun da, çocukların aile içerisinde sahip olduğunu söylediğimiz haklarıyla büyük bir tezat içerisinde kalacağı da kuşkusuzdur.

İKİNCİ BÖLÜM

ESKİ ORTA – ASYA TÜRK HUKUKU'NDA AİLE BİRLİĞİNİN KURULMASI

I. NİŞANLANMA

Eski Orta – Asya Türk toplumlarında ailenin oluşumu nişanla başladı. Yani nişanlanma evliliğin ilk basamağını oluşturuyordu. Eski Türklerde, kız ve erkek çocukların evlenmek istedikleri kişileri ailelerinin herhangi bir baskısı olmadan, kendi istekleri doğrultusunda seçme hakkına kesinlikle sahip oldukları görülmektedir. Ayrıca evlenecek çiftlerin önceden birbirlerini tanımaları ve eğer birbirini seviyor ve anlaşabiliyorlarsa o zaman evlenmeye karar vermelerinin önemi sürekli vurgulanmıştır.¹

A. NİŞANLANMANIN GERÇEKLEŞMESİ

Kız ve erkeğin evlenmeye karar vermelerinin ardından nişanlanma aşamasına gelindiğinde, evlenmek isteyen çiftin bu aşamaya doğrudan bir katılımının olmadığı söylenmelidir.² Nişanda esas olarak, evlenecek olan kız ve erkeğin aileleri ve onlarla birlikte aracılar rol oynamaktaydılar.³ Aracılar, çocukları evlenecek olan iki aile arasında bir çeşit haberci görevini görerek onların birbirleriyle tanışmalarını, nişanı ve sonrasında da evliliğin gerçekleşmesini kolaylaştıran kimselerdi. Aracılar, Divanü Lugati't-Türk'de

---

¹ Ülker Akkutay, 'İslamiyetten Önce Türk Ailesi', **Türk Aile Ansiklopedisi**, C. I, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 55; Roux, a.g.m., C. II, s. 701. Dede Korkut Hikayeleri'nde de bu durumu destekleyici örneklere rastlanmaktadır. Bkz.: Gökyay, a.g.e., ss. 76-77.

² Ağaoğlu, a.g.e., s. 100.

³ Hıfzı Timur, 'Eski Örfi Hukukumuzda Nişanlanma ve Kalım Müessesesi', **Ebül'ula Mardin'e Armağan**, İÜHF, İstanbul, 1944, s. 1139; Avcı, a.g.e., s. 25; Ögel, a.g.e., 1988, s. 255; Güler, a.g.m., s. 72; Koca, a.g.m., s. 10.

ayrıntılı bir şekilde ele alınmışlardır. Eserde aracılar için farklı terimler kullanılmış ve birden fazla yerde bu terimlere yer verilmiştir. Aracılar için kullanılan terimlerden ilki ‘sawçı’dır. Sawçı, ‘güveyleyler, kayınlar, dünürler arasında gidip gelen, elçilik yapan kişi’ ve ‘akraba ve dünür arasında yazı ile gidip gelen kişi’ olarak tanımlanırken, benzer şekilde ‘hısımlar, dünürler arasında gelip giden kişi’ olarak ‘yorigçı’ ve ‘evlenme zamanında dünürler arasında gelir gider olan kişi’ olarak da ‘arkuçı’ terimleri kullanılmıştır.⁴ Divan’da aracılar hakkında çok sayıda terim ve açıklamanın bulunması, bu kurumun eski Türk toplumları arasındaki yaygınlığını göstermektedir. Ancak Divan, ‘sawçı’ ve ‘yorigçı’ kelimelerini tanımlarken bunların Oğuzca’da yer aldığını ifade etmiştir. Buna göre, daha eski tarihli Türk toplumlarında bu iki kelimenin kullanılmadığı söylenebilecektir. ‘Arkuçı’ kelimesi için ise Divan’da herhangi bir zaman ya da dil sınırlaması yapılmamıştır. Diğer taraftan, aracı gönderme adedinin yalnızca maddi durumu iyi olan ailelere özgü olduğu, diğer ailelerde ise erkeğin babasının bizzat kız tarafının yanına gittiği de ileri sürülmüştür.⁵

Eski Türklerde nişanlanma için özel bir şekil şartı aranmamıştı. Toplumda yüzyıllardır uygulanagelen kimi fiillerin gerçekleşmesiyle kız ile erkek nişanlanmış sayılırlardı. Bir kız ile erkek evlenmek istediği takdirde, bu isteklerinin erkek tarafınca kız tarafına bildirilmesi gerekirdi. Bu bildirim ya yukarıda bahsedilen aracılar ya da evlenmek isteyen erkeğin babası bizzat yapmaktaydı.⁶ Aracı ya da erkeğin babası çocukların durumunu kız tarafına anlatır ve kız, babasından evlenmek üzere istenirdi. Kız isteme işi, nişanın ilk aşamasını oluşturmaktaydı. Kızın babası erkek tarafına henüz bir cevap vermeden önce kızının rızasının olup olmadığını mutlaka sormak durumundaydı. Daha önceden de belirtildiği gibi, eski Türklerde kız çocuklarına kendi eşlerini özgürce seçebilme hakkı verilmişti. Babanın aile içinde mutlak bir otoritesi olmadığından, sadece kendi isteği doğrultusunda kızını evlendirebilmesi mümkün değildi. Kızın evlenmeye rızasının var olup olmadığını anlamak için eski Türklerce uygulanagelen sembolik bir mendil koyma adetinden söz edilebilir. Buna göre erkek, nişan sırasında kızın başına bir mendil koyar, kız bu mendili alıp kabul ederse nişanlanmaya rızasının olduğu anlaşılırdı.⁷

⁴ Kaşgarlı Mahmut, a.g.e., C. III, s. 154, 441; C. II, s. 51; C. I, s. 141.

⁵ Radloff, a.g.e., s. 323.

⁶ Arsal, a.g.m., s. 147.

⁷ Ögel, a.g.e., 1988, s. 266; Abdülkadir İnan, ‘Türk Düğünlerinde Egzogami İzleri’, **Makaleler ve İncelemeler**, AKDITYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987, ss. 348-349; Türkoğlan, **Türk Ailesinin Genel Yapısı**, a.g.m., s. 29; Reşat Genç, ‘XI. Yüzyılda Türklerde Evlenme’, **Türk Yurdu ‘Aile Özel Sayısı’**, C. 10, Aralık, 1990, s. 20. Altay Türklerinde ise bu adetin, kızın nişan öncesinde evlenmek istediği erkeğe bir mendil vermesi şeklinde uygulandığı belirtilmiştir. Bkz.: İnan, a.e., s. 349.

Kızın rızasının alınmasının ardından babanın kızını vermeyi kabul etmesi halinde de taraflar ikinci aşamaya geçmiş olurlardı. Bu aşamada, erkek tarafının kız tarafına ödeyecek olduğu kalının miktarı ve ödeme şartları belirlenirdi. Kalın hakkındaki görüşmeler tarafların ortak anlaşmasıyla sona erdiği anda, kız ve erkek nişanlanmış olurlardı.⁸

Görüldüğü üzere nişanlanmanın gerçekleşmesi için, erkek tarafının karşı taraftan kızlarını istemesi, kızın babasının da bu isteği kabul etmesi üzerine tarafların kalın üzerinde anlaşmaya varmaları gerekli ve yeterli olmaktadır. Ancak, şart olmamakla beraber nişanın gerçekleşmesi sırasında tanıkların da hazır bulunması, hatta bu kişilerin mümkünse saygın ve deneyimli kişilerden olmaları genellikle uygulamada yerine getirilen ritüellerdendi.⁹ Kız ile erkeğin nişanlanmış sayılmalarının göstergesi olarak herhangi bir simgenin kullanılıp kullanılmadığı konusunda ise net bir bilgiye henüz ulaşılmamıştır; fakat Dede Korkut Hikayeleri'nde geçen bir uygulama bizlere bununla ilgili bir fikir verebilmektedir: Hikayelerden birinde, birbirini seven bir çift evlenmeye karar verdiklerinde erkek, parmağından altın yüzüğünü çıkartıp kızın parmağına takmakta ve bu yüzüğün aralarında nişan yaptıklarının bir sembolü olacağını söylemektedir.¹⁰ Erkek, kızın parmağına yüzük takarken, kız da nişanlısı için kırmızı renkli bir kaftan diyecek, erkek de bu kaftanı giyecektir.¹¹

B. NİŞANLANMANIN HÜKÜMLERİ

Eski Türkler nişanlanma kurumuna büyük önem vermişler ve nişanın yapılmasını müteakip kız ve erkeğin evlenmelerini bir zorunluluk olarak görmüşlerdir.¹² Evlilik, manevi anlamının yanı sıra maddi olarak da bir hazırlık süreci gerektirdiğinden, kız ve erkek taraflarına bu hazırlıkları yapabilmeleri için süre vermek gerekmiştir. Şu halde, makul bir süre boyunca kız ile erkek nişanlı kalmakta, bu zaman zarfında iki taraf da

⁸ Radloff, a.g.e., s. 325; Arsal, a.g.e., s. 330; Timur, a.g.m., s. 1139; Arsal, a.g.m., s. 147.

⁹ Ögel, a.g.e., 1988, s. 255.

¹⁰ Gökyay, a.g.e., s. 77.

¹¹ Abdülkadir İnan, 'Dede Korkut Kitabı'ndaki Bazı Motifler ve Kelimelere Ait Notlar', **Makaleler ve İncelemeler**, AKDYYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987, s. 189; Faruk Sümer, 'Oğuzlar'a Ait Destani Mahiyette Eserler', **AÜDTCFD**, C. 17, S. 3-4, 1959, s. 438; Genç, a.g.m., s. 20.

¹² Timur, a.g.m., s. 1145; Cin, **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, a.g.e., s. 276. Yazarlara göre nişanlanmanın gerçekleşmesinden itibaren kız ve erkek artık bir nevi evli sayıldığından, bu aşamadan sonra evlenme artık sadece bir şekil şartı halini almaktadır.

çocuklarının evlenmesi için gerekli hazırlıkları yapmaya çalışmaktadır. Yani nişanlanmanın esas amacı evliliğe hazırlık yapabilmek için zaman olarak ifade edilebilir.

Nişanlılık için belirli bir süre öngörülmemiş, ancak kalının tamamının ödenmesi evliliğin şartlarından sayıldığından, kalının tamamı ödenene kadar tarafların nişanlı kalmaları kabul edilmiştir. Yani nişanlılığın süresi esas olarak kalının tamamının ödenmesine kadar geçen süredir. Şüphesiz bu süre aileden aileye farklılık gösterecektir.

Nişanın kurulmasından evliliğin gerçekleşmesine kadar geçen süre içinde kız ve erkek taraflarının evlilik için yapmaları gereken hazırlıklar; kız çocukları için çeyiz hazırlama, erkek çocukları için ise kız tarafına verilecek olan kalını hazırlama ve eğer evlenecek olan erkek evin en küçük oğlu değilse, onun için bir de ayrı ev açma olarak öngörülmüştür.

Nişanlılık dönemi boyunca erkeğin, nişanlısını görebilmek için gündüz vakitleri kız tarafının evine istediği gibi gelebilmesinin mümkün olduğu kabul edilmiştir.¹³ Ancak bazı Türk topluluklarında ise, erkek ancak kalının büyük çoğunluğu ödendiği zaman nişanlısını görebilmeye hak kazanabilmekteydi.¹⁴ Uygulamada nişanlıların ailelerinin, zaten çocuklarının evlenmesine bir nevi kesin gözüyle bakıldığı için bu konuda katı sınırlamalar getirmeye yanaşmadıkları gözlemlenmiştir.

II. EVLENME

A. GENEL OLARAK

Eski Orta – Asya Türk toplumlarında evlenme, soylarını devam ettirmek isteyen bir kız ile erkeğin bir araya gelerek kendi ailelerinden ayrılıp yeni bir eve sahip olmaları ve yeni bir aile kurmaları olarak kabul edilmiştir.¹⁵ Eşler bu sayede artık baba evlerinden ayrılmış, kendilerine ait yeni bir eve geçmiş olurlardı. Erkek çocuklarının evliliği için ailelerinin onlara yeni bir ev açmaları gerekiyordu. Bu ev açma geleneği, ‘evlenmek’

¹³ Radloff, a.g.e., s. 325; Arsal, a.g.e. s. 147; Cin, **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, a.g.e., s. 277.

¹⁴ Bu adetin Kazaklarda ve Kırgızlarda görüldüğü ileri sürülmüştür. Bkz.: Radloff, a.g.e., s. 486; Arsal, a.g.e., s. 156.

¹⁵ Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, a.g.e., s. 216; Kafesoğlu, **Umumi Türk Tarihi Hakkında Tespitler, Görüşler, Mülâhazalar**, a.g.e., s. 120; Cin – Akyılmaz, a.g.e., s. 34; Cin – Akgündüz, a.g.e., s. 45; Arsal, a.g.m., s. 148; Donuk, a.g.m., s. 164; Koca, a.g.m., s. 9; Ercüment Kuran, ‘Türk Ailesinin Tarihi Gelişmesi’, **Türk Yurdu ‘Aile Özel Sayısı’**, C. 10, Aralık, 1990, s. 54.

kelimesinin kökenini oluşturmuştur.¹⁶ Kelimenin ‘eblemek’ şekliyle de çok eski devirlerden beri Türklerce kullanıldığı, eski Türk yazıtlarından öğrenilebilmektedir.¹⁷

Eski Türkler evlenmeye öylesine önem vermişlerdir ki bu, toplumsal bir görev olarak kabul edilmiş ve bekar kalmak toplumda hoş karşılanmamıştır.¹⁸ Toplumun devamlılığının ancak yeni doğumlarla sağlanabilmesi ve doğumların da evlenmeler sonucu gerçekleşmesi evliliğin önemine vurgu yapmaktadır. Şu halde, pek çok toplumda olduğu gibi eski Orta – Asya Türk Aile Hukuku’nda da evlenme çok önemli bir hukuki kurum olarak ayrıntılı bir biçimde düzenlenmiştir.

Diğer yandan, eski Türklerin dini inançları gereğince eşlerin ölümden sonraki hayatlarında yeniden bir araya gelecekleri kabul edilmişti. Bu sebeple, hiç evlenmeden ölen bir kişinin öbür dünyada sonsuza kadar yalnız kalacağına inanılmaktaydı. Bunu engelleyebilmek için bekar olarak ölenlerin ölümlerinden sonra evlendirildikleri, böylece en azından öbür dünyada yalnızlıktan kurtarıldıkları ortaya çıkmaktadır. Bu adete ‘ölü düğünleri’ adı verilmiştir.¹⁹ Ölü düğünleri genellikle bekar olarak ölmüş bir erkekle bekar olarak ölmüş bir kadın arasında yapılır, bu ikisinin ölümden sonraki hayatlarında birbirlerini bulup birlikte yaşamaları ve böylece yalnızlıktan kurtarılmaları umulurdu. Ölü düğünlerinde de tıpkı gerçek hayattaki düğünler gibi büyük törenler düzenlenirdi.²⁰

Eski Türk adetlerinde evliliğin iki farklı biçimde gerçekleşebileceği kabul edilmişti. Bunlar, kız kaçırarak ve kalın vererek evlenme yollarıdır.²¹ Eski Türkler arasında çok eski dönemlerde uygulandığını gördüğümüz kız kaçırma yolu ile evlenmede kaçırılan erkek, kızın babasının isteği doğrultusunda ya kızını iade etmek ya da kızla evlenmek durumundaydı. Kız kaçırılan kişi her iki halde de kızın babasına, yaptığı fiilden dolayı para cezası ödemekle de yükümlüydü. Kızın halihazırda başka bir erkekle nişanlı olması durumunda ise nişanlıya da ayrıca bir kalın veya evlenmek üzere başka bir kız verilmesi

---

¹⁶ Cin – Akyılmaz, a.g.e., s. 34.

¹⁷ Orkun, **Eski Türk Yazıtları**, a.g.e., s. 157. Uygur dilinde ise evlenmek için aynı zamanda ‘kavuşmak’ kelimesinin de kullanılıyor olması, evlenmenin sadece fiziksel birlikten öte olduğu, içinde sevgi unsurunu da barındırdığı çıkarımının yapılmasını sağlamıştır. Bkz.: Ögel, a.g.e., 1988, s. 253; Sevinç, a.g.e., s. 68.

¹⁸ Avcı, a.g.e., s. 25; Erkul, **Eski Türklerde Evlenme Gelenekleri**, a.g.m., s. 97.

¹⁹ Fazlan, a.g.e., s. 120.

²⁰ Roux, a.g.m., C. II, s. 722.

²¹ Kalın vererek evlenme şekli için kız satma yoluyla evlilik tabiri de kullanılmış, ancak burada satılan şeyin kız değil, kız üzerindeki babanın velayet hakkı olduğu dile getirilmiştir. Bkz.: Ağaoğlu, a.g.m., ss. 265-266.

gerekiyordu.²² Kız kaçırma yoluyla evliliklerin soylar arasında sorunlar yaratıp huzursuzluğa sebep olması, zamanla bu yöntemin bırakılarak çok daha barışçıl bir yöntem olan kalın verme yoluyla evlenmeye geçilmesine sebep olmuştur.²³ Kalın verme yoluyla evlenmenin, oldukça gelişmiş bir teşkilatlanmaya sahip Büyük Hun Devleti zamanından başlayarak Türk kavimleri arasında giderek yayıldığı ve çok uzun yüzyıllar boyunca temel evlenme yolu olarak uygulandığı kabul edilmektedir.²⁴ Bu bakımdan tezimizde de evlenme, esas itibarıyla kalın verme yoluyla evlenme yöntemi kapsamında ele alınmıştır.

B. EVLİLİĞİN ŞARTLARI

1. Maddi Şartlar

Eski Orta – Asya Türk Aile Hukuku’nda evliliğin maddi şartları ‘yaş’, ‘kan hısımlığı’, ‘rıza’ ve ‘sosyal durum eşitliği’ olmak üzere dört ana başlık altında toplanmıştır.

a. Yaş

Eski Türklerde evliliğe bir yaş sınırının getirilmemiş olduğu görülmektedir.²⁵ Buna göre, veliler çocuklarını istedikleri yaşta evlendirebilmekteydiler. Ancak, evlendirilen bireylerin birlikte yaşamaya başlayabilmeleri için ergenlik çağına girmeleri gerekmektedir.²⁶ Şu durumda yaş evliliğin bir kuruluş şartını değil, evlenen çiftlerin bir arada yaşaması yani evliliğin fiilen başlaması şartını oluşturmaktaydı. ‘Yaş’ kelimesi aslında önceden tespit edilmiş belirli bir yıla ulaşılmasını değil de, kız ve erkeğin ergenliğe girme zamanını gösterdiği için, bu zaman her bir evlilikte farklılık göstermekteydi.

²² Aġaoġlu, a.g.e, s. 94.

²³ İnan, Türk Düġünlerinde Egzogami İzleri, a.g.m., ss. 344-345.

²⁴ Ögel, a.g.e., s. 238, 256; Yakut, a.g.m., s. 409; Günay – Güngör, a.g.e., s. 69. Yine de bazı Türk toplumlarının evlilik törenlerinde eski adetlere bir gönderme olarak göstermelik kız kaçırma seramonilerinin düzenlenmeye devam edildiği görülmüştür. Bkz.: Rasonyi, a.g.e., s. 56; İnan, Türk Düġünlerinde Egzogami İzleri, a.g.m, s. 345, 348.

²⁵ Cin – Akyılmaz, a.g.e, s. 33, Arsal, a.g.e., s. 329; Arsal, a.g.m., s. 147; Cin, **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, a.g.e., s. 273. Hatta Dede Korkut Hikayeleri’nde Bay Bican isimli bir beyin, henüz doğmamış kızını bile diġer bir beyin henüz doğmamış oġluyla bir nevi beşik kertmesi şeklinde nişanladığı görülmektedir. Bkz.: Gökyay, a.g.e., s. 71.

²⁶ Cin – Akyılmaz, a.g.e., s. 33; Arsal, a.g.e., s. 329; Arsal, a.g.m., s. 147.

Uygulamada ise evliliklerin genellikle 15-16 yaşları arasında gerçekleştiği dikkat çekmektedir.²⁷

Evliliğin fiilen başlaması için tarafların ergenliğe girmelerinin beklenmesinin sebebini, ergenlik ile birlikte kız ve erkeğin çocuk yapabilme kapasitesine erişmesinde aramak gerekir. Evliliğin temel amacı dünyaya yeni bireyler getirmek ve böylece soyun devamını sağlamak olduğuna göre, henüz bu yeterliliğe sahip olmayan kişilerin evlenmelerinin de bir anlamı olmayacaktır. Bu nedenle evlenecek kız ve erkek ergenlik zamanlarına kadar bekletilmişlerdir. Şüphesiz, tarafların belli bir olgunluğa ulaşmış evliliğin sorumluluklarını taşıyacak seviyeye gelmeleri de ergenlik çağına kadar bekleme için ek bir gerekçe sayılmalıdır. Öte yandan, bu bekleme süresi tarafların anne ve babaları için de kendilerine düşen maddi sorumlulukları yerine getirmelerine fırsat tanımaktadır.

b. Kan hısımlığı

Evliliğe ilişkin ikinci şart, evlenecekler arasında kan hısımlığının bulunmaması şartıdır. Kaynaklarda hangi yakınların bu kapsama dahil olduğu konusunda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Bazı kaynaklarda ‘kan hısımlığının bulunmaması’²⁸ ifadesi geçmekteyken, bazılarında ise ‘yakın kan hısımlığının bulunmaması’²⁹ ifadesi yer almaktadır. Bu iki farklı ifade kan hısımlığının kapsamının tayininde tartışmaları kaçınılmaz kılmıştır. Kaynaklar, eski Türklerde kan hısımlığı şartının sınırlarının çok dar çizildiği, bu konuda geniş sınırlamalara gidilmediği yönünde bilgi vermektedir.³⁰ Konuyla ilgili en açık hükümleri dile getiren İbn Fazlan ise ünlü seyahatnamesinde eski Türklerde anne, baba, çocuklar, kardeşler ve yeğenlerle evlenmenin yasak olduğunu, onun dışında kalan herkesle evlenilebileceğini belirtmiştir.³¹ Getirilen sınırlama evlenecek kişilerin, en yakınlarından başlayarak, kimlerle evlenmelerinin mümkün olmadığı sınırlarını çizmektedir. Bu açıklanan, dar anlamda kan hısımlığının bulunmaması şartıdır. Geniş anlamda kan hısımlığının bulunmaması şartı ise evlenecek kişilerin içinde bulunduğu

²⁷ Sencer Divitçioğlu, **Kök Türkler**, Ada Yayınları, İstanbul, 1987, s. 180.

²⁸ Cin – Akyılmaz, a.g.e., s. 33.

²⁹ Bkz.: Arsal, a.g.e., s. 329; Cin, **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, a.g.e., s. 273; Arsal, a.g.m., s. 147.

³⁰ Roux, a.g.m., C. II, s. 712.

³¹ Fazlan, a.g.e., s. 119.

toplumun sınırlarına göre belirlenmektedir. Diğer bir deyişle, evliliğin dış sınırları çizilmekte, bu da bizi endogamik ya da egzogamik evlilik kavramlarına götürmektedir.

Endogami, yani grup içi evlenme, kişinin kendi soyundan bir kişiyle evlenmesi; egzogami, yani grup dışı evlenme, kişinin kendi soyunun dışından bir kişiyle evlenmesi olarak tanımlanabilir.³² Eski Türklerde, kural olarak egzogami türü evliliğin mevcut olduğu dikkat çekmektedir.³³ Egzogaminin en belirgin örneği Büyük Hun Devleti'nin yönetim sınıfında ortaya çıkmaktadır. Buna göre, Hun hakanlarının evlenmek üzere kız alabileceği boylar önceden belirlenmiş, bu boyların dışından biriyle evlilik yapılabilmesi mümkün görülmemiştir.³⁴ Dede Korkut Hikayeleri'nde de egzogami türü evliliklerin örneklerini görebilmek mümkündür. Hikayelerde, erkek kahramanlar eşlerinden ya da nişanlılarından bahsederlerken hep 'el kızı' tabirini kullanmışlardır.³⁵ Eski Türklerde evlenmelerde büyük rol oynayan araçların ve evlenirken kız tarafına verilmesi gereken kalının varlığı da egzogamik evlilik türünün göstergeleri olarak kabul edilebilir; zira aynı aile grupları içerisinde bir evlilik yaşandığında ailelerin birbirini tanınması için araçlara ihtiyaç duyulmayacak, ayrıca erkek tarafından kız tarafına kalın vermenin bir anlamı da kalmayacaktır.³⁶

Eski Orta – Asya Türk devletleri arasında egzogami türü evliliğin görülmediği tek devlet Göktürk Devleti olmuştur. Göktürklerde endogamik evliliklerin yaygın olduğu ileri sürülmektedir.³⁷ Buna karşılık, Göktürklerde de egzogamik evliliklerin uygulanmış olduğunu savunan görüşler mevcuttur.³⁸ Bu görüşlerin dayanağı olarak Göktürk efsaneleri gösterilmiştir. Nitekim, efsanelere göre Göktürklerin ataları olarak kabul edilen on erkek, içinde buldukları mağaranın dışından kızlarla evlenerek soylarını devam ettirmişler ve

³² Birsen Gökçe, 'Evlilik Kurumu ve Aile Yapısı İle İlişkileri', **Türk Aile Ansiklopedisi**, C. II, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 510.

³³ Ağaoğlu, a.g.e., s. 105; Gökalp, **Türk Ahlakı**, a.g.e., s. 83; Rasonyi, a.g.e., s. 56; Cin – Akgündüz, a.g.e., s. 35; Gömeç, **Türk Tarihinden İzler II**, a.g.e., s. 23; Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, a.g.e., s. 216; Kafesoğlu, **Eski Türk Dini**, a.g.e., s. 10; Avcı, a.g.e., s. 26; Ekinci, a.g.e., s. 71; İnan, Türk Düşünlerinde Egzogami İzleri, a.g.m., s. 342; Donuk, a.g.m., s. 163; Koca, a.g.m., s. 10.

³⁴ Üçok – Mumcu – Bozkurt, a.g.e., s. 24; Orkun, **Türk Tarihi I**, a.g.e., s. 67; Güler, a.g.m., s. 62; Masao Mori, 'Kuzey Asya'daki Eski Bozkır Devletlerinin Teşkilatı', **Journal of Turkic Civilization Studies**, No:1, Kırgız-Türk Manas Üniversitesi Yayınları, Bishkek, 2004, s. 74. Mori, söz konusu soyların dört adet olduğunu ve hükümdarlar her daim bu dört soydan kızlarla evlendikleri için bunlara 'aristokrat soy' dediğini belirtmiştir.

³⁵ Örneğin Deli Dumrul, karısından bahsederken 'el kızı helalim var' demekte, yine Uruz Bey de 'el kızı nişanlısı'ndan bahsetmektedir. Bkz.: Gökyay, a.g.e., s. 125, 140.

³⁶ Güler, a.g.m., s. 63.

³⁷ Üçok – Mumcu – Bozkurt, a.g.e., s. 33; Yakut, a.g.m., s. 417.

³⁸ Dıvıçioğlu, a.g.e., s. 148, 150; Ögel, a.g.e., 1971, s. 22; Cin – Akgündüz, a.g.e., s. 45; Onay, a.g.m., s. 352; Özden, a.g.m., s. 225.

bu sayede Göktürk Devleti'ni oluşturmuşlardır. Bu açıklama, net bir şekilde Göktürklerde egzogamik evliliğin varlığını göstermektedir. Konuyla ilgili tartışmalar devam etmektedir.

Egzogamik evliliğin kapsamı konusunda, egzogaminin en alt sınırının kişilerin bağlı oldukları kabilenin dışından biriyle evlenmeleri olduğu; en üst sınırının da bağlı bulunulan devlet (il) içinden biriyle evlenme olduğu ortaya çıkmaktadır.³⁹ Görüldüğü gibi, egzogamiden maksat, farklı bir devlete tabi kişilerle evlenmek değildir. Herkes mensubu olduğu devletin içinden, fakat kendi kabilesinin dışından biriyle evlenmek durumundadır. Bir kabilenin kapsamı da kural olarak yedinci kuşak akrabalığa kadar gitmekte, ancak kabileden kabileye bu kural genişleyip daralabilmektedir.⁴⁰ Birbirlerine yedi kuşaktan daha yakın olan kişilerin aynı kabileden sayılmaları sebebiyle aralarında bir evlenme yasağı olacağı kabul edilmiştir. Bununla birlikte, yedinci kuşağa kadar giden sınırın sadece babanın soyu bakımından öngörülmüş olduğunu; annenin soyu bakımından ise böyle bir sınırlamanın getirilmediğini, hatta annenin erkek ve kız kardeşlerinin çocuklarıyla bile evlenmenin mümkün olduğunu savunan bir görüş de bulunmaktadır.⁴¹

Egzogami türü evlilik, baba-erkil aile yapısına sahip olmanın bir gereği olarak ortaya çıkmıştır.⁴² Bu tür evliliğin çeşitli amaçları vardır. Bir defa, aynı kabile içinden (yani aralarında yakın kan bağı bulunan) kişilerle evlenmenin kanı bozduğuna ve aile içinde çeşitli hastalıklara sebep olduğuna inanılmaktaydı.⁴³ Halbuki başka kabileler arasından yapılacak evliliklerle kanların tazelenebilmesi mümkündür.⁴⁴ Öte yandan, kurulacak yeni bir akrabalık ilişkisi sayesinde farklı kabilelerle sürekli iletişim halinde kalınması da sağlanmak istenmiştir. Böylece kabileler hem göçebe topluluklarda çok sık rastlanan yağmaları en azından birbirleri açısından kendilerinden uzak tutmuş olacaklar hem de diğer boylara karşı bu kabilenin desteğini sağlayarak güçlerini arttırmış

---

³⁹ Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, a.g.e., s. 222.

⁴⁰ Gökalp, a.e., s. 226. Örneğin Kırgızlarda egzogaminin üst sınırı beşinci kuşakken Yakutlarda bu sınır dokuzuncu kuşağa kadar genişlemiştir. Bkz.: Özden, a.g.m., s. 225. Toplum içinde örf ve adetlerine sıkı sıkıya bağlı olanlar ise bu sınırı on ikinci kuşağa kadar genişletmişlerdir. Bkz.: Abdülkadir İnan, 'Kazak-Kırgızlar'da Yeğenlik Hakkı ve Konuk Aşısı Meseleleri', **Makaleler ve İncelemeler**, AKDITYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987, s. 286.

⁴¹ İkinci, a.g.e., s. 71.

⁴² Ögel, a.g.e., 1988, s. 237; Yakut, a.g.m., s. 408.

⁴³ Ağaoğlu, a.g.e., s. 105; Gömeç, **Türk Tarihinden İzler II**, a.g.e., s. 23.

⁴⁴ Avcı, a.g.e., s. 26.

olacaklardır.⁴⁵ Nihayet, farklı bir kabileden kız olarak kendi kabilelerinin üye sayısını arttırmaya ve genişlemeye çalışmak da egzogaminin amaçları arasında sayılabilir.⁴⁶

Diğer taraftan, kaynaklarda bazı eski Türk toplulukları arasında kan hısımlığının evlenme şartı olarak öngörülmediği, erkeklerin kendi kız çocuklarıyla, kendi kız kardeşleriyle, kısacası öz anneleri dışında herhangi bir kadınla evlenmelerinin normal olduğuna dair bilgilere de yer verildiği görülmektedir.⁴⁷ Ancak bunun eski Türk örf ve adetleriyle bağdaştırılabilmesi mümkün olmadığı gibi, bu tarz evliliklerin Türklerin büyük bir kısmınca kabul edilmediği de bir gerçektir.

c. Rıza

Evliliğin maddi şartlarından bir diğeri, evliliğe rıza gösterilmesidir. Bu şart, hem evlenecek olan kız ile erkeğin hem de bu kişilerin anne ve babalarının evlilikte rızası olması biçiminde anlaşılmaktaydı.⁴⁸ Anne babaların uygulamada genellikle çocuklarının görüşüne değer verdikleri görülmüştür.⁴⁹ Gösterilen bu müsamaha ile çocukların sırf anne babalarının isteği doğrultusunda sevmedikleri kişilerle evlenmelerinin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Evleneceklerin rızasının alınması, eski Türk ailelerinde çocuklara gösterilen değerlerin bir ifadesidir. Bu, çağdaşı pek çok topluma göre eski Orta – Asya Türk toplumlarının Aile Hukuku alanında çok ileri bir adım attıklarını da bizlere kanıtlamaktadır. Gerçekten de eski Türk toplumlarında çocuklar kendi istekleri doğrultusunda eşlerini seçmekte serbest bırakılmışlardır. Göktürklere ilişkin kaynaklarda, eş seçiminin daha çok cenaze törenlerinde gerçekleştiği belirtilmiştir. Cenaze törenlerinde birbirini gören kız ve erkekler tanışma fırsatı bulmakta ve eğer birbirlerini beğenirlerse evliliğe karar vermekteydiler. Göçebe hayatın zorlu şartlarında birbirlerini pek görme fırsatı bulamayan kişiler için böyle bir törenin uygun bir ortam oluşturduğu düşünülebilir.⁵⁰

Evlilikte anne ve babanın rızalarının alınması ise maddi ve manevi açıdan farklı sebeplere dayanmaktadır. Maddi açıdan değerlendirildiğinde, ailelerin evlilik için kalın ve

⁴⁵ Divitçioğlu, a.g.e., s. 150; Ağaoğlu, a.g.e., s. 106; Koca, a.g.m., s. 10.

⁴⁶ Koca, a.g.m., s. 10.

⁴⁷ Bu toplulukların başlıcalarının Çiğiller, Kalmuklar ve Kutluklar olduğu belirtilmiştir. Bkz.: Fazlan, a.g.e., s. 119; Divitçioğlu, a.g.e., s. 157.

⁴⁸ Arsal, a.g.m., s. 147; Cin – Akyılmaz, a.g.e., s. 33.

⁴⁹ Cin, **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, a.g.e., s. 273; Arsal, a.g.e., s. 330; Arsal, a.g.m., s. 147.

⁵⁰ Lin Gan, 'Göktürklerde Gelenekler ve Dini İnançlar', çev: Eyüp Sarıtaş, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, Sayı: 4, 2000, s. 361; Xingliang – Hongzhen, a.g.e., s. 135.

çeyiz hazırlayarak evliliğe bizzat katılımda buldukları düşünölmekteydi. Bu sebeple de kendilerine bu şekilde maddi külfet yükleyen bir olayda söz haklarının bulunması sağlanmak istenmiştir. Evliliğin boşanmayla sonuçlanması ya da taraflar henüz nişanlıyken evliliğin hiç gerçekleşmemesi gibi durumlarda da, yaşanan olayların maddi külfetini doğrudan aileler çekeceği için, en baştan onların rızalarının alınması uygun görölüyordu. Manevi açıdan ise ailelerin, çocuklarının evliliğine rıza göstermeleri evlenilecek olan kişiye güvenildiğinin ve bu kişinin, çocuklarına iyi bir hayat sağlayacağına emin olduklarının bir göstergesi olarak kabul edilmiştir.

d. Sosyal durum eşitliği

Evliliğin maddi şartlarından sonuncusu olan sosyal durum eşitliği, evlenecek olan kız ile erkeğin sosyal durumlarının birbirine eşit olması ya da erkeğin sosyal durumunun kadınınkinden yüksek olması gerekliliği anlamına gelmektedir.⁵¹ Diğer bir deyişle kadın, kendisinden daha düşük bir sosyal seviyedeki erkekle evlenemeyecektir. Eski Türklerde gördüğümüz bu kavram, İslam Hukuku'nda da 'kefaret' adını alarak evliliğin şartlarından birini oluşturmuştur.⁵²

Kaynaklarda, sosyal durum eşitliğinin olmamasının eski Türk toplumları arasında özellikle Göktürklerde görölen bir evlenme engeli olduğu belirtilmiştir.⁵³ Bu şarta uyulmadan yapılan evliliklerden doğan çocuklara da toplumda hoş gözle bakılmamıştır.⁵⁴ Bu kural, hükümdarların evliliklerinde de geçerli sayılmış, kağanların ancak kendi seviyelerine yakın olan soylu ailelerin kızlarıyla evlenebilmelerinin mümkün olacağı kabul edilmiştir. Bu prensibe uyulmadan yapılan bir evlilikten doğacak olan hükümdar çocuklarının ise hükümdar varisi olabilmeleri mümkün görülmemiştir.⁵⁵

Sosyal durum eşitliği şartının getirilişinin temelinde kadının toplumda sahip olduğu yüksek statü baş yeri işgal etmiştir.⁵⁶ Bu şart sayesinde kadınların evlilik öncesinde buldukları sosyal durumları korunmak istenmiş ve evlilik nedeniyle sosyal seviyelerinin

⁵¹ Cin, **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, a.g.e., s. 273; Orkun, **Eski Türk Yazıtları**, a.g.e., s. 15; Orkun, **Türk Tarihi I**, a.g.e., s. 136.

⁵² Hamza Aktan, 'Kefaret', **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. 25, İstanbul, 2002, s. 167.

⁵³ Üçok – Mumcu – Bozkurt, a.g.e., s. 33; Afet İnan, a.g.e., s. 27; Cin – Akgündüz, a.g.e., s. 45; Yakut, a.g.m., s. 417; Özdener, a.g.m., s. 231.

⁵⁴ Orkun, **Türk Tarihi I**, a.g.e., s. 140; Yakut, a.g.m., s. 417.

⁵⁵ Orkun, a.e., s. 137.

⁵⁶ Üçok – Mumcu – Bozkurt, a.g.e., s. 33.

düşmesine engel olunmaya çalışılmıştır. Kadının kendisinden yüksek sosyal seviyedeki bir erkekle evlenerek kendi durumunu iyileştirmesine ise engel olunmayarak, yine kadınların lehine bir sonuca ulaşılmıştır.

Yukarıda sayılan dört temel evlilik şartının yanı sıra, bazı ek evlilik şartları da ortaya konmuş, bunların yerine getirilmesinin evlilik için daha uygun olacağı düşünülmüştür. Buna göre, evlenecek kız ve erkeğin soyunun temiz olması, tarafların iyi huylu ve namuslu olmaları, bedenen bir sakatlıklarının bulunmaması ve erkeğin kızdan daha güçlü olması, ayrıca dul kadın ve erkeklerin yine ancak dullarla evlenebilmeleri, ilk defa evlilik yapan birinin dul bir eş alamayacak olması, evliliklerde yaş dengesine dikkat edilmesi gerekliliği (buna göre gençlerin gençlerle yaşlıların da ancak kendileri gibi yaşlılarla evlenmelerinin mümkün olması) gibi koşullar evlenmenin ‘olursa iyi olur şartları’ anlamında düzenlenmişlerdir.⁵⁷

2. Kalın

a. Kalının tanımı ve terminolojisi

Eski Orta – Asya Türk toplumlarına özgü bir kavram olan ‘kalın’, evlenmek isteyen erkeğin kendisinin veya akrabalarının, evleneceği kızın ailesine vermek zorunda olduğu belirli bir miktar mal veya hayvan olarak tanımlanabilir.⁵⁸ Kalın, evliliğin temel şartlarından biri olarak kabul edilmiştir. Çok eski devirlerde, ödenen kalının kızın mensup bulunduğu kabilenin tamamının mülkiyetine geçtiği kaynaklarda ifade edilmektedir. Sonraki devirlerde ise kalının sadece kız tarafına bırakılması uygulamasına başlanmıştır.⁵⁹ Kalının tamamı ödenmedikçe düğünün yapılamayacağı kabul edildiğinden, tarafların bu süre zarfında nişanlı olarak kalacakları ve henüz evlenmemiş sayılacakları ortadadır.⁶⁰ Bu anlamda kalının evliliğe meşruiyet kazandırdığı söylenebilir.⁶¹

⁵⁷ Gömeç, **Türk Tarihinden İzler II**, a.g.e., s. 21; Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, a.g.e., s. 254; Divitçioğlu, a.g.e., s. 160.

⁵⁸ Timur, a.g.m., s. 1140; Cin – Akyılmaz, a.g.e., s. 33, Arsal, a.g.m., s. 147, Arsal, a.g.e., s. 330, Akgündüz, a.g.e., s. 15; Cin, **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, a.g.e., s. 274.

⁵⁹ İnan, **Türk Düğünlerinde Egzogami İzleri**, a.g.m., s. 348.

⁶⁰ Cin – Akyılmaz, a.g.e., s. 33; Aydın, a.g.e., s. 17; Arsal, a.g.e., s. 330; Arsal, a.g.m., s. 147; Koca, a.g.m., s. 10; Ahmet Akgündüz, ‘Türk-İslam Hukuk Tarihinde Başlık ve Hükümleri’, **Yeni Ümit Dergisi**, Y. 2, S. 8, Ocak-Şubat-Mart, 1990, s. 16.

⁶¹ Ögel, a.g.e.,1988, s. 261.

Kalının çıkış noktası olarak tarihte kız kaçırma yoluyla evlenme yöntemi gösterilmektedir. Buna göre kızın kaçırılması nedeniyle kız tarafına bir ceza olarak ödenen bedel (diğer bir deyişle diyet) kız kaçırma yönteminin sona ermesiyle ‘kalın’ halini almış ve evliliklerin zorunlu bir unsuru haline getirilmiştir.⁶²

Evliliğin gerçekleşmesinde temel bir şart olarak kabul edilmiş bulunan kalın, eski Türklerce yazılmış bulunan Suci Yazıtı başta olmak üzere eski Türk Aile Hukuku’yla ilgili hemen bütün kaynaklarda düzenlenen ve uygulaması da toplumda çok sıkı bir şekilde takip edilen bir müessese olmuştur. Özellikle erkek tarafının malvarlığıyla doğrudan ilgili olan kalın şartı, evliliğin diğer şartlarına göre ayrı ve kendine özgü bir yer edinmiştir. Böylece, evliliğin sadece kadın ile erkek arasında gerçekleşen bir sözleşme olmayıp, ailelerin kendi malvarlıkları ile de doğrudan ilgili bulunan bir niteliğe sahip olduğu anlaşılabilir. Kız ile erkeğin rızası bulursa ve diğer şartlar da yerine getirilmiş olsa dahi, erkeğin ailesi kız tarafınca istenen kalını ödemediği sürece evlilik gerçekleşmiş olmayacaktır. Diğer taraftan, kalın miktarı üzerinde kız ile erkek tarafının anlaşmasıyla nişanlanmanın gerçekleşmiş olduğu kabul edildiğinden ve eski Türkler nişanlanmayı bir nevi evlilik hükmünde saydıklarından, kalının tespit edilmesiyle aslında tarafların bir bakıma evlenmiş sayılacakları söylenebilir.⁶³ Bu durum kalının önemini fazlasıyla ortaya koymaktadır.

‘Kalın’ kavramı için çeşitli kaynaklarda ‘kalınlık’⁶⁴, ‘kalıng’⁶⁵, ‘kalım’⁶⁶ gibi ifadeler kullanılmıştır. Ancak, kalın yerine en çok kullanılan kelime kuşkusuz ‘başlık’ terimidir.⁶⁷ Her ne kadar kaynakların çoğunda kalın ile başlık aynı anlamda kullanılıyor olsa da, bu iki kavramın birbirinden farklı olduğunu savunan bazı görüşler de ortaya atılmıştır. Bir görüşe göre, ‘kalın’ evlenecek olan erkeğin ailesinin evliliğin gerçekleşmesi için karşı tarafa verdiği bir mal iken, ‘başlık’ evliliğin gerçekleşmesinin ardından erkeğin ailesinin kız tarafına verdiği bir hediye olarak ifade etmektedir.⁶⁸ Bu görüşle anlatılmak istenen,

⁶² İnan, Türk Düğünlerinde Egzogami İzleri, a.g.m., s. 348.

⁶³ Akgündüz, a.g.m., s. 16.

⁶⁴ Gülten Sağol Yüksekaya, ‘Kalın ve Çeyiz’, **Hediye Kitabı**, ed. Emine Gürsoy Naskali, Aylin Koç, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 396.

⁶⁵ Bu terim özellikle Yakutlar’da kullanılmıştır. Bkz: Akgündüz, a.g.m., s. 15. Yine Yakutların ‘kalın’ kelimesi için ‘kurum’ dediği de ileri sürülmüştür. Bkz.: Ağaoğlu, a.g.e., s. 95.

⁶⁶ Timur, a.g.m., s. 1140; Erkul, Eski Türklerde Evlenme Gelenekleri, a.g.m., s. 97.

⁶⁷ Cin, **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, a.g.e., s. 279; Mustafa Aksoy, ‘Sosyal Hayatımızdaki Başlık-Kalın ve Mehir Kavramlarının Sosyolojik Tahlili’, **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, C. 1, S. 1, 2004, s. 2; Akgündüz, a.g.m., s. 15; Genç, a.g.m., s. 19; Koca, a.g.m., s. 10.

⁶⁸ Ögel, a.g.e., 1988, s. 258; Yüksekaya, a.g.m., s. 397; Akgündüz, a.g.e., s. 15. Yazarlar başlığın, kalının ‘dejenere edilmiş’ bir hali olduğunu ileri sürmüşlerdir.

kalının evlilik için zorunlu bir şart olmasına karşılık, başlığın gönüllülük niteliği taşıması ve evliliğin gerçekleşmesi bakımından herhangi bir hüküm ifade etmemesidir. Öte yandan, başlığın evlenecek olan kızın satış bedeli olduğu, başlık verilmesinin bir nevi kızın satın alınması olarak kabul edildiği, bu nedenle de başlığın kalından oldukça farklı bir anlam taşıdığı da ileri sürülen bir başka görüştür.⁶⁹

Kalın terimi için ‘mehir’ ifadesini kullanan tarihçiler de bulunmaktadır.⁷⁰ Ancak bu kullanımın doğru olduğunu söylemek mümkün değildir; zira mehir bir İslam Hukuku terimidir.⁷¹ Ayrıca mehir ile kalın birbirine benzese de, aralarında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Bir defa, kalın kız tarafına verilmekte iken mehir doğrudan evlenecek olan kıza verilmektedir. İkinci olarak, kalının tamamı ödenmeden evlilik gerçekleşmiş sayılmamakta, ancak mehirde bedelin henüz belirli bir kısmı ödenmiş olsa bile evlilik sözleşmesi kurulmuş sayılabilmektedir. Nihayet, evliliğin sona ermesi durumunda buna kendi kusuruyla sebep olan taraf kalından vazgeçmek zorunda kalırken, mehirin iadesi hiçbir şekilde mümkün olmamaktadır.⁷²

b. Kalının bölümleri

Kalın kendi içinde dört bölüme ayrılmaktaydı. Kalının bu şekilde bölümlere ayrılması, her bir bölümün ayrı bir amaca hizmet etmesi bakımındandır.⁷³ Kalının bölümleri ‘kara mal’, ‘tüy mal’, ‘yelü’ ve ‘süt hakkı’ idi.

‘Kara mal’, evlenecek olan kızın babasına verilen bir miktar para veya hayvandı ve kızın çeyizinin hazırlanmasına maddi katkı sağlamak amacıyla güderdi.⁷⁴ Kaynaklara göre, kara mal sadece kızın çeyizini hazırlamakta kullanılabilmekteydi.⁷⁵ Hatta kara malın kız

⁶⁹ Harun Yücel, ‘Kazak ve Kırgız Türklerinde Evliliğin Gerçekleşmesi İçin En Önemli Şart: Kalın’, Türkoloji Araştırmaları Merkezi, 2010, <http://turkoloji.cu.edu.tr>, (23.07.2015), s. 2.

⁷⁰ Ağaoglu, a.g.e., s. 95; Erkul, Eski Türklerde Evlenme Gelenekleri, a.g.m., s. 97.

⁷¹ Akyılmaz, a.g.e., s. 15; Avcı, a.g.e., s. 26.

⁷² Ayrıntılı bilgi için bkz.: Ekinci, a.g.e., s. 72; Cin, **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, a.g.e., s. 279; Aksoy, a.g.m., s. 2.

⁷³ Cin, **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, a.g.e., s. 274; Timur, a.g.m., s. 1140.

⁷⁴ Cin – Akyılmaz, a.g.e., s. 34; Cin, **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, a.g.e., s. 274; Timur, a.g.m., s.1140; Akgündüz, a.g.m., s. 15.

⁷⁵ Cin – Akyılmaz, a.g.e. s. 34; Cin, **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, a.g.e., s. 274; Timur, a.g.m., s. 1140. Bu konuya ilişkin farklı bir görüş, Akgündüz tarafından ileri sürülmüş; yazar, kara malın genellikle kızın çeyizinde kullanılacağını dile getirmiştir. Bu cümleden, kara malın başka amaçlarla da kullanılabileceği veya çeyiz hazırlandıktan sonra artan bir miktar olursa bunun kız ailesine kalacağı anlamı çıkarılabilmektedir. Bkz.: Akgündüz, a.g.m., s. 15.

tarafının malvarlığına kesinlikle dahil edilemeyeceği de özellikle belirtilmiştir.⁷⁶ Kara malın tamamını çeyizde kullanmak durumunda olan kız tarafı, eğer isterse elbette bu miktarın da üzerine çıkararak daha zengin bir çeyiz hazırlayabilirdi. Buna engel herhangi bir durum bulunmamaktaydı.

Kalının ikinci bölümü olan 'tüy mal' yine kızın babasına verilen, ancak bu sefer çeyizin hazırlanmasına değil, yapılacak olan düğünün masraflarına yardımda bulunmayı amaçlayan bir bedeli ifade ediyordu.⁷⁷ Sözü edilen bedelin kural olarak 20 ila 60 at arasında değişen bir miktarda verilmekte olduğu kaynaklardan öğrenilebilmektedir.⁷⁸

Tüy malın 20 ila 60 at aralığında bir bedel olarak kız tarafına verilmek üzere belirlenmiş olmasının mutlak anlamda ele alınmaması gerekmektedir. Sonuçta, evliliğe ilişkin bütün kurallar yüzyıllardır uygulanagelen örf ve adetlerin bir görünümünden ibaret olduğu ve kalın da esas itibarıyla tarafların karşılıklı anlaşmalarıyla belirlendiği için, tarafların maddi durumları çerçevesinde, aralarında anlaşarak bu miktarı arttırabilmeleri ya da azaltabilmeleri her zaman mümkündür.

Tüy malın tamamının düğün masraflarında kullanılmasının gerekip gerekmeyeceği, yine masraflardan sonra artan bir miktar olursa bunun kız tarafının malvarlığına dahil olup olmayacağı konusunda kaynaklarda bir bilgiye rastlanmamaktadır.

Kalının bir diğer bölümü olan 'yelü' nişanın ardından erkeğin, ilk defa nişanlısını görmek için kız tarafının evine gittiğinde nişanlısına verdiği hediyeleri anlatmaktaydı.⁷⁹ Yelü, kara mal ve tüy maldan farklı olarak kızın babasına değil, doğrudan kızın kendisine verilmekteydi. Kalının yelü bölümünde, herhangi bir masrafın karşılanması amacı güdülmemiştir. Nişanlı çiftlerin ilk buluşmasında verilen bir hediye olarak yelü, yüzgörümlüğüne benzetilebilir.⁸⁰

---

⁷⁶ Timur, a.g.m, s. 1140.

⁷⁷ Cin, **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, a.g.e., s. 274; Cin – Akyılmaz, a.g.e., s. 34; Timur, a.g.m., s. 1140; Akgündüz, a.g.m., s. 15.

⁷⁸ Cin, **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, a.g.e., s. 274; Timur, a.g.m., s. 1140; Akgündüz, a.g.m., s. 15.

⁷⁹ Cin, **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, a.g.e., s.274; Timur, a.g.m., s. 1140; Cin – Akyılmaz, a.g.e., s. 34; Akgündüz, a.g.m., s. 15.

⁸⁰ Timur, a.g.m., s. 1140.

Kalının son bölümü olan ‘süt hakkı’ ise kızın annesine verilen miktarı ifade etmekteydi.⁸¹ Kalının bu bölümü, annenin doğurduğu ilk günden evleneceği zamana kadar kızına bakması ve onu yetiştirmesi karşılığında verilmekteydi. Bu bakımdan süt hakkının, evlenilecek olan kızın annesine adeta bir teşekkür ifadesi olarak verildiği söylenebilir. Süt hakkının kalının bölümlerinden biri olarak ifade edilmesi, eski Türklerin anne sütüne ne derece önem verdiklerini de kanıtlamaktadır. Eski Türklere göre anne sütü, çocuğun varlığının ve yetiştirilmesinin başlıca simgesi sayılmıştır.⁸²

Kalının bölümleri incelendiğinde bu bölümlerin, evlenecek olan kızın kendisi, annesi ve babası arasında bölüştürülmekte olduğu ortaya çıkmaktadır. Böylece, evlilik arifesinde evliliğin başrolünde olan kıza ve evliliğin gerçekleşmesinde önemli rolleri bulunan anne ve babaya maddi ve manevi açılardan destek olunmak istenmiş ve onlar hoşnut etmeye çalışılmışlardır.

Diğer taraftan, kalının ‘kurum’, ‘sulu’ ve ‘tungur kecito’ adı altında üç bölümden oluştuğunu ileri süren bir başka görüş ile de karşılaşılmaktadır.⁸³ Bu görüşe göre ‘kurum’ düğün için verilen hediyeleri, ‘sulu’ kızın babasına verilen hediyeleri, ‘tungur kecito’ ise kızın akrabalarına verilen hediyeleri ifade etmektedir.

Kalının bölümleriyle ilgili olarak yukarıda zikredilen iki farklı görüş incelendiğinde şu sonuçlara ulaşılabilir: ‘Kurum’ adı altında düğün için verilen hediyelerin, ‘tüy mal’la aynı kapsamda olduğu söylenebilir. ‘Sulu’ olarak kızın babasına verilen hediyelerin mahiyeti tam olarak ortaya konmamış olsa da, bu bedelin kızın çeyizinin hazırlanması veya anneye süt hakkı kapsamında değerlendirilmesi imkan dahilindedir. ‘Tungur kecito’ olarak geçen ve kızın akrabalarına verilecek hediyeleri kapsayan bölüm ise ilk görüşte anlatılan kalın bölümlerinin hiçbirinde karşılığını bulamamaktadır. İkinci görüşün, ilk görüşe göre kalının bölümleri konusunda farklı belirlemeleri olsa da, bu görüşe göre de kalının yine tek bir kişiye verilmeyip kız tarafı arasında dağıılmakta olduğu sonucuna ulaşılabilir. Benzer şekilde, verilen kalının yapılacak olan düğüne maddi açıdan katkı sağlayacak oluşunun belirtilmesi de iki görüşü birbirine yaklaştırmaktadır.

⁸¹ Cin, **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, a.g.e., s. 274; Timur, a.g.m., s. 1140; Cin – Akyılmaz, a.g.e., s. 34; Akgündüz, a.g.m., s. 15.

⁸² Güler, a.g.m., s. 67. Hata bu nedenle Kırgızlarda insanların en kötüsünün anne sütü emmemiş kişiler olduğu kabul edilmiştir. Bkz.: a.y.

⁸³ Ağaoğlu, a.g.e, s. 96.

c. Kalının hukuki niteliği ve amacı

Kalının hukuki niteliği konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu görüşlerden birincisi, kalının bir satış bedeli olduğunu kabul etmektedir.⁸⁴ Buna göre, kız ile evlenebilmek için kızın ailesine erkek tarafından bir miktar para verilmesi, aslında kızın satın alınması anlamına gelmektedir. Bu nedenle de, kalının bir satış bedeli olarak nitelendirilmesi gerekmektedir. Şu halde, evlilik de bir satım sözleşmesinden başka bir şey değildir.

Oldukça eski tarihlere dayanan bu görüş, bugün yazarların neredeyse tamamı tarafından eleştirilmiş ve reddedilmiştir.⁸⁵ Zira kalın, evlenecek kızın ailesinden satın alınması karşılığında onlara ödenen bir bedel olarak kabul edilemez. Kalına 'satış bedeli' karşılığını vermek, kadının satıma konu bir mal olarak kabul edilmesi anlamına gelir. Halbuki eski Türklerde kadına verilen önem göz önüne alındığında, kalının bir satış bedeli olarak kabul edilmesi doğru olmayacaktır. Nitekim, kadına gerek evlilik sırasında gerekse evliliğin sona ermesinde verilmiş bulunan çok sayıda hak, onu evliliklerde mal statüsünde düşünmenin çok uzağına taşımaktadır.⁸⁶

Kalının hukuki niteliğine ilişkin ikinci bir görüş kalının, kız için ailesi tarafından evleninceye kadar yapılan yetiştirme ve terbiye masraflarının bir karşılığı olarak verildiğini kabul etmiştir.⁸⁷ Eski Türklerde, kız çocuğunun evlenmeyle artık kocasının ailesine katıldığı inancı bulunmaktaydı.⁸⁸ O halde, evlendikten sonra kız çocuğunun kural olarak kendi ailesine yardım etmesi ya da ailesine bakması beklenmezdi. Şu durumda, ailesinin kız çocuğuna o zamana kadar yaptığı bütün masraflar kızın evlenmesiyle karşılıksız kalmaktadır. Kız artık yeni ailesinin yanında bulunacak, onlara yardım edecek, kısacası yeni ailesinin ekonomik ve sosyal hayatının bir parçası haline gelecektir. Bu açıdan

⁸⁴ Timur, a.g.m., s. 1141; Cin, **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, a.g.e., s. 275. Benzer şekilde Clauson da kalın için 'gelinin fiyatı' tercümesini yapmıştır. Her ne kadar tercümede satım akti ifadesi geçmese de kalının, evlenecek kadının bedeli olarak nitelendirildiği söylenebilecektir. Bkz.: Clauson, a.g.e., s. 622.

⁸⁵ Ağaoğlu, a.g.e., s. 101; Timur, a.g.m., s. 1142; Cin – Akyılmaz, a.g.e., s. 33, Ögel, a.g.e., 1988, s. 260; Koca, a.g.m., s. 10, Arsal, a.g.m., s. 147; Akgündüz, a.g.m., s. 15; Fındıkoğlu, **Türklerde Aile İhtimaiyatı**, a.g.m., s. 27; Donuk, a.g.m., s. 165; Yakut, a.g.m., s. 423.

⁸⁶ Timur, a.g.m., s. 1143; Cin, **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, a.g.e., s. 275. Bu konuda farklı olarak nitelendirilebilecek tek görüş, evliliğin bir satım sözleşmesi olduğu bir an için düşünülebilirse de bunun çok eski devirlerde kalmış bir model olduğu şeklinde ileri sürülmüştür. Bkz.: Aydın, a.g.e., s. 18.

⁸⁷ Timur, a.g.m., s. 1141; Cin, **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, a.g.e., s. 275. Ayrıca bkz.: Arsal, a.g.e., s. 330; Cin – Akyılmaz, a.g.e., s. 33; Koca, a.g.m., s. 10; Arsal, a.g.m., s. 147; Donuk, a.g.m., s. 165; Yakut, a.g.m., s. 423.

⁸⁸ Ögel, a.g.e., 1988, s. 258.

denilebilir ki, aslında kız çocukları baba evinde geçici olarak kalmaktadır ve ona yapılan bu geçici masraflar da kızın ailesince erkek tarafından, kendi zararlarını kapatma adına istenmelidir.

Ancak bu görüş de eleştirilmiştir; çünkü evlenmeyle sadece kız değil, erkek de ailesinden ayrılmaktadır. Şu durumda, erkeğin ailesinin de kendi oğulları için yaptıkları masrafları kız tarafından isteyebilmesi gerekir.⁸⁹ Öte yandan, kızın baba evinde evleninceye kadar geçici bir süreyle bulunduğunu, evlenme ile yeni ailesinin bir parçası haline geleceğini söylemek, aile kurumunun temellerini sarsıcı bir etki yaratmaktadır. Nasıl ki kadın bir mal statüsünde düşünülmiyorsa, ona evdeki geçici bir kişi olarak bakmak da doğru değildir. Kaldı ki, oğullarını evlendirecek olan aile de –evin en küçük oğlunun istisnai durumu hariç- oğulları için ayrı bir ev açmakta, yapacağı bu masraf için ise kız tarafından herhangi bir katkı beklememektedir.

Kalının hukuki niteliğine ilişkin üçüncü bir görüş, kalının babanın velayet hakkının bir karşılığı olduğunu kabul etmiştir.⁹⁰ Bu görüşe göre, babanın kızı üzerinde sahip olduğu velayet hakkı evlenmeyle sona ermekte ve bu hak kızın kocasına geçmektedir. Bu, şekli olarak düğün törenlerinde babanın, kızının başına duvak koymas ve damada kızını teslim etmesi ile kendini göstermektedir. Kızın başına konan duvak velayetin simgesidir. Evlenme ile birlikte kızın kocası, babanın kızı üzerinde sahip olduğu velayet hakkını elde etmiş olmaktadır. İşte, baba da elinden alınan bu velayet hakkının karşılığı olarak erkek tarafından kalın adı altında bir miktar bedel istemektedir.

Bu görüşe bir eleştiri olarak, kızın başına duvak koyma adetinin velayet hakkının geçirildiğine dair herhangi bir anlam içermediği hususu ileri sürülmüştür. Nitekim, duvak koyma ile velayet hakkı geçmiş olsaydı, duvağın kızın değil erkeğin başına konması gerekirdi, şeklinde düşünülmüştür.⁹¹ Evlenmeyle birlikte kadının kendi ailesinden çıkıp kocasının ailesine geçtiği doğrudur. Ancak düğün sırasında velayet hakkının kocaya geçişiyle ilgili kaynaklarda kesin herhangi bir hüküm bulunmamaktadır.

Kalının hukuki niteliğine ilişkin son bir görüşe göre ise kalın erkek tarafının bir incelik göstergesi olarak kız tarafına verdiği hediye sayılmaktadır.⁹² Kalın bir incelik

---

⁸⁹ Timur, a.g.m., s. 1143; Cin, **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, a.g.e., s. 276.

⁹⁰ Ağaoğlu, a.g.e., s. 101.

⁹¹ Timur, a.g.m., s. 1144; Cin, **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, a.g.e., s. 276.

⁹² Timur, a.y. Benzer görüş için bkz.: Aydın, a.g.e., s. 18.

olmasına rağmen, kalının büyük bir kısmının evlenecek olan çiftler için harcanması nedeniyle, ailelerin aslında kendi çocuklarının rahatlığı için, kalının miktarını yüksek tuttukları ifade edilmiştir. Söz konusu görüş, temelini kalının ilk zamanlardaki uygulanış amacında bulmaktadır. Nitekim, eski devirlerde düğünler çevre topluluklardan gelen geniş katılımcılarla dört ila beş gün boyunca devam etmekte, kız tarafının evinde gerçekleşen düğünlerin bütün külfetini de yine kız tarafı karşılamaktaydı. Erkek tarafı ise bir incelik göstergesi olarak kız tarafına belirli miktarlarda yardımda bulunarak, karşı tarafın yükünü hafifletmek istemiştir. İşte başlarda sadece gönüllülük esasına dayanan bu yardımda bulunma ritüeli, zamanla evliliklerin gerçekleşmesi için bir zorunluluk haline gelmiş ve böylece kalın kavramı oluşmuştur.

Yukarıda sayılan görüşlerin hiçbiri kalının hukuki niteliğini açıklamada tek başına yeterli olmamaktadır. Kalının hukuki niteliğini tam olarak ortaya koyabilmek için, kalının bölümlerini incelemek gerekmektedir.⁹³

Kara mal ve tüy mal evlenecek olan kızın çeyizini ve düğün masraflarını karşılamak amacıyla babaya verildiğine göre, bu miktarla yelü ve süt hakkından farklı olarak somut bir masrafın karşılanması söz konusu olmaktadır. Yani kara mal ve tüy mal, kızın yetiştirilmesi ve terbiyesi amacıyla yapılan masraflar olmayıp, doğrudan evlilik nedeniyle girilen somut çeyiz ve düğün harcamalarını ifade etmektedir.

Yelü, erkeğin kız tarafını ilk ziyaretinde kıza verilen bir hediye olduğu için onun düğün veya çeyiz masraflarıyla ya da kızın yetiştirilmesi masraflarıyla hiçbir ilgisi yoktur. O nedenle yelünün, evlenmek için verilmesi gereken zorunlu bir hediye niteliği taşıdığını söyleyebilmek mümkündür.

Nihayet, kalının bir diğer bölümü olan süt hakkı ise herhangi bir somut masrafın karşılığı değil, annenin o ana kadar kızı için verdiği emeğe bir teşekkür anlamındadır. Bu itibarla süt hakkında da hediye niteliğinin ön planda olduğu gerçeği açıkça ortaya çıkmaktadır.

Kalının hukuki niteliği ile ilgili incelemelerimiz göstermektedir ki, her bir bölümün verilmiş amacı farklı olsa da, kalın evlilik birliğinin kuruluşunda verilen zorunlu bir hediye niteliğini taşımaktadır. Süt hakkı ve yelü bakımından bu nitelendirmeyi yapmakta herhangi

---

⁹³ Cin, **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, a.g.e., s. 276; Akgündüz, a.g.m., s. 16.

bir sıkıntı ortaya çıkmamaktadır. Kara mal ve tüy malın da sonuçta kız tarafına bir hediye olarak sunulduğu da rahatlıkla söylenebilir.

Kalının getiriliş amacı açısından şu da eklenebilir ki, evlilik sona erdiğinde veya nişan sonrasında evlilik henüz gerçekleşmeden evlilikten vazgeçilmesi durumunda kalının iadesi konusu gündeme geleceğinden ve bu da tarafları ekonomik olarak zorlayacağından kalının, evliliklerde ekonomik açıdan bir güvenlik deposu teşkil ettiği söylenebilir.⁹⁴

Kalın, bir açıdan kız tarafının ailesine maddi bir katkıda bulunmayı sağlamaktayken, bir yandan da erkeğin aslında ekonomik açıdan yeterli güce sahip olduğunu, evlendiği zaman karısına ve çocuklarına bakabilecek güçte bulunduğunu kız tarafına kanıtlamaya da imkan sağlamaktadır.⁹⁵ Bu açıdan, kadının karşısında erkeğin şerefının korunması da sağlanmış olmaktadır.⁹⁶ Kalın, kız tarafı için ise kendisine ve geleceğine dair bir güvence olarak değerlendirilebilir.

d. Kalının miktarı

Kalının miktarı erkek tarafının kızı istemesi üzerine, kız tarafının bu isteği kabul etmesi sonucunda belirlenirdi.⁹⁷ Kalının miktarının belirlenmesi, nişanlanmadan önceki son aşamayı oluşturmaktaydı. Kız tarafı, kızlarının evlenmesine razı olduklarını bildirdikleri anda doğrudan kalının tespiti aşamasına geçilirdi. Taraflar, kalının miktarı üzerinde anlaştıkları anda kız ve erkek nişanlanmış sayılırlardı.

Kalının hukuki niteliği açıklanırken belirtildiği gibi, kalının miktarının iki tarafın mali durumları çerçevesinde karşılıklı anlaşmasına göre belirlenmesi gerekmekteydi.⁹⁸ Uygulamada, kız tarafının kalının miktarını fazla yüksek tutmamaya özellikle dikkat ettiği görülmüştür; çünkü evliliği boyunca kızın kocası tarafından, kocasının ölümü üzerine de onun ailesi tarafından, ödenen bu yüksek miktar sebebiyle baskı görmesi ihtimalinden çekinilmiştir.⁹⁹

⁹⁴ Ögel, a.g.e., 1988, s. 255,260; Cin – Akyılmaz, a.g.e., s. 34; Arsal, a.g.m., s. 148.

⁹⁵ Koca, a.g.m., s. 10. Yazar bu nedenle kalının miktarı yükseldikçe kız ve erkek taraflarının prestijinin de o oranda yükseldiğini savunmuştur.

⁹⁶ Fındıkoğlu, **Türklerde Aile İhtimiyatı**, a.g.m., s. 27.

⁹⁷ Arsal, a.g.e., s. 330; Arsal, a.g.m., s. 147; Akgündüz, a.g.m., s. 16.

⁹⁸ Cin – Akyılmaz, a.g.e., s. 33, Arsal, a.g.e., s.330; Arsal, a.g.m., s. 147, Akgündüz, a.g.m., s. 15.

⁹⁹ Radloff, a.g.e., s. 364; Ögel, a.g.e., 1988, s. 260.

Kalın, göçebe hayatın doğal bir sonucu olarak genellikle at ya da koyun gibi hayvanlarla ödenmekte, verilecek hayvanların sayısı ise - tarafların ekonomik durumuna göre- bir ya da iki taneden yüz ya da bin taneye kadar saptanabilmekteydi.¹⁰⁰ Kalının miktarı belirlenirken genellikle yedi veya dokuz rakamlarının katlarının tercih edildiği görülmektedir; çünkü bu rakamların eski Türklerce uğurlu sayıldığı bilinmektedir.¹⁰¹ Kalın olarak bazen belirli bir miktar kumaşın talep edildiği¹⁰² ya da belirli sayıda kölenin kız tarafına verildiği¹⁰³ de görülmüş, fakat para kalın ödeme aracı olarak hiçbir şekilde kullanılmamıştır.¹⁰⁴ Ender rastlanmakla beraber, bazen kız tarafı kalın almaktan vazgeçmekte, bunun karşılığı olarak da kızlarına çeyiz vermeyeceklerini bildirmekteydiler.¹⁰⁵ Böylece iki aile de yapacakları masraflardan kaçınmış olmaktadır.

Kalının ödenmesi tek seferde olabileceği gibi, taksitler halinde de düzenlenebilirdi. Uygulamada daha çok taksitle ödenmeler dikkat çekmiştir.¹⁰⁶ Bu durumda evliliğin gerçekleşmiş sayılabilmesi için bütün taksitlerin ödenmesi beklenecek, bu sürede taraflar nişanlı kalmaya devam edeceklerdir. Kalının taksitlerle ödenebilmesinin istisnası kız kaçırma halinde ortaya çıkmaktadır. Böyle bir durumda erkek tarafı kalını tek seferde ödemek zorundadır.¹⁰⁷

e. Kalının ödenmesine istisna teşkil eden haller

Kalın evliliğin şartlarından biri olduğundan, oğlunu evlendirmek isteyen her aile kalını da ödemek durumundaydı. Kız tarafına kalın vermek erkek ailesi için bir zorunluluk olarak kabul edilmiştir. Öyle ki, evlenecek erkek, ailesi kalın vermek istemediğinde bunu ailesinden zorla alma hakkına sahipti.¹⁰⁸ Erkeğin ailesi kalın vermek istemesine rağmen, maddi durumu kalını vermeye imkan sağlamıyor ise evlenmek isteyen erkek çalışıp kalın

¹⁰⁰ Eberhard, **Çin'in Şimal Komşuları**, a.g.e., s. 69; Timur, a.g.m., s. 1140; Cin – Akyılmaz, a.g.e., s. 34, Arsal, a.g.e., s. 330; Arsal, a.g.m., s. 147, Aydın, a.g.e., s. 18; Orkun, **Türk Tarihi I**, a.g.e., s. 185. Örneğin Yakutlarda kalın miktarı olarak bazı evliliklerde sadece iki adet büyükbaş hayvan verilirken bazı evliliklerde yüz adet büyükbaş hayvanın verildiği görülmüştür. Bkz: Akgündüz, a.g.m., s. 15. Benzer şekilde Kazak Türklerinde kalın miktarı olarak '7 defa 7 baş hayvan' gibi miktarların belirlendiği gözlemlenmiştir. Bkz.: Radloff, a.g.e., s. 485.

¹⁰¹ Ögel, a.g.e., 1988, s. 263; Kaşgarlı, a.g.e., s. 187.

¹⁰² Fazlan, a.g.e., s. 36.

¹⁰³ Genç, a.g.m., s. 20.

¹⁰⁴ Ağaoğlu, a.g.e., s. 96.

¹⁰⁵ Radloff, a.g.e., s. 364.

¹⁰⁶ Cin – Akyılmaz, a.g.e., s. 33; Koca, a.g.m., s. 10; Akgündüz, a.g.m., s. 16.

¹⁰⁷ Ögel, a.g.e., 1988, s. 256.

¹⁰⁸ Ögel, a.e., s. 259.

parasını kendisi de çıkarabilirdi. Ancak bu durumda da kalını erkeğin kendisi değil, ailesi vermiş gibi kabul edilirdi.¹⁰⁹ Divanü Lugati't-Türk'te 'kalın' kelimesi açıklanırken verilen örnekte, damat evleneceği kızın babasına kalını teslim ederken kalını denkleştirmek için ne kadar emek sarf ettiğini ifade etmekte ve bu emeğinin karşı tarafça takdir edilmesini talep etmektedir.¹¹⁰ Bu örnekte, erkeğin ailesinin malvarlığının kalın miktarını karşılamada yetersiz kaldığı ve bu nedenle de evlenecek olan erkeğin bizzat emek sarf ederek kalını toparlamaya çalıştığı anlatılmaktadır.

Her ne kadar kalın vermek evliliğin şartlarından sayılsa da, eski Türklerde kalınsız kız verme halleri de istisnai olarak öngörülmüştür. Bu uygulamalardan ilkinin kaynağı eski Türk yazıtlarından sayılan Suci Yazıtı'dır. Bu epigrafik kaynaktan 'kızımı kalınsız verdim' şeklindeki bir ifade dikkat çekmektedir.¹¹¹ Ancak Yazıt'ta kalınsız kız vermenin sebebine dair bir açıklama yapılmamıştır. Şu halde eski Orta – Asya Türk toplumlarında kalın almadan kız verme adetinin istisnai olarak uygulandığı sonucuna ulaşılmalıdır.

Kalınsız kız vermenin bir diğer örneği, kızın babasına işlediği bir suçun cezası olarak bunun uygulatılmasıdır.¹¹² Baba, kızını kalınsız vererek maddi açıdan bir külfete girmiş, yani alacağı bir meblağdan mahrum kalmış olmaktadır. Tabii böyle bir durumda, kalının bölümlerinden yelü ve süt hakkının sahipleri olan nişanlı kız ve annesi de kalından mahrum kalmış demektir.

Kalınsız kız vermeye ilişkin bir başka örnek de kızın kısır çıkması yahut daha önceden sahip olduğu bir hastalık nedeniyle evlendikten sonra ölmesi durumunda ortaya çıkmaktadır.¹¹³ Böyle bir durumda kısır çıkan ya da ölen kızın yerine bir kız kardeşi kalınsız olarak erkek tarafına verilecektir. Bu örnekte, kızın kısır çıkması ya da geçmişten gelen bir hastalığı sonucu ölmüş olması sanki kız tarafının bir suçuymuş gibi kabul edilmiş ve bunun bir yaptırımını olarak da kız ailesinin, bir başka kızlarını kalınsız olarak vermeleri

---

¹⁰⁹ Ögel, a.y. Dede Korkut Hikayeleri'nde kalının ödenme halleri ile ilgili bir diğer hususa daha değinilmiştir. Şöyle ki, hikayelerden birinde topluma büyük hizmetleri geçmiş çok sayıda yiğitin han tarafından evlendirildiği söylenmektedir. Han tarafından evlendirilmekten kasıt, evlilik masraflarını da hanın karşılaması anlamındadır. Buradan, eski Türklerde halk arasında kahramanlıklarıyla ünlü olan kişilerin kalınlarının han tarafından verildiği sonucu çıkartılmıştır. Bkz. Gökyay, a.g.e., s. 109; Ögel, a.g.e., 1988, s. 262; Akgündüz, a.g.m., s. 16.

¹¹⁰ Kaşgarlı Mahmut, a.g.e., C. III, s. 372.

¹¹¹ Orkun, **Eski Türk Yazıtları**, a.g.e., s. 157.

¹¹² Ögel, a.g.e., 1988, s. 262. Kaynaktan, adam öldürme suçunu işleyen bir kişiye ceza olarak kalınsız kız verildiği belirtilmiştir.

¹¹³ Ögel, a.y.

öngörülmüştür. Bu uygulamada da kızın babası gibi annesi ve yeni evlenecek olan kız da kalının kendilerine düşen bölümlerinden mahrum kalmış olmaktadır.

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere, kalınsız kız verme halleri genellikle cezalandırma ya da tazmin etme amaçlıdır. Eski Orta – Asya Türk toplumları arasında görülen kalınsız kız verme uygulamasının farklı bir örneği ise birbirini seven iki ailenin, aralarında anlaşarak sahip oldukları kız ve erkek çocuklarını birbirleriyle evlendirmek suretiyle karşılıklı olarak kalın isteme haklarından vazgeçmeleri olmuştur. Bu duruma ‘karşılıklı dünür olma’ adı da verilmiştir.¹¹⁴ Böyle bir durumda da kalınsız kız verme hali ortaya çıkmış olmaktadır. Sözü geçen uygulama, iki erkeğin aralarında anlaşarak bir diğnerinin kız kardeşi ile evlenmeleri şeklinde de ortaya çıkabilmektedir.¹¹⁵

Kalınsız kız vermenin aslında çok da istenilen bir durum olmadığı söylenebilir. Öyle ki, eski Türklerde kalınsız olarak verilen kız ile kalın alınarak verilen kızın dünyaya getirdikleri çocuklar arasında ayırım yapıldığı, kalınsız verilen kızdan doğan çocuklara farklı isim verilerek onların aşağılandığı bilinmektedir.¹¹⁶

Eski Orta – Asya Türk Aile Hukuku’nda evlilik gerçekleşmesine rağmen kalının verilmediği hallerin yanı sıra, bir de evlilik gerçekleşmediği halde kalının verilmesi gereken haller düzenlenmiştir. Bu haller ‘nişanın bozulması’ ve ‘ölüm’ olmak üzere iki temel bölüme ayrılabilir.

Nişanın bozulmasının erkek ya da kız tarafından kaynaklanan bir sebeple meydana gelmesi bakımından farklı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Eğer erkek tarafı kendi isteğiyle nişanı bozmuşsa ve henüz kalını da vermemişse tarafların birbirinden herhangi bir alacağının bulunmayacağı kabul edilmiştir.¹¹⁷ Ancak, nişanın yapılmasından sonra, fakat kalının verilmesinden önceki süreçte kıza başka bir erkek talip olmuş ve kız tarafı bu yeni talibi reddetmişse kalının verilmemesinden dolayı kız tarafının uğradığı bu zarara karşılık erkeğin kalının hiç olmazsa bir miktarını adeta bir tazminat niteliğinde vermesi

---

¹¹⁴ Erkul, Eski Türklerde Evlenme Gelenekleri, a.g.m., s. 98; İnan, Türk Düğünlerinde Egzogami İzleri, a.g.m., s. 341; Türkdoğan, Türk Ailesinin Genel Yapısı, a.g.m., s. 32. Karşılıklı dünür olma adetinin en çok Kırgızlarda görüldüğü ve bu adete ‘kayçı kuda’ adı verildiği ileri sürülmüştür. Bkz.: Gülnisa Aynakulova, ‘Kırgızlarda Evlilik ve Evlenme Törenleri’, **Milli Folklor**, S. 72, Y. 18, 2006, s. 102.

¹¹⁵ Abdülkadir İnan, ‘Adaş ve Sağdıç Kelimelerinin Anlamları’, Türk Dili-Belleten, Seri: 3, S. 1-3, Haziran, 1945, s. 48; Erkul, Eski Türklerde Evlenme Gelenekleri, a.g.m., s. 98.

¹¹⁶ Türkdoğan, **Türk Ailesinin Genel Yapısı**, a.g.m., s. 34.

¹¹⁷ Cin, **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, a.g.e., s. 277; Akgündüz, a.g.m., s. 16; Timur, a.g.m., s. 1147.

gerekirdi.¹¹⁸ Burada bir nevi kız tarafının mahrum kalınan kârı karşılanmak istenmiştir. Eğer erkek tarafı kalını verdikten sonra nişandan vazgeçerse artık kalını geri istemeye hakkı bulunmayacaktı.¹¹⁹ Ancak bu durumun da iki istisnası bulunmaktaydı: Erkeğin evlenmeye engel ağır bir hastalığının çıkması ve kızın nişandan sonra anlaşılan maddi ya da manevi anlamda büyük bir ayıbının olması. Bu hallerde erkek tarafı, verdikleri kalını geri isteyebilecekti.¹²⁰

Erkek tarafının nişandan vazgeçmesine benzer başka bir durum daha ortaya çıkmaktadır. Eğer evlenilecek erkek kaybolmuş ve uzun süreden beri kendisinden haber alınamıyorsa ve fakat kalın da teslim edilmişse kız tarafının kalını iade etmesi gerekmeyecek ve kız eğer isterse başka biriyle yeni bir evlilik yapabilecekti.¹²¹ Bu uygulamada, erkeğin ortadan kaybolması ve kendisinden uzunca bir süredir haber alınamaması bir bakıma kendisinin evlilikten vazgeçtiği şeklinde yorumlanmış ve oradaki hukuki sonuç buradaki durum için de kabul edilerek kız tarafına verilen kalının geri istenemeyeceğine hükmedilmiştir.

Nişanı kız tarafı bozmuş ve henüz kalın da teslim edilmemiş durumda ise artık erkek tarafından kalın talebinde bulunulamayacağı kesindir.¹²² Eğer kalın teslim alınmışsa, bunun tamamen iade edilmesi gerekir.¹²³ Ancak, kalının teslim alınmasından evliliğe kadar geçen süre içinde kız ile erkek görüşmüş ve aralarında ilişki kurmuşlarsa kalın içerisinden yelü bölümünün iade edilmeyeceği kabul edilmiştir.¹²⁴

Nişanın bozulması üzerine tarafların birbirine iade etmeleri gereken mallar, kalın kapsamındaki mallardı. Kalının dışında, tarafların birbirlerine hediye mahiyetinde verdikleri malların iadesi konusunda ise bunların mutlak hediye olup olmadığına bakmak

---

¹¹⁸ Timur, a.g.m., s. 1147; Cin, **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, a.g.e., s. 277.

¹¹⁹ Cin – Akyılmaz, a.g.e., s. 34; Arsal, a.g.e., s. 330; Avcı, a.g.e., s. 27; Ekinci, a.g.e., s. 71; Arsal, a.g.m., 148; Akgündüz, a.g.m., s. 16; Timur, a.g.m., s. 1147.

¹²⁰ Timur, a.g.m., s. 1147; Aydın, a.g.e., s. 18. Bu ayıbın kapsamının ne olduğu kaynaklarda açıklanmamıştır.

¹²¹ Arsal, a.g.e., s. 330; Cin, **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, a.g.e., s. 278; Arsal, a.g.m., s. 148.

¹²² Timur, a.g.m., s. 1147.

¹²³ Cin – Akyılmaz, a.g.e., s. 34; Arsal, a.g.e., s. 330; Cin, **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, a.g.e., s. 277; Avcı, a.g.e., s.27; Ekinci, a.g.e., s. 71; Arsal, a.g.m., s. 148; Akgündüz, a.g.m., s. 16; Timur, a.g.m., s. 1147.

¹²⁴ Timur, a.g.m., s. 1147. Yazar burada kız ile erkeğin birbirleriyle '*temas etmiş ve görüşmüş*' olmasını şart koşmuştur, ancak taraflar arasındaki bu temas ve görüşmenin kapsamının ve sınırlarının ne olacağına dair herhangi bir açıklamada bulunmamıştır. Nişanlılık süresince erkeğin nişanlısı kızını dilediği zaman görebilme hakkının var olduğu düşünüldüğünde alelade bir görüşmenin kalının iadesini engelleyeceğini söylemek pek mümkün görünmemektedir. O bakımdan burada sıradan bir temastan daha fazlasının aranması gerektiği kabul edilebilecektir.

gerekmekteydi. Nişanlılık sırasında verilmesi mutlak olan hediyelerin iade edilmesi zorunlu görülmemiştir.¹²⁵

Ölüm halinde ise yine çeşitli ihtimaller çerçevesinde ortaya çıkan değişik hukuki sonuçlarla karşılaşmaktadır. Eğer erkek düğünden önce ölmüşse ve henüz kalın verilmemiş durumdaysa kız tarafının kalını talep hakkının olmayacağı kabul edilmiştir.¹²⁶ Kalın verildikten sonra erkeğin ölmesi halinde ortaya çıkacak sonuçlar ise erkeğin başka bir erkek kardeşinin var olup olmamasına göre değişiklik göstermekteydi. Eğer erkeğin başka bir erkek kardeşi var ise bu kişi ölen kardeşinin yerine geçerek kızla evlenmeyi karşı tarafa teklif edebilecekti.¹²⁷ Kural olarak kız tarafının bu teklifi kabul etmesi gerekmekteydi. Aksi halde, hem aldıkları kalını iade etmek durumunda kalırlar hem de erkek tarafının teklifini reddetmelerinin bir karşılığı olarak onlara bir de at hediye etmek zorunluluğu altına girerlerdi.¹²⁸ Erkek kardeş ile evlilikte, evlenecek olan kız aynı olduğundan erkek tarafının ikinci bir kalın vermesi elbette söz konusu değildi. Ancak ölen erkeğin hiçbir erkek kardeşi kız ile evlenmeye rıza göstermezse erkek tarafı ödedikleri kalını artık geri talep edemeyecekti.¹²⁹ Böylece, verdikleri kalın boşa gitmiş olmaktadır. Ölen erkeğin başka hiçbir erkek kardeşinin bulunmaması durumunda ise kız tarafı aldığı kalını erkek tarafına iade etmek zorunda kalacaktı.¹³⁰

Evliliğin taraflarından kızın ölmesi durumunda ise eğer kalın henüz verilmemişse erkek tarafının kalın verme yükümlüğü ortadan kalkacaktı.¹³¹ Yalnız, bir görüş kızın ölümü durumunda kız ile erkek arasında o ana kadar bir cinsel ilişkinin gerçekleşip gerçekleşmemesine göre kalının iadesinde farklı sonuçların ortaya çıkacağını savunmuştur. Buna göre, henüz kalın verilmeden önce kız ile erkek cinsel ilişki yaşamamışlarsa kalının

---

¹²⁵ Cin, **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, a.g.e., s. 277. Eski Türklerce verilmesi mutlak olan hediyelere örnek olarak kaynaklarda, evlenecek kıza verilen belirli miktarda altınlar gösterilmiştir. Bkz.: Timur, a.g.m., s. 1147.

¹²⁶ Timur, a.g.m., s. 1147.

¹²⁷ Avcı, a.g.e., s.27; Ekinci, a.g.e., s. 71; Timur, a.g.m., s. 1148.

¹²⁸ Cin – Akyılmaz, a.g.e., s. 34; Timur, a.g.m., s. 1148.

¹²⁹ Cin, **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, a.g.e., s. 277; Cin – Akyılmaz, a.g.e., s. 34; Aydın, a.g.e., s. 19; Timur, a.g.m., s. 1148.

¹³⁰ Ekinci, a.g.e., s. 72; Cin, **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, a.g.e., s. 277; Timur, a.g.m., s. 1148.

¹³¹ Timur, a.g.m., s. 1147.

verilmesi gerekmeyecek, ancak aralarında cinsel ilişki yaşanmışsa kızın ölümü üzerine erkek tarafı kalının yarısını ödemek zorunda kalacaktır.¹³²

Eğer kızın ölümünden önce kalın verilmişse, kız tarafının kalını iade edip etmeyeceği ölen kızın bir kız kardeşinin bulunup bulunmamasına göre değişmekteydi. Kızın başka bir kardeşi varsa kız tarafı, ölen kızlarının yerine bir başka kızlarını erkek tarafına evlenmek üzere sunarlardı. Erkek tarafı bu teklifi kabul ederse, kız tarafının kalını iade yükümlülüğü ortadan kalkardı.¹³³ Bu şekilde kız tarafı, şimdi evlendirilen diğer kızları için yeni bir kalın isteme hakkından vazgeçmiş olurdu. Yani, ölen kızlarının kalını onun yerine verilen diğer kız çocukları için alınmış sayılırdı. Ancak bu durumda, kız tarafı iki kızları için ayrı ayrı kalın alamadıklarından dolayı bir zarara girmiş olmaktaydılar. Kız tarafının bu zararını gidermek için erkek tarafı, daha önceden verdikleri kalına ek olarak bir miktar daha kalın verirdi ki buna ‘baldız kalını’ adı verilmiştir.¹³⁴

Baldız kalınının miktarına ya da içeriğine ilişkin olarak kaynaklarda herhangi bir ayrıntıya rastlanmamaktadır. O sebeple, kalının bölümleri dikkate alınarak şu şekilde bir yorum yapılabilir: Kalının kara mal bölümüyle kızlarının çeyizini hazırlayan aile, henüz evlilik gerçekleşmediğinden aynı çeyizi yeni evlenecek olan kızları için de kullanabilir. Benzer şekilde, kalının düğün masraflarını karşılamak için kullanılan tüy mal kısmı, henüz düğün yapılmadığından şimdi yeni yapılacak olan düğün için kullanabilir. Bu manada erkek tarafının tekrardan kara mal ve tüy mal vermesine gerek olmadığı söylenebilir. Yelü olarak kıza verilen hediyeler bakımından düşünüldüğünde de, erkeğin eğer isterse evleneceği yeni kıza hediye vermesinin önünde bir engel bulunmamaktadır. Şu halde, baldız kalınının esasını teşkil eden kısım ‘süt hakkı’ olmalıdır; çünkü annenin her bir kızına verdiği maddi ve manevi emek başkadır. Annenin, ölen kızı için süt hakkının karşılığını almış olsa da diğer kızı için de ayrı bir süt hakkına sahip olduğunu göz önünde tutmak gerekir. Tabi, baldız kalını olarak verilen miktarın, yekün olarak normal kalından çok daha az olduğu unutulmamalıdır.

¹³² Arsal, a.g.e., s. 330; Arsal, a.g.m., s. 148. Eski Türklerde çocuk sahibi olmaya büyük önem verildiğinden nişanlı çiftlerin görüşmelerine pek müdahale edilmediği ve bu görüşmeler sırasında aralarında cinsel ilişkinin gerçekleşmesinin ciddi bir yaptırımla karşılanmadığı savunulmuştur. Avcıoğlu, a.g.e., s. 243.

¹³³ Cin – Akyılmaz, a.g.e., s. 34; Ekinci, a.g.e., s. 72; Akgündüz, a.g.m., s. 16; Timur, a.g.m., s. 1148.

¹³⁴ Cin, **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, a.g.e., s. 278; Aydın, a.g.e., s.19; Cin – Akyılmaz, a.g.e., s. 34; Timur, a.g.m., s. 1148; Akgündüz, a.g.m., s. 16.

Kız tarafının, kızlarının ölmesiyle onun bir kız kardeşini erkek tarafına teklif etmesi üzerine erkek tarafının bu teklifi kabul etmemesi durumunda ise hangi hukuki sonuçların doğacağı noktasında kaynaklarda yine açık bir hükme rastlanmamaktadır. Kalın, kız tarafına verilmiş olmasına rağmen, evlenecek erkek ölmüş nişanlısı yerine baldızıyla evlenmek istemezse erkek tarafının kalını geri istemeye hakkının olup olmadığı ya da verdikleri kalının kız tarafında kalmasına razı olmak zorunda kalıp kalmayacağı kesin değildir. Yine de, kaynaklarda geçen, kız tarafının ölenin başka bir kız kardeşini erkek tarafına teklif etmesiyle kalını geri vermekten *kurtulacakları*¹³⁵, artık iade etmelerinin *gerekmeyeceği*¹³⁶ şeklindeki ifadeler erkek tarafının kız tarafınca yapılan bu teklifi kabul etmesi gerektiği, aksi halde vermiş olduğu kalının kız tarafında kalmasına razı olacağı biçiminde yorum yapılabilmesini mümkün kılmaktadır. Benzer şekilde, *kız tarafının ölmesi durumundaki hükümlerin erkeğin ölmesi hükümlerine benzer olduğu*¹³⁷ şeklindeki ifade de bizi aynı sonuca götürmektedir. Nasıl ki kız tarafı ölen erkeğin erkek kardeşiyle evliliği kabul etmediğinde aldığı kalını iade edecektir; o halde erkek tarafı da ölen kızın kız kardeşiyle evliliği istemezse, verdiği kalını geri isteme hakkından mahrum kalmalıdır.

Eğer ölen kızın erkekle evlenebilecek başka bir kız kardeşi yoksa ya da kız ailesi başka bir çocuklarını erkek tarafına vermek istemezlerse bu durumda aldıkları kalını iade etmek durumunda kalacaklardı.¹³⁸

C. EVLİLİĞİN GERÇEKLEŞMESİ

Eski Orta – Asya Türk toplumlarında evlilik, içerisinde birçok geleneği barındıran düğün törenleri ile gerçekleştirilmekteydi. Evliliğin gerçekleşmesi için resmi ya da dini bir görevli önünde nikah kıyılması gibi bir işlem zorunluluğu bulunmamakta, düğün töreninin yapılması ile evlilik kendiliğinden gerçekleşmiş olmaktadır.¹³⁹ Şu halde düğün töreni aynı zamanda nikahın yerine geçmekteydi. Ancak yine de evlilik törenini dini bir görevliye tasdik ettirme isteği eski Türkler arasında varlığını sürdürmüştür.¹⁴⁰ Şamanlar dini görevli

---

¹³⁵ Akgündüz, a.g.m., s. 16.

¹³⁶ Cin – Akyılmaz, a.g.e., s. 34.

¹³⁷ Timur, a.g.m., s. 1148.

¹³⁸ Ekinci, a.g.e., s. 72; Timur, a.g.m., s. 1148.

¹³⁹ Arsal, a.g.e., s. 331; Cin – Akyılmaz, a.g.e., s. 35; Cin, **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, a.g.e., s. 278; Arsal, a.g.m., s. 148.

¹⁴⁰ Cin – Akyılmaz, a.g.e., s. 35; Arsal, a.g.e., s. 331; Arsal, a.g.m., s. 148.

olarak düğünlere katılmışlar, evleneceklerin korunması ve bereketlenmesi için dualar etmişlerdir.¹⁴¹ Uygurlarda ise evliliğin resmi bir şekle tabi kılındığı ileri sürülmektedir.¹⁴²

Erkek tarafının kız evinde kızı istemesi, kız tarafının bunu kabul etmesi ve ardından kalının miktarı üzerinde anlaşılmasıyla taraflar nişanlanmış sayılırlardı. İşte bu andan, evliliğin gerçekleşmesine kadar geçecek süre içerisinde kız ve erkek tarafları kural olarak birbiriyle görüşmezlerdi. Bu süreçte iki taraf da düğün için gerekli hazırlıkları yapmak ve kalın ya da çeyizi hazırlamakla yükümlü kılınmışlardı. Tarafların bu süre zarfında birbirleriyle görüşmemelerinin temelinde kız ile erkek ailelerinin arasında çıkabilecek herhangi bir anlaşmazlık yüzünden nişanın bozulmasının önüne geçilmek istenmesi yatmaktaydı. Bu görüşmemelik durumu, düğün günü sona ererdi.¹⁴³

Eski Türkler düğün törenlerine büyük önem verirler, törenlerin kendi imkanları elverdiğince gösterişli olmasına çalışırlardı.¹⁴⁴ Düğünlerin yapılış zamanı olarak belirli, özel bir tarih olmamakla birlikte, bazı Türk topluluklarında ilkbahar mevsiminin beklendiği gözlemlenmiştir.¹⁴⁵ Düğün töreni erkek tarafının kız tarafının evine gelmesiyle, kız tarafının evinde başlardı.¹⁴⁶ Düğünün başında, geline ailesi tarafından, evden ayrılacak olması nedeniyle duyduğu üzüntüyü giderecek ve kurulacak olan evliliği hakkında ihtiyacı olan önemli bilgileri içerecek öğütler verilir, kıza mutluluk dileyen sözler söylenirdi.¹⁴⁷ Düğün boyunca kız ve erkek yanından kalabalık gruplar halinde şarkılar söylenip dans edilmesinin adet olduğu bilinmektedir.¹⁴⁸ Düğün sebebiyle kız evinde toplanan ve şarkılar söyleyip dans eden kalabalığa aynı zamanda yemek de ikram edilirdi. İşte bu düğün yemeğine 'küden' adı verilmekteydi.¹⁴⁹

---

¹⁴¹ Ağaoğlu, a.g.e., s. 99.

¹⁴² Cin – Akgündüz, a.g.e., s. 52; Yakut, a.g.m., s. 423.

¹⁴³ Timur, a.g.m., s.1146; Cin, **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, a.g.e., s. 277.

¹⁴⁴ Örneğin Orhun Yazıtlarında Göktürk Devleti hükümdarı Bilge Kağan, Türgiş Kağanı'na kızını fevkalade büyük bir törenle verdiğini; karşılığında da Türgiş Kağan'ın kızını yine fevkalade büyük bir törenle aldığını ifade etmiştir. Bkz. Thomsen, a.g.e., ss. 158-160.

¹⁴⁵ Radloff, a.g.e., s. 364.

¹⁴⁶ Ögel, a.g.e., 1988, s. 269; Arsal, a.g.m., s. 148.

¹⁴⁷ Arsal, a.g.m., s.148.

¹⁴⁸ Kaşgarlı, a.g.e., s. 186; Radloff, a.g.e., s. 487; Orkun, **Türk Tarihi I**, a.g.e., s. 141.

¹⁴⁹ Kaşgarlı Mahmut, a.g.e., C. I, s. 404. Küde'nin açıklamasında, bu kelimenin aynı zamanda 'düğün' anlamına geldiği de belirtilmiştir. Diğer taraftan, hanlarca verilen düğün yemeklerinin diğerlerinden ayrı bir önemi bulunmaktaydı. Divan'da açıklandığı üzere hanların düğünlerinde kurulan sofralar otuz arşın yüksekliğinde ve minare şeklinde olmakta ve davetlilerin yağmalamasına açık bulundurulmaktaydı. Bu sofralara da 'kenç liyü' adı verilmiştir. Bkz.: a.e., C. II, s. 438.

Kız tarafının evindeki düğünün ardından gelin, babası tarafından damada teslim edilir ve hep birlikte evlilikleri boyunca oturacakları eve geçilirdi. Gelinin yeni evine süslenmiş bir at üstünde getirilmesi adettendi.¹⁵⁰ Daha önceden, evde gelin için bir oda hazırlanmış ve bu oda ipek kumaşlarla süslenmiş olurdu. Bu odaya gelin odası anlamında ‘münderü’ adı verilmiştir.¹⁵¹ Gelinin, oturacakları eve gelmesiyle düğün sona ermiş olmazdı; çünkü henüz yüzü örtülü olan gelinin evin içine girmesi ve yüzünün açılması merasimleri yapılmalıydı. Gelinin, oturacağı evden içeri girmesi başlı başına önemli bir merasim vesilesiydi. Gelinin eşiğe basmadan içeri girmesi gerekmektedir; çünkü eski Türklerde evin eşiği kutsal kabul edilmekteydi. Şu halde gelinin eşikten bir halı ya da kumaş üzerinde geçirilmesi sağlanarak eşiğe basması engellenmiş olurdu.¹⁵² Eski Türk geleneklerine göre, ailenin yaşadığı ev kutsal kabul edilmekteydi. Eşik de bu eve girişin tek yolu olduğuna göre, kutsallığın başlangıç noktasını oluşturmaktaydı. Öte yandan, eşiğin sağ ve sol yanlarında bulduklarına ve evi koruduklarına inanılan meleklerin varlığı düşünüldüğünde, eşiğe basılmasının yanlışlığı ortaya çıkmış olmaktadır.¹⁵³

Gelinin, kendi evinden çıkıp oturacakları eve götürülmesi sırasında yabancıların görmemesi için yüzü bir örtüyle kapanmakta, bu örtüye de ‘didek’ adı verilmekteydi.¹⁵⁴ Eve girildiğinde gelinin yüzünün açılması için damadın akrabaları tarafından geline ‘görümlük’ hediyeleri verilmesi gerekirdi.¹⁵⁵ Bu hediyelerin alınmasından sonra gelin yüzünü açardı. Görümlük hediyeleri kalından farklıdır. Kalın, düğünün gerçekleşmesinden önce tamamen ödenmesi gereken ve evliliğin şartlarından sayılan bir bedel iken, görümlük sadece kızın yüzünün açılması için adet olarak süregelen bir uygulamadır. Görümlük hediyeleri evlilikte tamamen kadının tasarrufu altında bırakılmıştır.¹⁵⁶ Ne kızın ailesinin ne de eşinin bunlar üzerinde bir hak iddiasında bulunabilmesi mümkündür.

Geline verilen görümlüğün yanı sıra bir de gelinin kendi evine getirdiği ‘çeyiz’den söz edilebilir.¹⁵⁷ Çeyiz, evlenecek olan kızın ailesi tarafından hazırlanan ve kızın da alıp

¹⁵⁰ Radloff, a.g.e., s. 325; Koca, a.g.m., s. 10; Genç, a.g.m., s. 21. Bu atın, oldukça soylu bir at olduğu ve bizzat gelin tarafından sürüldüğü belirtilmiştir. Bkz.: Vambery, a.g.e., s. 323.

¹⁵¹ Kaşgarlı Mahmut, a.g.e., C. I, s. 529; Ögel, a.g.e., 1988, s. 270.

¹⁵² Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, a.g.e., s. 242; Ögel a.g.e., 1988, s. 268.

¹⁵³ Gömeç, **Türk Tarihinden İzler II**, a.g.e., s. 20. Kaynakta belirtildiği üzere gelin, eşiğe basmadan içeri girmesinin ardından meleklerle gösterilen bir saygı ifadesi olarak üç defa eşiği öperdi.

¹⁵⁴ Kaşgarlı Mahmut, a.g.e., C. I, s. 408.

¹⁵⁵ Radloff, a.g.e., s. 489; Arsal, a.g.m., s. 148.

¹⁵⁶ Ağaoğlu, a.g.e., s. 112; Ağaoğlu, a.g.m., s. 267.

¹⁵⁷ Bazı yazarlar çeyiz kavramı için cihaz ifadesini de kullanmışlardır. Bkz.: Arsal, a.g.m., s. 148; Akgündüz, a.g.m., s. 15. Çeyiz için ‘Engne’ ve ‘yumuş’ kavramları da kullanılmıştır. Bkz. Koca, a.g.m., s. 11; Erkul,

yeni evine götürdüğü bir miktar malı ifade etmekteydi. Nasıl ki, bir aile erkek çocuğunu evlendirirken karşı tarafa kalın ödemektedir, kız çocuğunu evlendirirken de kızın yeni evine götürmesi için ona çeyiz hazırlamaktadır. Çeyizin kız tarafınca hazırlanmasının bir istisnası olarak Divanü Lugatı't-Türk'te sözü edilen bir uygulama göze çarpmaktadır. Divan'da 'septürdi' kelimesinin kullanıldığı bir cümlede bir kimsenin, başkasının kızının çeyizini hazırlayarak erkek tarafının evine gönderdiği ifade edilmektedir.¹⁵⁸ Şu halde, denilebilir ki çeyizin bazı durumlarda kız tarafı dışında başka bir kimse tarafından da hazırlanabilmesi mümkündür. Bu kişinin zengin ve toplumda nüfuzlu bir kimse olması kuvvetle muhtemeldir.¹⁵⁹

Hukuki niteliğine bakıldığında çeyizin, temelde bir miras payı hükmünde olduğu söylenebilir, çünkü kız evlenirken ailesinden çeyiz aldığı için, artık kendisine babasından bir miras payı verilmeyecektir.¹⁶⁰

Çeyiz miktarının kalına kıyasla daha düşük bir meblağ olacağı kabul edilmişti; çünkü kız ailesi kızlarını vermekle zaten hem maddi hem de manevi açıdan büyük bir kayıp yaşamaktaydı.¹⁶¹ Çeyiz, evleneceklerin ihtiyaç duyacağı temel eşyaları içermek zorundaydı. Bu anlamda çadır, çadırın içini döşemek için gereken temel eşyalar, evlenecek kız için giysiler, en az bir adet at ve çeşitli sayılarda koyun çeyizin içeriğini oluşturmaktaydı.¹⁶² Maddi durumu düşük aileler bile çeyizin içinde çadırı mutlaka bulundurmak zorundaydılar.¹⁶³ Sayılanların yanında, kız tarafının bazı evliliklerde, evlilik boyunca yardımcı olmak üzere kölelerini de çeyiz içinde getirdiğine tanık olunmuştur.¹⁶⁴

Eski Türklerde Aile, a.g.m., s. 167; Akgündüz, a.g.m., s. 15. Akgündüz, 'engne' tabirinin özellikle Yakut Türkleri arasında kullanıldığını ifade etmiştir. Çeyiz yerine daha çok 'koşantı' ifadesinin kullanıldığı da savunulmuştur. Bkz: Arsal, a.g.m., s. 148; Akgündüz, a.g.m., s. 15. Çeyizin karşılığı olarak Divanü Lugatı't-Türk'de ise 'sep' kelimesi kullanılmıştır. Bkz.: Kaşgarlı Mahmut, a.g.e., C. I, s. 319.

¹⁵⁸ Kaşgarlı Mahmut, a.g.e., C. II, s. 182.

¹⁵⁹ Genç, a.g.m., s. 20.

¹⁶⁰ Ögel, a.g.e., 1988, s. 258. Yazar bu kuralın bazı Türk toplumlarında biraz daha yumuşak uygulandığını, evlenirken çeyiz olsa bile kız çocuklarına mirastan ayrıca pay verilebildiğini ileri sürmüştür.

¹⁶¹ Ögel, a.g.e., 1988, s. 259. Diğer taraftan Yakut Türklerinde çeyizin miktarına ilişkin olarak, 'erkek tarafının getirdiği kalının yarısı' ölçüt alınmıştır. Bkz.: Ekinci, a.g.e., s. 71.

¹⁶² Timur, a.g.m., s. 1146.

¹⁶³ A.y. Çadırı, yani çocuklarının oturacakları yeni evlerini ve çadırın temel eşyalarını kız tarafının getiriyor olması, babaların görevlerinden birinin de evlenirken oğluna yeni bir ev açmak olmasıyla beraber düşünülmelidir. Bu noktada, evlenecek çifte yeni bir ev açma görevinin kız ile erkek taraflarınca birlikte yerine getirildiği söylenebilecektir.

¹⁶⁴ Ögel, a.g.e., 1988, s. 265; Genç, a.g.m., s. 21.

Çeyiz, kız tarafınca en geç düğün gününe kadar hazırlanıp kıza teslim edilirdi.¹⁶⁵ Erkek tarafı kalını ödedikten sonra, düğün öncesinde kararlaştırılan günde kız tarafı çeyizi henüz hazırlamamış olursa nişanlı erkek bir uyarıda bulunarak çeyizin bir an önce hazırlanmasını ve yeniden kararlaştırılan bir günde teslim edilmesini karşı taraftan talep edebilirdi. Bu yeni belirlenen günde dahi çeyiz hazır edilememiş olursa, erkeğin kızı kaçırmaya hakkı doğardı.¹⁶⁶ Çeyiz, evlenen çiftlerin yeni evlerinde ilk aşamada ihtiyaç duyacakları eşyaları içermektedir. Bu bakımdan çeyiz her ne kadar kızın kendisine ait gibi görülse de, aslında kız ve erkeğin ortak kullanımına bırakılan eşyalardan oluşmaktaydı. Erkeğe düğünden önce çeyizin bir an önce hazır edilmesini istemede bu kadar ısrarcı olabilme hakkını tanıyan da çeyizin bu özelliğidir. Ancak, çeyizi karı koca her ne kadar beraber kullanabilecek olsalar da, çeyiz kural olarak kadının kendi malı sayılmıştır. Bu sebeple erkeğin, çeyiz malları üzerinde herhangi bir tasarruf hakkı bulunmamaktaydı.¹⁶⁷ Çeyizin gelinin tasarrufunda olduğuna dair Divanü Lugati't-Türk'de de açık hükümler dikkat çekmektedir.¹⁶⁸

Öte yandan, eve getirilen çeyizin düğünün öncesinde ve düğünden bir süre sonrasında kadar tüm içeriğiyle sergilenmesi ve bu surette isteyenlerin görüşüne açık tutulması adettendi.¹⁶⁹

Düğünlerde, evlenecek olan kız ve erkeğe aileleri tarafından verilen kalın ve çeyizin yanı sıra, bir de evlenen çift tarafından çeşitli akrabalara verilen hediyeler söz konusu olmaktadır. Divanü Lugati't-Türk'de 'Kethüt' olarak geçen bu adete göre, düğün sırasında gelin ve damat, akrabalarına hediye olarak kıyafetler vermeli, akrabalar da bunları düğün boyunca giymeliydiler.¹⁷⁰

D. EVLİLİĞİN HÜKÜMLERİ

Eski Orta – Asya Türk Aile Hukuku'nda evlilik içerisinde kadın ile erkeğin hukuki statüsü bakımından aralarında büyük bir fark bulunmamaktaydı. Evlenen kadın, evlilik

¹⁶⁵ Cin – Akyılmaz, a.g.e., s. 34; Cin, **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, a.g.e., s. 277.

¹⁶⁶ Timur, a.g.m., s. 1146; Cin, a.y.

¹⁶⁷ Ağaoğlu, a.g.e., s. 112; Fındıkoğlu, **Türk Aile Sosyolojisi**, a.g.m., s. 266; Onay, a.g.m., s. 352; Donuk, a.g.m., s. 165.

¹⁶⁸ Kaşgarlı Mahmut, a.g.e., C. I, s. 319.

¹⁶⁹ Koca, a.g.m., s. 11.

¹⁷⁰ Kaşgarlı Mahmut, a.g.e., C. I, s. 357.

öncesindeki soyunun adını kullanmaya devam edebilme hakkına sahipti.¹⁷¹ Ancak şüphesiz, bir kadının evlenmekle artık kendi ailesinden uzaklaştığı ve esas olarak kocasının ailesinin bir parçası haline geldiği de unutulmamalıdır. Divanü Lugati't-Türk'de yer verilen bir ifade konuyu gayet açık bir şekilde özetlemektedir: Evlenen kadın, eski ailesinin yanına geldiği zaman onun için 'ziyaretçi geldi' denmekteydi.¹⁷² Ancak bu durum, evlenen kadının kendi eski ailesi ile olan bağlarının tamamen kopacağı anlamına da gelmemektedir.¹⁷³

Evlenmekle eşler arasında mal rejimi olarak 'mal ayrılığı' doğmaktaydı.¹⁷⁴ Bu nedenle, her iki taraf da kendi malvarlığı üzerinde istediği gibi tasarrufta bulunma hakkına sahipti. Çağdaşı pek çok topluma göre çok ileri adımlar atmış görünen eski Orta – Asya Türk kavimleri, bu noktada kadın haklarına verilen değer açısından oldukça ileri bir seviyededir, denilebilir. Aile evi ve evin bütün malları ise eşlerin ortak kullanımına bırakılmıştı.¹⁷⁵

Eski Türkler evlilikte sadakate büyük önem vermişlerdi. Evlilik boyunca eşlerin birbirine sadakat göstermesi hem kadın hem de erkek için bir zorunluluk olarak kabul edilmiştir.¹⁷⁶ Zina yapan evli erkeklere idam cezasının verilmesi sadakate toplum içinde ne derece önem verildiğini kanıtlamaktadır.¹⁷⁷ Konu çok önemli ve cezalar da caydırıcı olunca, sadakat yükümlülüğüne aykırı fiillere toplumda çok ender rastlanılmıştır, denilebilir.¹⁷⁸ Şu halde, aslında aile birliğini korumaya yönelik olarak düşünülebilecek bu cezanın, aynı zamanda toplum düzeni için de büyük önem taşıdığı ortaya çıkmaktadır.¹⁷⁹

¹⁷¹ Cin – Akyılmaz, a.g.e., s. 35; Cin, **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, a.g.e., s. 280.

¹⁷² Kaşgarlı Mahmut, a.g.e., C. III, s. 230.

¹⁷³ Avcı, a.g.e., s. 28.

¹⁷⁴ Cin – Akyılmaz, a.g.e., s.35; Cin, **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, a.g.e., s. 280; Avcı, a.g.e., s. 28.

¹⁷⁵ Gömeç, **Türk Tarihinden İzler II**, a.g.e., s. 19; Özdener, a.g.m., s. 226; Koca, a.g.m., s. 9.

¹⁷⁶ Ekinci, a.g.e., s. 71; Cin, **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, a.g.e., s. 274; Cin – Akgündüz, a.g.e., s. 52; Avcı, a.g.e., s. 26; Arsal, a.g.m., s. 149.

¹⁷⁷ Cin, **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, a.g.e., s. 274; Arsal, a.g.e., s. 332. Bu konuya ilişkin, evli erkeklerin *evli bir kadınla* zina yapması durumunda idam cezasına çarptırılacağına dair bkz.: İnan, Göçebe Türk Boylarında Evlatlık Müesseseleriyle İlgili Gelenekler, a.g.m., s. 136. Gerçekten de aşağıda üçüncü bölümde açıklanacağı üzere zinanın bir boşanma sebebi olduğu göz önüne alındığında, zina yapan her erkeğin idam cezasına çarptırılması durumunda zinanın bir boşanma sebebi olarak kabul edilmesinin değeri olmayacaktır. Bu açıdan, sadece *evli bir kadınla* zina yapan evli bir erkeğin idam cezasına çarptırılması daha uygulanabilir bir yaptırım olarak görünmektedir.

¹⁷⁸ Arsal, a.g.m., s. 149.

¹⁷⁹ Donuk, a.g.m., s. 167.

Eşler arasındaki sadakatın önemini dile getiren Dede Korkut Hikayeleri'nde de Azrail tarafından, kendisinin yerine can verebilecek bir başkasını bulması halinde kendi canını kurtarabileceği vadedilen Deli Dumrul, önce anne ve babasına gitmiş, fakat ikisi de kendi canlarını oğulları için feda etmeyi göze alamamışlardır. Bunun üzerine başka bir çaresi kalmadığı için vedalaşmak amacıyla eşinin yanına gittiğinde, eşi kendisinden talep edilmemesine rağmen kocası için canını verebileceğini bildirmiştir.¹⁸⁰

Eski Orta – Asya Türk Aile Hukuku'nda sadakat yükümlülüğüyle bağlantılı biçimde incelenmesi gereken bir diğer konu da çok eşlilik kavramıdır.¹⁸¹ Çok eşliliğin tespitine ilişkin olarak, eski Türk hukuku kaynaklarından biri olan dil üzerinde yapılan incelemelerden bir hayli faydalanılmıştır. Eski Türkçede akrabalık terimleri son derece gelişmiş durumdaydı. Birden çok kadınla evlenme durumuna ait özel bir kelimenin ise bulunmaması dikkat çekmektedir. Buradan yola çıkarak Türklerin çok uzun yüzyıllar boyu tek eşliliği tercih ettikleri, ancak çok sonraları toplumda çok eşliliğin örneklerinin görüldüğü çıkarımı yapılabilmektedir.¹⁸² Öte yandan, eski Orta – Asya Türk toplumlarında çok eşlilik mümkün olsa da, bunun çok da tercih edilen bir kurum olmadığı, halkın büyük bir kısmının yüzyıllar boyu hep tek eşlilikten yana olduğu kabul edilmektedir.¹⁸³

Çok eşlilik uygulamasına özellikle, siyasi sebeplerden ötürü hükümdar evliliklerinde rastlanmaktadır.¹⁸⁴ Buna göre, hükümdarların dört kadına kadar evlenebildikleri ve komşu devletlerden, özellikle de Çin'den, siyasi ilişkiler nedeniyle evlenmek üzere kız aldıkları kaynaklarda anlatılmıştır.¹⁸⁵ Hükümdarların bu şekilde çok eşle evlenmeleri, aslında dönemin uluslararası hukuk kurallarıyla açıklanabilir. Nitekim, birbirleriyle iyi ilişkiler kurmak isteyen devletlerden birinin, karşı tarafa evlenilmek üzere kız göndermesi adettendi ve bu teklifin geri çevrilmesi büyük ayıp olarak

¹⁸⁰ Gökyay, a.g.e., ss. 133-143.

¹⁸¹ Burada bahsedilen birden çok evlilikten kasıt, poligüni olarak da adlandırılan çok kadınla evliliktir. Yoksa eski Türklerde birden çok evliliğin bir çeşidi olan çok erkekle evlilik uygulamasına rastlanmamıştır. Ayrıca bkz.: Ağaoğlu, a.g.e., s. 103.

¹⁸² Rasonyi, a.g.e., s. 57; Arsal, a.g.m., s. 146, 149.

¹⁸³ Ağaoğlu, a.g.e., s. 103; Çandarlıoğlu, a.g.e., s. 93; Aydın, a.g.e., s. 17; Avcı, a.g.e., s. 26; Cin – Akyılmaz, a.g.e., s. 35; Cin, **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, a.g.e., s. 273; Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, a.g.e., s. 216; Gömeç, **Türk Tarihinden İzler II**, a.g.e., s. 22; Yakut, a.g.m., s. 409; Cin – Akgündüz, a.g.e., s. 45; Gülcan, a.g.e., s. 70; Koca, a.g.m., s. 10; Onay, a.g.m., s. 352; Donuk, a.g.m., s. 163; Daver, a.g.m., s. 125; Kuran, a.g.m., s. 54; Özden, a.g.m., s. 225; Güler, a.g.m., s. 63.

¹⁸⁴ Donuk, a.g.m., s. 163.

¹⁸⁵ Orkun, **Türk Tarihi I**, a.g.e., s. 67, 137; Ağaoğlu, a.g.e., s. 103. Ağaoğlu, dört kadınla evlenme sınırının sadece hükümdarlar için değil, toplumun tüm kesimi için geçerli olduğunu belirtmiştir. Bkz.: Ağaoğlu, a.g.m., s. 268.

değerlendiriliyordu. Bu nedenle, hükümdarlar gerçekte tek bir eşle evlilik yapmayı tercih etmelerine rağmen, bazen birden çok evlilik yapmak durumunda kalabilmekteydiler.¹⁸⁶

Dede Korkut Hikayeleri'nde de bütün kahramanların tek eşlerinin olduğu, hikayelerin hiçbir yerinde kumadan ya da çok eşliliğe işaret edecek herhangi bir bilgiden bahsedilmediği görülmektedir.¹⁸⁷ Örneğin, bir Dede Korkut hikayesinde hiç çocuğu olmadığı için diğer beyler tarafından hor görülen Dirse Han'ın, evine geldiğinde eşine 'bu ayıp senden midir yoksa benden midir?' diye üzüntüyle sorduğu, bu eksikliği gidermek için eşiyle çareler düşünürken başka bir kadınla evlenmekten hiç bahsetmediği dikkatlerden kaçmamaktadır.¹⁸⁸ Gerçekten Orta – Asya'da çok eşlilik adeti olsaydı, Dirse Han'ın çözüm olarak kendisine derhal başka bir eş bulmak isteyeceği aşikardı.

Orhun Yazıtları'nda da, çok eşliliğe ilişkin ifadelerin yer almadığı ileri sürülmüştür. Bu çerçevede, Yazıtlar'ın toplumun esas olarak yönetici kesimiyle ilgili bilgiler içermesi sebebiyle, çok eşliliğin Göktürklerde yönetici sınıf arasında bile bulunmadığı yorumuna ulaşılmıştır.¹⁸⁹ Ancak bir görüş, Yazıtlar'da geçen 'ögüm katun, ulayu ögelerim' sözlerinin 'annem hatun ve üvey annelerim' şeklinde tercüme edilmesi sonucunda Göktürklerin yönetici sınıfı açısından çok eşliliğin mevcut olduğunun açıkça altını çizmiştir.¹⁹⁰

Eski Orta – Asya Türk toplumunda çok eşliliğin yaygın olarak görülmemesinin sebeplerini eski Türk ailesinde görülen çekirdek aile yapısında aramak doğru olacaktır.¹⁹¹ Aynı zamanda çok eşliliğin, ancak erkeğin ilk karısının izniyle mümkün olabildiği ve erkeğin ilk karısından çocuk sahibi olamaması ya da ilk karısının ağır bir hastalığının bulunması gibi nedenlerin erkeği çok eşle evliliğe ittiği gerçeği ile karşılaşılmaktadır.¹⁹²

Eski Türkler arasında çok eşliliğe asıl olarak, uzun yüzyıllar sonrasında Uygurlarda rastlanmıştır. Bu da, Türklerin Kırgızlara yenilgisi sonrasında yavaş yavaş yerleşik hayata geçmeleriyle açıklanmaktadır. Nitekim, yerleşik hayata geçişle birlikte ticarete yaşanan

---

¹⁸⁶ Yazar, bu durumu '*çok kadınlı tek eşlilik*' olarak tanımlamıştır. Bkz.: Roux, a.g.m., C. I, s. 209; Roux, a.g.m., C. II, s. 720.

¹⁸⁷ Sümer, a.g.e., ss. 388-389; Sümer, a.g.m., s. 438; Abdülkadir İnan, 'Türk Mitolojisinde ve Halk Edebiyatında Kadın', **Makaleler ve İncelemeler**, AKDITYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987, s. 277; Gökyay, a.g.e., s. 18.

¹⁸⁸ Gökyay, a.g.e., ss. 32-34.

¹⁸⁹ Roux, a.g.m., C. I, s. 208.

¹⁹⁰ Divitçioğlu, a.g.e., s. 157. Ne var ki, aynı sözler Orkun tarafından 'annem hatun ve büyük annelerim' şeklinde çevrilmiştir. Bkz.: Orkun, a.g.e., s. 50. Bu çeviriye göre, ilgili sözlerden çok eşliliğe dair bir çıkarım yapılması mümkün görünmemektedir.

¹⁹¹ Gökçe, a.g.m., s. 511.

¹⁹² Gömeç, **Türk Tarihinden İzler II**, a.g.e., s. 22; Ağaoğlu, a.g.m., s. 268; Akkutay, a.g.m., s. 57.

canlanmalar özellikle toplumun zengin kesimi olan tacirler arasında çok eşliliği doğurmuştur. Ancak yine de bu kişilerin, ikinci ve sonraki evliliklerini ilk eşlerinin bulunduğu şehrin dışında yapmayı tercih ettikleri görülmüştür.¹⁹³ Bugün elimizde mevcut bulunan Uygurlardan kalma hukuk belgeleri o dönemde çok eşliliğin var olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Uygur belgelerinden birinde, yakalandığı ağır hastalıktan dolayı ölmek üzere olan bir erkek, daha önceden evlatlık aldığı bir çocuğu serbest bırakmak istemektedir. Bunu gerçekleştirebilmek için düzenlediği belgede kişi, çocuğun serbest kalması kararını eşleriyle birlikte aldığını özellikle belirtmiştir. Hatta bunu yaparken '*A'dan W'ya kadar olan tüm karılarım*' ifadesini kullanmıştır. Belgeyi düzenleyen kişinin, sahip olduğu çok sayıdaki eşlerinin adlarını tek tek saymak yerine kısaca bu ifadeyi kullanması ilginçtir.¹⁹⁴

Çok eşle evlilik gerçekleştiğinde, aynı erkekle evlenen kadınların hepsinin de aile içindeki statüleri aynı olmamıştır. Eşler arasında, erkekle ilk evlenen veya daha sonra evlenmesine rağmen daha soylu bir aileden gelen kadın 'baş kadın' sıfatını almış ve diğer eşlerden daha üstün bir konuma gelmiştir. Böylece diğer eşler, baş kadına daha fazla saygı göstermek ve onun ev içinde koyduğu kurallara uymak durumunda kalmışlardır.¹⁹⁵

Çok eşlilikle ilgili gündeme gelen önemli bir kavram ise 'kuma'dır. Kuma, erkeğin ilk evliliğinden sonra yaptığı evliliklerde sonraki her bir eşine verilen isimdir.¹⁹⁶ Divanü Lugati't-Türk'de kumanın eski Türk dilindeki karşılığı olarak 'küni' kelimesi kullanılmıştır.¹⁹⁷ Eski Türklerce kullanılan bu kelimenin tarihsel kökeninin, M.Ö. 1500'lü yıllara kadar dayandığı Çin kaynaklarından öğrenilebilmektedir.¹⁹⁸ Kaynaklarda, erkeğin ilk evliliğinden sonra yaptığı her evliliğinde yeni eşine/eşlerine kuma dendiği söylene de, kumaların sadece erkeğin bağlı bulunduğu devletin dışından bir kişi olabileceğini savunan bir görüş de ortaya çıkmıştır.¹⁹⁹ Bu görüşe göre, kumalar ancak savaş, fetih, armağan olarak gönderme, satın alma vb. durumlar nedeniyle ülkeye gelmiş ve bir erkeğin ikinci

¹⁹³ Avcı, a.g.e., s. 26; Güler, a.g.m., s. 64.

¹⁹⁴ İzgi, **Uygurların Siyasi ve Kültürel Tarihi**, a.g.e., s. 91. Yazar, 'a'dan w'ye' ifadesinin bugün kullanılan 'a'dan z'ye' tabiriyle aynı anlamı taşıdığını belirtmiştir. Bkz.: İzgi, a.y.

¹⁹⁵ Cin – Akyılmaz, a.g.e., s. 35; Cin, **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, a.g.e., s. 273; Arsal, a.g.m., s. 149; Güler, a.g.m., s. 64.

¹⁹⁶ Avcı, a.g.e., s. 26.; Erkul, Eski Türklerde Evlenme Gelenekleri, a.g.m., s. 60.

¹⁹⁷ Kaşgarlı Mahmut, a.g.e., C. III, s. 237.

¹⁹⁸ Türkdoğan, a.g.m., s. 27.

¹⁹⁹ Gökalp, **Türk Ahlakı**, a.g.e., s. 83; Roux, a.g.m., C. I, s. 212.

veya sonraki karıları olmuş kişileri anlatır. Yani kumalar asla erkeklerle aynı topluluğa bağlı olamazlar.

Kumaların aile içindeki statüleri oldukça düşüktür. Uygulamada da, kumaların erkeğin ilk eşi olan ‘baş kadın’ tarafından hiç sevilmedikleri, horlandıkları, hatta çoğu zaman düşman olarak görüldükleri bilinmektedir.²⁰⁰ Kumaların baş kadına mutlak surette itaat etme yükümlülükleri bulunmaktaydı. Kumalardan doğan çocuklar bile baş kadının çocukları sayılır ve bunlar baş kadına ‘anne’ şeklinde seslenirken, kendi öz annelerine ise ‘teyze’ diye hitap ederlerdi. Kendi annelerine dahi anne diyememelerinin yanı sıra kuma çocukları aile içinde baş kadının çocuklarına kıyasla ikinci planda tutulur, onlardan daha az haklara sahip olurlardı.²⁰¹ Hükümdarların evliliklerinde de aynı kurallar geçerliydi. Hükümdarın sadece bir adet ‘hatun’u bulunmaktaydı.²⁰² Hükümdarın diğer eşleri ise hiçbir zaman hatun seviyesine çıkamazlar, onlardan doğan çocuklar da kural olarak hükümdar olamazlardı.²⁰³ Ancak, hükümdar eşlerinden Çinli prensesler diğer eşlere göre biraz daha iyi bir konumda tutulurdu. Ancak bu konumun hiçbir zaman hatununkiyle bir olamayacağı açıktır.²⁰⁴ Büyük Hun Devleti hükümdarı Mete Han’ın babası Teoman Han, kendisinden sonra yerine geçmek üzere Çinli prensesten olma oğlunu varis göstermek isteyince, Mete Han önce babasına isyan etmiş, ardından da onu öldürtmüştür. Bu örnek, tahta geçmede asil kana verilmesi gereken önemi açıkça ortaya koymaktadır. Sonuçta da Mete Han’ın tahtı ele geçirdiği bilinmektedir. Göktürk Devleti hükümdarı Mohan (Mukan) Kağan ise ilk eşi olan Hatun’dan doğma bir çocuğu olmadığı için, daha az soylu olan diğer eşinden olan, ancak taht için fazlasıyla nitelikli olduğu herkes tarafından kabul edilen oğlu yerine hiç

---

²⁰⁰ Bu konuda, eski Türkçede ‘kumanın külüne kadar düşman’ şeklinde bir deyim de var olması durumu açıkça ortaya koymaktadır. Bkz.: Kaşgarlı Mahmut, a.g.e., C. III, s. 237. Dile böylesi bir deyim kazandırılmış olmasının, çok eşlilik kurumunun tarihinin çok eskilere kadar gittiğinin bir göstergesi olduğu da ileri sürülmüştür. Bkz.: Genç, a.g.m., s. 21.

²⁰¹ Gökalp, **Türk Ahlakı**, a.g.e., s. 83. Aynı görüş için ayrıca bkz.: Yakut, a.g.m., s. 409; Erkul, Eski Türklerde Evlenme Gelenekleri, a.g.m., s. 93.

²⁰² Roux, a.g.m., C. II, s. 720.

²⁰³ Gömeç, **Kök Türk Tarihi**, a.g.e., s. 102; Gökalp, **Türk Ahlakı**, a.g.e., s. 83; Yakut, a.g.m., s. 409. Göktürk Devleti hükümdarı Bilge Kağan’ın eşinin, ülkenin siyasi menfaatleri için kocasının Çinli bir prensesle evlenmesini istemesini de bu kapsamda değerlendirmek ve kocasının yeni bir evlilik yapacağı Çinli prensesin nasılsa hiçbir zaman kendi seviyesine çıkamayacağını bildiğinden rahat hareket ettiğini düşünmek mümkündür. Bkz.: Ögel, a.g.e., 1971, s. 26.

²⁰⁴ Erkul, Eski Türklerde Evlenme Gelenekleri, a.g.m., s. 93.

istemeyerek de olsa kendi kardeşini varis göstermek zorunda kalmış, böylece asil kandan bir kişinin hükümdar olma adetini devam ettirmeye çalışmıştır.²⁰⁵

Bu açıklamalar da göstermektedir ki eski Orta – Asya Türklerinde çok eşlilik var olsa dahi, erkeğin ilk eşi –ya da varsa daha soylu olan sonraki bir eşi- diğer kadınlardan ayrılmakta, bu eşe özel bir önem verilmektedir. Bir erkeğin, birbirine eşit durumda birden çok eşe sahip olması ise mümkün olmamaktadır.

Eski Orta – Asya Türk toplumlarında, çok eşle evliliğin nedenleri arasında çeşitli sebepler gösterilebilir. Bir defa, aile içerisinde pek çok yükümlülük kadınların sorumluluğunda olduğu için, bir evin içinde ne kadar çok kadın olursa ev işlerinin de o kadar çabuk ve düzenli yürüyeceğine dair inanç bulunmaktaydı. Öte yandan, birden çok kadın sayesinde sahip olunabilecek çok sayıda çocukla soyun devam ettirilmesinin güvence altına alınması bir diğer önemli sebebi oluşturmaktadır.²⁰⁶ Ayrıca çok sayıda eşe ve bu sayede çok sayıda çocuğa sahip olmak suretiyle, o ailenin toplum içinde güçlü kalmasını sağlamak da bu sebeplere ilave edilebilir.²⁰⁷ Bu gerekçelere bakıldığında, çok eşliliğin duygusal bir nitelik taşımasından çok, maddi çıkarlara hizmet üzere toplum içinde yerleştiği sonucuna ulaşılabılır.

---

²⁰⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Kürşat Koçak, İslamiyet'ten Önceki Türk Devlet Geleneklerine Göre Tahta Çıkma Töreni ve Yöntemleri, **Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi**, S. 4, Haziran, 2011, s. 107; Ögel, a.g.e., 1971, s. 26.

²⁰⁶ Ağaoğlu, a.g.e., s. 104.

²⁰⁷ Avcıoğlu, a.g.e., s. 243.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ESKİ ORTA – ASYA TÜRK HUKUKU'NDA AİLE BİRLİĞİNİN SONA ERMESİ

I. ÖLÜM

A. GENEL OLARAK

Doğaldır ki, eşlerden birinin ölümüyle evlilik sona ermektedir. Ancak eski Orta – Asya Türk toplumlarında evliliğin sona ermesi her ne kadar karı kocayı birbirinden ayırsa da, evlilik sayesinde birbiriyle akrabalık ilişkisi kuran ailelerin bu ilişkiyi ölüm nedeniyle tamamen ortadan kaldırmak istemedikleri ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple de, eşlerden hangisi öldüyse onun yerine yine aynı aileden başka bir kişiyle evlilik kurulması durumuyla karşı karşıya kalınmaktadır. Bu anlatılanlar bizleri levirat ve sororat kavramlarına götürmektedir.

B. Ölümün Sonuçları

1. Levirat

a. Leviratın tanımı

‘Levirat’, oğulların babalarının ölümü üzerine dul kalan üvey anneleriyle, erkek kardeşlerin ağabeylerinin ölümü üzerine dul kalan yengeleriyle ve yeğenlerin ise amcalarının ölümü üzerine dul kalan yengeleriyle evlenmeleri olarak tanımlanmaktadır.¹

---

¹ Avcı, a.g.e., s. 27; Cin – Akyılmaz, a.g.e., ss. 35-36; Arsal, a.g.m., s. 149; Fuat Köprülü, **Edebiyat Araştırmaları**, AKDITYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, ss. 88-89; Yakut, a.g.m., s. 409.

Diğer bir ifadeyle, kocası ölen bir kadın üvey oğullarından biriyle, kocasının erkek kardeşlerinden biriyle veya kocasının yeğenlerinden biriyle yeni bir evlilik yapmak durumunda kalmaktadır. Levirat tarih boyunca Hindular, Yahudiler ve İslamiyet öncesinde Araplar başta olmak üzere çeşitli uygarlıklarda karşımıza çıkan bir kurumdur.²

Eski Orta – Asya Türk toplumlarında da bu tarz bir evlilik adeta bir görev olarak kabul edilmiş ve o bilinçle çok eski devirlerden beri uygulanagelmiştir.³ Eski Türklerde leviratın uygulanışına dair bilgileri içeren ilk kaynaklar Çin kaynaklarıdır.⁴ Bu kaynaklar sayesinde Büyük Hun Devleti’nden itibaren leviratın Türkler arasında yaygın biçimde uygulandığını öğrenebilmekteyiz. Örneğin Hun hükümdarı Houhan-ya öldüğünde onun yerine tahta geçen oğlu, babasının eşi ve kendisinin de üvey annesi olan Çinli prenses Tchao-kium ile evlenmiştir.⁵ Levirat, şüphesiz sadece Hunlarla sınırlı kalmamış, diğer bütün eski Orta – Asya Türk toplumlarında da uygulanmıştır. Bu konudaki tek istisnai bilgi Kutluklara aittir. Kutluklarda levirat evliliklerinin hiç görülmediği, çünkü kocası ölen kadınların tekrar evlenmelerinin yasak olduğu belirtilmiştir.⁶

b. Leviratın sebepleri

Leviratın sebepleri dini, ekonomik ve sosyal olmak üzere üç farklı başlık altında incelenebilir.

(1) Dini sebep

Leviratın dini sebebinin kökenlerini Eski Türklerce kabul edilen Şamanizm dininde bulabilmek mümkündür. Şamanizm dinine göre, ölüm her şeyin sonu değildir. Bir nevi

² Avcı, a.g.e., s. 27, Mehmet Akif Aydın, ‘Aile’, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. 2, İstanbul, 1989, s. 197; Musa Şamil Yüksel, ‘Türk Kültüründe Levirat ve Timurlularda Uygulanışı’, **Turkish Studies**, vol. 5/3, Summer, 2010, ss. 2029-2030. Bununla birlikte, eski Türklerin başlıca komşularından olan Çin’de, ölen kardeşin dul kalan karısıyla evlenmenin idam cezasıyla cezalandırılması, ilginç bir ayrıntıdır. Bkz.: Donuk, a.g.m., s. 149.

³ Veldet, a.g.m., s. 975; Gan, a.g.m., s. 362; Ekinci, a.g.e, s. 72; Cin – Akgündüz, a.g.e., s. 35; Yakut, a.g.m., s. 409. Örneğin Türk hükümdar Sen-chü’nün ölümü üzerine Çin’li eşi Chün-su-mi, kocasının yerine tahta geçen üvey oğlu ile levirat evliliği yapmak istememesine rağmen, gelen baskılara dayanamayıp bu evliliğe razı olmak durumunda kalmıştır. V. V. Bartold, **Orta Asya: Tarih ve Uygarlık**, çev. D. Ahsen Batur, 2.b., Selenge, İstanbul, 2014, s. 90.

⁴ Gabain, a.g.m., s. 904; Roux, a.g.m., C. I, s. 223; Yüksel, a.g.m., s. 2032; Erkul, Eski Türklerde Evlenme Gelenekleri, a.g.m., s. 93.

⁵ Fazlan, a.g.e., s.120.

⁶ Fazlan, a.e., s. 95.

ahiret inancı olarak nitelendirilebilecek şekilde, insanların bedenlen ölseler bile ruhlarının yaşamaya devam ettiğine, yani ölümden sonra hayatın mevcut olduğuna inanılmaktadır.⁷ Eski Türkler, ölümlerin mezarlarına öbür dünyada ihtiyaç duyacaklarına inandıkları değerli eşyalarını koymakta, hatta kölelerini bile öldürerek onlarla beraber gömmekteydiler. Kölelerin öbür dünyada sahiplerine yardımcı olacaklarına inanılıyordu.⁸ Böylece ölümler, tıpkı bu dünyadaki gibi rahat yaşayabilecek ve ihtiyaçlarını giderebileceklerdi.

Ölümden sonra hayatın son bulmakla beraber, ruhun hala yaşamaya devam ettiği inancı evliliklerin de ölümlerle sona ermeyeceği ve ölümden sonra da bir şekilde devam edeceği düşüncesini beraberinde getirmiştir. Yani ölüm, karı koca arasındaki evlilik ilişkisini tamamen ortadan kaldırmamaktadır. Bu nedenle kocaların, ölümlerinin ardından öbür dünyada eşleri olmadan yalnız kalmaları istenmemiş ve onlara her zaman ihtiyaç duyacakları düşünüldüğünden eşleri de kendileriyle beraber öldürülmüş ve mezarlara birlikte konmuşlardır.⁹ Ancak bu gelenek, çocukların aynı anda annesiz ve babasız kalmaları gibi olumsuz bir durumu beraberinde getirmesi sebebiyle çok uzun yıllar devam ettirilmeyip kaldırılmış, sadece bazı Türk boylarında istisnai olarak uygulanmaya devam etmiştir.¹⁰ Kadınların eşleriyle birlikte gömülmesi adetinden vazgeçilmesi, dul kalan kadınları tamamen özgür kılmış da değildir. Bu yöntemin yerine kadının, kocasının ailesi içerisinde başka bir erkekle evlendirilmesi ve ölüncüye kadar da bu yeni erkeğin koruması altında kalması yoluna gidilmiştir.¹¹ Kadınların ölümlerinden sonraki hayatlarında zaten ilk eşlerine döneceklerine inanıldığı için bu yeni evliliğin bir sorun yaratmayacağı düşünülmüştür.¹² Böylece dul kalan kadın öldürülmek yerine kendi eceliyle ölüncüye ve eski kocasına kavuşuncaya kadar aile içerisinde korunmuş ve bakılmış olacaktır.

Diğer taraftan, Şamanizm dininin bir uzantısı olarak ruhların ölümden sonra da yaşamaya devam ettiğine inanılması, ruhlara devamlı biçimde hizmet edilmesi düşüncesini de ortaya çıkarmıştır. Bir kadın, yaşarken kocasına, kocasının ölümünden sonra ise onun

---

⁷ Orkun, **Türk Tarihi I**, a.g.e., s. 141; Gumilev, a.g.e., s.111; Pamir, a.g.m., s. 167; Güler – Akgül – Şimşek, a.g.e., s. 54.

⁸ Eberhard, **Çin'in Şimal Komşuları**, a.g.e., s. 94; Avcioglu, a.g.e., s. 411; Rasonyi, a.g.e., s. 28.

⁹ Roux, a.g.m., C. II, ss. 722-723.

¹⁰ Roux, a.g.m., C. II, s.723. Bu istisnai boyların başlıcaları Uygurlar ve Hazarlardır. Bkz.: a.y. Ayrıca Hunlarda da sadece hükümdarın ölümü üzerine eşinin de kendisiyle beraber gömüldüğü belirtilmiştir. Bkz.: Orkun, **Türk Tarihi I**, a.g.e., s. 70.

¹¹ Roux, a.g.m., C. II, s. 723.

¹² Fazlan, a.g.e., s. 120.

ruhuna hizmet etmek zorundaydı.¹³ Bunun sağlanması için de kadının aile içinde tutulması, dışarıdan herhangi bir başka erkekle evlilik yapmasına izin verilmemesi gerekiyordu. Kadının kocası öldükten sonra yabancı başka bir erkekle evlenmesi durumunda ise artık eski kocasının ruhuna gerektiği gibi hizmet edemeyeceğine inanılıyordu.¹⁴

Leviratın dini sebebi, hükümdarların ölümü durumunda Hatun açısından da benzer bir sonuç yaratmaktadır. Bilindiği gibi, eski Türklerde hükümdarların egemenlik yetkisini Gök Tanrı'dan aldığına ve yine O'nun iradesiyle tahta çıktıklarına inanılmaktaydı.¹⁵ Bu yetki, hükümdara ait olduğu kadar onun eşi olan Hatun'u da kapsamaktaydı. Nitekim, Orhun Yazıtları'nda Göktürk Devleti'nin kuruluşu anlatılırken Gök Tanrı'nın hem İlteriş Kağan'ı hem de eşi İlbilge Hatun'u göğün tepesinden tutup yukarı kaldırdığı, böylece egemenlik yetkisinin her ikisine birden verildiği açık bir şekilde ifade edilmiştir. Gök Tanrı tarafından böylesine üstün özellikler verilmiş bir kadının, kocasının ölümü üzerine başka bir erkekle evlenmesinin mümkün olamayacağı, zaten başka bir erkeğin koruması altına girmeye de ihtiyacının olmadığı düşünülebilir. Ancak levirat uygulaması Hatun için de söz konusu edilmiş, bu kişinin eşinin ölümünün ardından yine onun ailesinden başka bir erkekle evlenmesi gerekmiştir. Hatunun, bu evlilik boyunca hükümdarlık yetkilerini kullanmaya devam ettiği görülmektedir.¹⁶

(2) Ekonomik sebep

Leviratın ikinci sebebi olan ekonomik sebebin temelinde kalın kavramının yattığı söylenebilir. Evlenirken kalını kız tarafına veren erkeğin bu sayede kadın üzerinde çeşitli haklara sahibi olacağı düşünülmüştür. Bu nedenle de, kocanın ölümünden sonra kalın ödenerek satın alınmış sayılan haklar tıpkı ölen kocanın bir miras payıymış gibi onun erkek akrabalarına geçmekte, yani dul kalan kadın da kocasının ölümünün ardından levirat evliliği yapmak zorunda kalmaktadır.¹⁷

¹³ Cin – Akyılmaz, a.g.e., s. 36; Ekinci, a.g.e., s. 72; Gülnihal Bozkurt, 'Cumhuriyet Öncesi ve Sonrasında Türk Kadınının Hukuki Durumu', **Kastamonu'da İlk Kadın Mitingi'nin 75. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu**, ATDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1996, s. 157; Pamir, a.g.m., s. 165.

¹⁴ Üçok – Mumcu – Bozkurt, a.g.e., s. 24; Aydın, a.g.e., s. 17; Bozkurt, a.g.m., s. 157.

¹⁵ Pamir, a.g.m., s. 163.

¹⁶ Roux, a.g.m., C. I, ss. 223-224.

¹⁷ Gumilev, a.g.e., s. 100; Ögel, a.g.e., 1988, s. 256.

Leviratın önemli bir ekonomik sebebinden daha söz edilebilir. Bu da, kocasının ölümü üzerine dul kalan kadının evden ayrılmasıyla, aile içinde yaşanacak işgücü kaybının engellenmek istenmesidir.¹⁸ İşte, levirat uygulaması sayesinde dul kalan kadın mevcut aile içerisinde tutulmuş, böylece kendisinden işgücü olarak yararlanılmaya devam edilmiş olmaktadır.

Levirat sayesinde bir de, kadının kocasından kendisine düşen miras payını¹⁹ alarak evden ayrılmasına ve ailenin ekonomik varlığını eksiltmesine engel olunmak istenmiştir.²⁰ Levirat evliliği ile kadın, aynı aile içerisinde tutulmuş ve kendisine kalan miras payını yine aynı aile içinde kullanmış olmaktadır. Ayrıca kadının başka bir aileden erkekle evlenmesine engel olunarak da, eski kocasından kalan malvarlığının yeni ailesini ekonomik açıdan güçlendirmesi önlenmektedir.²¹

Leviratın ekonomik sebepleri değerlendirildiğine, hepsinin temelinde egzogami türü evliliğin var olduğu görülmektedir.²² Aksi halde, yani kadının kocasıyla aynı kabileden olması durumunda, kocasının ölümü üzerine o kabileyi terk etmesinden ve böylece kocasının kabilesinin ekonomik sıkıntıya düşmesinden kaçınılmasına gerek kalmayacak, dul kalan kadın levirat evliliği yapmasa bile kabileye katkı sağlamaya devam edebilecektir.

(3) Sosyal sebep

Leviratın sosyal sebepleri arasında karşımıza çıkan en önemli sebep, kocasının ölümüyle dul kalan kadının korunmak istenmesidir.²³ Kadın, kocasının ölümüyle aile ve toplum içindeki sosyal seviyesini kaybetmiş duruma gelmektedir. Ailenin dışarıyla olan ilişkilerini daha çok erkeğin yürüttüğü hatırlanacak olursa, kocasının ölümünden sonra kadının yükümlülükleri artacak, hayatı zorlaşmış olacaktır. Kadının ayrıca küçük yaşta

¹⁸ Üçok – Mumcu – Bozkurt, a.g.e., s. 24; Yakut, a.g.m., s. 409.

¹⁹ Eski Orta – Asya Türk topluluklarında kocasının ölümü üzerine kadın kural olarak ¼ oranında miras payına sahipti. Bunun yanı sıra, evlendiği sırada ailesine verilen kalın ile kadının getirdiği çeyiz karşılaştırılarak, çeyiz miktarı daha fazla ise kalın ile çeyiz arasındaki farkı da miras olarak alabilmekteydi. Miras hakkında ayrıntılı açıklama için bkz.: Arsal, a.g.e., ss. 337-339.

²⁰ Üçok – Mumcu – Bozkurt, a.g.e., s. 24, Aydın, a.g.e., s. 17; Cin – Akyılmaz, a.g.e., s. 36; Bozkurt, a.g.m., s. 157; Koca, a.g.m., s. 10; Donuk, a.g.m., s. 163; Yüksel, a.g.m., s. 2043.

²¹ Deer, a.g.m., s. 162.

²² Gan, a.g.m., s. 363; Nerin Köse, 'Eski Bir Evlenme Adeti ve Buna Bağlı Olarak Teşekkül Etmiş Halk Hikayeleri', **Eğitim Bilimleri Dergisi**, Y. 2, S. 3, Ocak, 1993, s. 45.

²³ Cin – Akyılmaz, a.g.e., s. 36; Aydın, a.g.e., s. 17; Cin – Akgündüz, a.g.e., s. 35; Arsal, a.g.m., s. 149; Koca, a.g.m., s. 10; Donuk, a.g.m., s. 163; Yakut, a.g.m., s. 409; Onay, a.g.m., s. 353.

çocukları da varsa, hem ailesinin geçimini sağlamaya çalışacak hem de çocuklarını yetiştirmek durumunda kalacaktır. Bu nedenle, dul kalan kadının, ölen kocasının yakın akrabalarından biriyle evlendirilmek suretiyle yıllar boyunca alıştığı aile düzenini devam ettirebilmesi ve yeniden bir erkeğin korumasına girerek sosyal ve ekonomik durumunun iyileştirilmesi amaçlanmıştır. Böylece zor durumda kalan kadına destek çıkılmış ve ona yardım edilmiş olmaktadır. Dikkat edilirse, leviratın sosyal sebebinin kapsamına kadının korunması kadar çocukların korunması da dahil olmaktadır.²⁴ Çocukların, babalarının ölümü üzerine alıştıkları çevreden koparılmamaları onların ruh sağlığı açısından önemli bir husus sayılmaktadır. Yine, levirat sayesinde annenin başka bir boydan bir erkekle evlenmesi ve çocukların kendilerine tamamen yabancı bir üvey babayla yaşamalarının önüne geçilmiş olmaktadır.²⁵ Zaten babanın ölümü üzerine çocukların kendi başlarına hareket etmeleri veya annenin dışarıdan başka biriyle evlenmesi sonucu çocuklarının yeni bir soy adı alması hoş karşılanmamıştır.²⁶

Öte yandan, levirat evlilikleriyle ‘ailenin bölünmezliği’ temel anlayışının da gerekleri yerine getirilmiş olmaktadır.²⁷ Kocanın ölümü üzerine aile üyelerinin evden ayrılmalarına ve bu nedenle ailenin küçülmesine her zaman engel olunmak istenmiştir. Böylece, levirat sayesinde aile evinin devamlılığı sağlanmış ve aile üyelerinin birlikteliği korunmuştur.

Leviratın bir diğer önemli sosyal sebebinden de bahsedilmelidir. Kocasının ölümüyle dul kalan kadın eski kabilesine geri dönecek olursa, bu durum evlilik sayesinde kabileler arasında kurulan dostluk ve dayanışmanın zımnen sona erdiği anlamına gelirdi.²⁸ Bu nedenle, dul kalan kadın aynı ailede tutulmak suretiyle hem klanlar arasındaki sosyal dayanışma ve yardımlaşmanın devamı sağlanmış hem de olası bir düşman saldırısı karşısında birlikte hareket edebilme durumu sürdürülmüş olmaktadır.²⁹ Başka bir deyişle kabileler, levirat sayesinde klanların karşılaşabilecekleri müşterek tehlikelerden korunma yolunda önemli bir birlikteliği sağlamış olmaktadır.³⁰

---

²⁴ Avcı, a.g.e., s. 27; Cin – Akyılmaz, a.g.e., s. 36.

²⁵ Ekinci, a.g.e., s. 73.

²⁶ Ögel, a.g.e., 1988, s. 245.

²⁷ Orkun, **Türk Tarihi I**, a.g.e., s. 68; Yüksel, a.g.m., s. 2043; Türkdöğün, a.g.m., s. 27.

²⁸ Divitçioğlu, a.g.e., s. 159.

²⁹ Mori, a.g.m., s. 74; Divitçioğlu, a.g.e., s. 159; Onay, a.g.m., s. 353. Hatta Divitçioğlu’na göre leviratın tek amacı da budur. Dul kalan kadınların korunması gibi bir amaç bulunmamaktadır.

³⁰ Deer, a.g.m., s. 162.

Nihayet, levirat sayesinde genç yaşta dul kalan kadından daha fazla sayıda çocuk sahibi olabilmek mümkün hale gelmektedir. Evliliklerin temel amacı soyu devam ettirecek çocuklara sahip olmak olduğuna göre, kocası ölen kadının aile içinde tutularak kocasının akrabası olan başka bir erkekle evlendirilmesi sayesinde aile soyunun güçlendirilmesi amaçlanmıştır.³¹ Üstelik bu, erkek tarafını yeniden kalın ödemek gibi ekonomik bir külfet altına girmekten de kurtarmaktadır.³²

c. Leviratın Uygulanışı

Eski Orta – Asya Türk toplumu içinde genellikle ‘*toplumda dul kadınlara rastlanmadığı*’ ifade edilerek leviratın yaygınlığı anlatılmaya çalışılmıştır.³³ Tarihi çok eskilere dayanan levirat kurumunun uygulanış biçimi konusunda kesin bilgilere ne yazık ki hala ulaşılmış değildir. Her şeyden önce, leviratın gerçek anlamda bir evlilik mi olduğu yoksa tamamen sembolik bir evlilik mi teşkil ettiği hususu netlik kazanmamıştır. Her ne kadar eski Türk hükümdarlarının yaptıkları levirat evliliklerinden çocuk sahibi olduklarına dair bilgiler mevcut olsa da³⁴ bu konuda farklı görüşler varlıklarını sürdürmektedir.³⁵ Diğer taraftan kocası ölen kadının üvey oğuluyla mı, kocasının erkek kardeşiyle mi yoksa kocasının yeğeniyle mi evleneceği veya bu kişiler arasında nasıl bir öncelik durumunun olduğu konusunda da şüpheler vardır.

Mevcut bilgilere dayanılarak genelde kabul edilen sonuçları şu şekilde ortaya koyabilmek mümkündür: Bir oğulun babasının ölümünden sonra üvey annesiyle evlenebilmesi için, babası ile üvey annesi arasındaki evliliğin çocuğun doğumundan sonraki bir tarihte gerçekleşmesi gerekir.³⁶ Bir başka deyişle, bir oğulun kendi doğumundan önce babasının eşi olmuş bir kadınla evlenmesi yasaklanmıştır. Bu tespit, oğulun öz annesinin babanın kaçınıcı eşi olduğunun bir önemi bulunmamakta, evlilik yapacak olan oğulun doğum tarihi esas alınmaktadır. Genelde kabul edildiği üzere, sayılan

---

³¹ Avcıoğlu, a.g.e., s. 242.

³² Yüksel, a.g.m., s. 2045.

³³ Fazlan, a.g.e., s. 120. Benzer açıklama için bkz.: Roux, a.g.m., C. I, s.222. Diğer taraftan leviratın toplumda çok yaygın olmadığını ileri süren aksi görüş de mevcuttur. Onay, a.g.m., s. 353.

³⁴ Bartold, **Orta Asya: Tarih ve Uygarlık**, a.g.e., s. 90.

³⁵ Bkz.: Gömeç, **Türk Tarihinden İzler II**, a.g.e., s. 21.

³⁶ Güler, a.g.m., s. 63; Donuk, a.g.m., s. 163.

şartlara uyan oğullar arasında öncelik en büyük oğuludur.³⁷ Ancak bu görüşün aksine, levirat evliliklerinin genellikle evin en küçük oğluya yapılmasının doğru olacağını savunan bir görüş de bulunmaktadır. Çünkü en küçük oğul evlendiğinde dahi aile evinde yaşamaya devam etmekte ve ailesinden geriye kalan her türlü varlığın da sahibi olarak değerlendirilmektedir.³⁸

Leviratta dul kalan kadının, kocasının kardeşlerinden biriyle de evlenebilmesi mümkündür. Böyle bir evlilikte, dul kalan yengeleri ile evlenmede kardeşler arasındaki öncelik, en büyük erkek kardeşe tanınmıştır. Ancak kadın kendi isteğiyle en büyük kardeş yerine diğer erkek kardeşlerden birini de seçebilme hakkına sahipti. Yalnız bu durumda en büyük erkek kardeşi istemediği için, ona tazminat ödemek zorundaydı.³⁹ İstisnai olarak Kırgızlarda dul kalan kadının, evlenmek üzere kocasının erkek kardeşlerinden herhangi birini seçmeye her zaman hakkı olduğu görülmektedir.⁴⁰

Levirat her ne kadar toplumda yaygın olarak uygulanmakta ve aile açısından bir görev olarak kabul edilmekteyse de, bu tür bir evliliğin yapılmasının zorunlu olmadığı haller de mevcuttu. Bu haller, kocası ölen kadının genç olup olmamasına göre değişmekteydi. Genç olmaktan kasıt, kadının henüz çocuk doğurabilecek yaşta bulunması durumudur. Eğer kocası ölen kadın henüz genç yaşta ve çocuk sahibiyse levirat evliliği yapması bir zorunluluk olarak görülmüştür. Eğer kadın genç yaşta ve henüz çocuk sahibi olmamışsa, levirat evliliği yapmak zorunda olmadığı ve isterse kocasının evinden ayrılabilmesi kabul edilmiştir. Hatta bu durumda kendisine yeni bir ev açabilmesi için çadır bile hediye edilmektedir. Eğer kadın genç yaşta değilse levirat evliliği yapmak zorunda kalmayacak, kendi ailesine geri dönebilecektir.⁴¹

Görüldüğü gibi, levirat esas olarak genç yaşta dul kalmış çocuklu kadınlar için bir zorunluluk olarak öngörülmüştür. Bunun sebebi bir yandan kadın ve çocuğunun korunması amacı, bir yandan da kadının evden ayrılmasıyla çocuğun da babasının ailesinden

---

³⁷ Fazlan, a.g.e., s. 36; Ağaoğlu, a.g.e., s. 113. Ağaoğlu'na göre kadın isterse büyük oğul yerine evin küçük oğullarından biriyle evlenebilecektir, ancak bu durumda büyük oğula tazminat vermesi gerekmektedir. Bkz.: a.y.

³⁸ Roux, a.g.m., C. II, s. 723.

³⁹ Ağaoğlu, a.g.e., s. 113.

⁴⁰ Aynakulova, a.g.m., s. 101.

⁴¹ Ağaoğlu, a.g.e., s. 113. Aksi görüş için bkz.: Avcıoğlu, a.g.e., s. 232. Yazar, henüz erkek çocuk sahibi olmayan genç yaşta dul kadının levirat evliliği yapmasının zorunlu olduğunu savunmuştur. Benzer şekilde, leviratın özellikle çocuğu olmayan üvey annelerle evlenme şeklinde görüldüğü de belirtilmiştir. Bkz.: Eberhard, **Çin'in Şimal Komşuları**, a.g.e., s. 76.

uzaklaşmasının önlenmek istenmesi olarak ifade edilebilir. Kadının henüz çocuğu yoksa ya da çocuğu olmasına rağmen yaşı ileriye, artık levirat evliliği yapılarak kadının aile içinde tutulmaya çalışılması gerekli görülmemiştir.

Ailede dul kalan kadınla evlenecek hiçbir erkeğin bulunmaması halinde de doğaldır ki levirat evliliği yapılamayacak ve bu durumda dul kadının kocasının ailesi dışından biriyle evlenmesinde bir sakınca görülmeyecektir.⁴²

Öte yandan, leviratın, yaşına bakılmaksızın kadının tamamen kendi isteğine bağlı olduğunu ileri süren bir görüş de ortaya atılmıştır. Bu görüşe göre, kocası ölen kadın eğer istemezse levirat evliliği yapmak zorunda kalmayacak ve hayatını tek başına sürdürebilecektir. Ancak, levirat evliliği yapmak istememekle beraber, tek başına da kalmak istemeyen ve kocasının ailesi dışından bambaşka biriyle evlilik yapmak isteyen kadın, yapacağı yeni evlilik için kendi ailesine verilecek olan kalını, ölmüş kocasının ailesine vermek zorunda kalacaktır.⁴³

Leviratın üç biçiminden biri olan üvey anne ile evliliğin, levirat kurumunun görüldüğü diğer toplumlardan farklı olarak yalnızca Türklere özgü olduğunu kabul eden görüşler de bulunmaktadır.⁴⁴ Bu arada, leviratın üvey anne ile evlenme türünün gerçekte var olmadığı, leviratın sadece yenge ile evlenme biçiminde ortaya çıktığı da savunulmuştur.⁴⁵ Ünlü tarihçi ve gezgin İbn Fazlan ise yanında bulunduğu Türk ordu komutanının karısından bahsederken, bu kişinin daha önceden komutanın babasının eşi olduğunu belirtmiş ve böylece üvey anneyle evliliğin somut bir örneğini vermiştir.⁴⁶

Levirat, eski Orta – Asya Türk toplumlarında tarihin çok eski zamanlarından beri adeta bir görev bilinciyle uygulanmışsa da, bu kurumun kimi zaman uygulanmasına engel olunmak istenmiş ve bu amaçla çeşitli hukuki işlemler yapılmıştır.⁴⁷ Doğu Türkistan’da bulunan Uygur belgelerinden birinde, vasiyetname yoluyla levirat evliliğinin yapılmasına

---

⁴² Xingliang – Hongzhen, a.g.e., s. 135.

⁴³ Ögel, a.g.e., 1988, s. 257. Levirat evliliğinin zorunlu olmadığı Manas Destanı’nda da görülmüştür. Destanlarda bir kadın çok genç yaşta eşini kaybetmesine rağmen yeniden evlilik yapmak istememiş, bu isteğine de saygı duyulmuştur. Bkz.: İnan, **Türk Mitolojisinde ve Halk Edebiyatında Kadın**, a.g.m., s. 276.

⁴⁴ Yüksel, a.g.m., s. 2032.

⁴⁵ Sevinç, a.g.e., s. 75; Cin – Akgündüz, a.g.e., s. 35; Arsal, a.g.m., s. 149. Eğer eski Türk toplumunda üvey anne ile evlilik var olsaydı bu duruma dair, tıpkı diğer levirat biçimlerinde olduğu gibi kaynakların bulunması gerektiği savunulmuştur. Bkz.: Sevinç, a.y.

⁴⁶ Fazlan, a.g.e., s. 42.

⁴⁷ Avcı, a.g.e., s. 27; Aydın, a.g.e., s. 17.

engel olunmak istendiği dikkat çekmektedir. Söz konusu vasiyetnamede, Tüşimi adındaki bir kişi, ağır bir hastalığa yakalandığından dolayı karısına vasiyetname bırakmış, bu vasiyetnamede karısından, kendi ölümünden sonra aile evinde oturmaya devam etmesini, hiçbir evlilik yapmamasını ve sadece oğullarının yetiştirilmesiyle ilgilenmesini istemiştir. Vasiyetnamenin devamında ise Tüşimi'nin, oğullarına kendi ölümü üzerine üvey anneleri ile evlenmelerini yasak ettiği görülmektedir. Tüşimi, olur da oğulları sözünü dinlemez ve üvey anneleriyle yine de evlenmeye kalkabilirler diye böyle bir evlilik ihtimaline karşı oğulları için bazı yaptırımlar da öngörmüştür. Buna göre, oğulları üvey anneleriyle evlenecek olurlarsa, farklı yerlere altın yastık, gümüş yastık ve at verme borcu altına girecekler ve böylece ağır bir cezaya çarptırılacaklardır. Tüşimi bununla da yetinmeyerek oğullarının bir daha hiçbir sözünün tutulmamasını da istemiştir.⁴⁸

Verilen örnekte, babanın levirat evliliğine ne kadar karşı olduğu açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Vasiyetnamede, levirat dışında başka hiçbir konuya da değinilmemiş, vasiyetname sadece levirat evliliğini engelleme amacına hasredilmiştir. Tek bir örneğe dayanarak toplumda leviratın tamamen istenmeyen bir kurum olduğu sonucunu çıkarmak elbette mümkün değildir. Ancak en azından leviratın toplumun bazı kesimleri tarafından istenerek uygulanmadığı gerçeği de vurgulanmalıdır. Söz konusu belgeden çıkarılabilecek kesin sonuç ise, levirat türü evliliklere vasiyetname yoluyla engel olunabilmesidir.⁴⁹

Eski Orta – Asya Türk adetlerine göre, kocanın ölümünün birinci yıldönümü dolayısıyla anma törenlerinin düzenlenmesi gerekiyordu. Bu törenlerde önce ölünün mezarının yanı başında büyük bir yemek düzenlendiği, yemeğin ardından da ölen erkeğin karısının, kocasının mezarının etrafında üç kere dönerek eşini bıraktığını dile getirdiği görülmektedir. Bu andan itibaren de kadının yeni bir evlilik yapabileceği kabul edilmiştir.⁵⁰ Kaynaklarda, yeniden yapılabilecek olan bu evliliğin levirat evliliği mi yoksa herhangi başka bir erkekle yapılacak olan bir evlilik mi olduğu belirtilmiş değildir. Bu evliliğin levirat evliliği olduğu düşünülürse, bu tür evliliklerin yapılabilmesi için kadının dul kalmasından itibaren en az bir senenin geçmesi gerektiği söylenebilecektir.

Kocasının ölümüyle dul kalan kadın, ölen kocasının evinde oturmaya devam ederse, bu durum onun bir daha evlilik yapmak istemediğine, eğer kendi ailesinin yanına

---

⁴⁸ İzgi, **Uygurların Siyasi ve Kültürel Tarihi**, a.g.e., ss. 145-146.

⁴⁹ Üçok – Mumcu – Bozkurt, a.g.e., s. 46.

⁵⁰ Fazlan, a.g.e., s. 132.

geri dönerse yeni bir evlilik yapmak istediğine karine teşkil edecektir.⁵¹ Böylece kendi ailesine dönen dul kadınlara artık başka bir erkeğin evlenme teklifinde bulunabilmesi mümkün olacaktır.

d. Leviratın Hukuki Sonuçları

Leviratın öncelikli sonucu çok eşliliğe ortam sağlamasıdır.⁵² Babası, erkek kardeşi veya amcası ölen bir kişi üvey annesiyle veya yengesiyle evlenirken, (eğer varsa) mevcut evliliğinin üzerine başka bir evliliği daha ilave etmiş olmakta, bu da çok eşliliği getirmektedir. Sözü edilen çok eşlilik, daha çok mecburi bir çok eşlilik görünümü arz etmektedir ve poligüni şeklinde kendini göstermektedir.

Leviratın bir diğer sonucu ise kadının evden ayrılmasının engellenmesinin ortaya çıkardığı sonuçlardır. Bunlar da başlıca, kadının miras ve velayet haklarının engellenmiş olmasıdır.⁵³ Miras hakkı açısından düşünüldüğünde, ölen kocasının mirasından kural olarak kadına pay verilmekle beraber, kadının bunu alıp istediği gibi kullanmasının önüne geçilmiş ve böylece miras hakkının kullanılması açıkça kısıtlanmış olmaktadır. Benzer şekilde, kocasının ölümü üzerine kadının çocuklarını kendi başına yetiştirme ve onlarla yalnız başına kalma hakkına da ket vurulmuş demektir. Bu anlamda levirat evliliklerinin kadınların hak ve özgürlüklerini büyük ölçüde sınırladığı sonucuna ulaşılabilir.

2. Sororat

‘Sororat’ bir kocanın, karısının ölümü üzerine ölen karısının kız kardeşiyle evlenmesi, diğer bir deyişle enişte-baldız evliliğinin yaşanmasıdır.⁵⁴ Sororat levirata benzemektedir. Nasıl ki leviratta ölen kocanın ardından dul kalan kadın kocasının başka bir akrabasıyla evlenmektedir, sororatta ise benzer durum erkeğin yeni bir evlilik yapmasına yol açmaktadır. Sororat yoluyla, tıpkı levirat uygulamasında olduğu gibi yeni evlilikler yapılarak kız ve erkek tarafları arasında kurulmuş bulunan bağın ölümle sona ermesine

⁵¹ Ekinci, a.g.e., s. 72; Avcı, a.g.e., s. 26.

⁵² Üçok – Mumcu – Bozkurt, a.g.e., s. 24; Cin, **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, a.g.e., s. 273; Bozkurt, a.g.m., s. 157; Yakut, a.g.m., s. 409.

⁵³ Bozkurt, a.g.m., s. 157.

⁵⁴ Gökçe, a.g.m., s. 512; Mazhar Bağlı – Aysan Sever, ‘Tabulaştırılan/Tabulaşan Kurumun (Ailenin) Kurbanlıklar Edinme Pratiği: Levirat ve Sororat’, **Aile ve Toplum: Eğitim, Kültür ve Araştırma Dergisi**, Yıl: 7, C. 2, S. 8, Ocak-Mart, 2005, s. 10; Ekinci, a.g.e., s. 73; Avcı, a.g.e., s. 27.

engel olunmaktadır. Yalnız sororat evlilikleri, leviratın aksine toplumsal bir görev olarak görülmemiş, tamamen tarafların isteklerine bırakılmıştır.⁵⁵

Evlilik ile aileler arasında kurulan bağın devam ettirilmesi sebebine ilave olarak sororatin uygulanmasının bir diğer sebebi, anneleri ölen çocuklara başka bir kadının bakması yerine çocukların doğrudan teyzelerinin bakımına bırakılmalarının onların ruh sağlığı ve gelişimi açısından daha yararlı olacağı inancıdır. Diğer yandan, ölen kız kardeşinin yerine eve gelen teyzenin evde fazla bir zorluk çekmeyeceği, kız kardeşinin eşyalarını rahatlıkla kullanabileceği düşünülmüştür.⁵⁶

II. BOŞANMA

A. GENEL OLARAK

Eski Orta – Asya Türk Aile Hukuku'nda evliliği sona erdiren bir diğer sebep olan boşanma hakkında oldukça sınırlı sayıda kaynak bulunmaktadır. Boşanma eşler arasında mümkün görülse de, kaynaklar boşanmanın toplumda hoş karşılanmadığını, hatta eşini boşamanın bir erkek için ayıp sayıldığını dile getirmişlerdir. Bu nedenle de boşanmalara toplumda çok nadir rastlanmıştır.⁵⁷

Boşanmanın nasıl bir usulle yapılacağı ya da herhangi bir şekil şartına tabi olup olmayacağı konularında ise ne yazık ki net bir bilgi bulunmamaktadır. Mevcut bilgilere dayanarak bu kurum hakkında ileri sürülebilecek hükümler aşağıya alınmıştır.

B. BOŞANMANIN SEBEPLERİ

Boşanmanın sebepleri kadın ve erkek için ayrı ayrı düzenlenmiştir.⁵⁸ Kadınlarda boşanma sebepleri üç başlık altında ele alınırken, erkekler için bu şekilde bir sebep sınırlaması görülmemektedir.

⁵⁵ Ekinci, a.g.e., s. 73; Avcı, a.g.e., s. 27.

⁵⁶ Avcı, a.g.e., s. 27; Bağlı-Sever, a.g.m., s. 10.

⁵⁷ Gömeç, **Türk Tarihinden İzler II**, a.g.e., s. 22; Fındıkoğlu, **Türklerde Aile İktimaiyatı**, a.g.m., s.27; Özdener, a.g.m., s. 227.

⁵⁸ Cin, **Eski Hukukumuzda Boşanma**, a.g.e., s.28; Gündüz, a.g.m., s. 131.

Kadınlar için boşanma sebepleri ‘zina’, ‘kötü muamele’ ve ‘erkeğin iktidarsızlığı’ olarak belirlenmiştir.⁵⁹

Kocanın zina eyleminde bulunması kadına boşanma hakkını tanımıştır. Eski Türklerde çok eşlilik mümkün görüldüğünden zina hiçbir şekilde kabul edilen bir davranış olmamıştır. Zinanın kadına boşanma hakkı veren sınırlı sebeplerden biri olması, evliliklerde sadakate verilen önemi de ortaya koymaktadır. Erkeğin ancak ilk eşinin rızasıyla ikinci evliliğini yapabileceğini savunan görüşe göre, erkeğin bu rızayı almadan yeni bir evlilik yapması durumunda da kadın için bir boşanma sebebi gerçekleşmiş sayılır; çünkü erkeğin yaptığı bu evlilik zina kapsamında değerlendirilir.⁶⁰

Bir diğer boşanma sebebi olan kocanın kötü muamelesinin kapsamı ise kesin olarak çizilmemiştir. Ancak, genel olarak kadına karşı sert tutumlarda bulunulması ve kadına şiddet uygulanması kötü muamele olarak değerlendirilmiştir.⁶¹ Divanü Lugati’t-Türk’de yer verilen bir atasözü de, kocanın kötü muamelesinin boşanma sebebi olmasına örnek teşkil etmektedir: Divan’da ‘dul’ kelimesinin tanımı yapılırken yer verilen ‘yawlak tılığ begden kerü yalnğus tul yeğ’ şeklindeki atasözü evli bir kadının, kendisine hakaret eden bir kocaya sahip olmasındansa dul kalmasının daha iyi olacağını dile getirmektedir.⁶² Şu halde, sadece fiziksel değil, sözlü kötü muamele bile bir boşanma sebebi olarak düşünülmüştür.

Nihayet, erkeğin iktidarsızlığının da kadın için bir boşanma sebebi olarak kabul edilmesinin temel nedeni, soyun devam ettirilmesinin aile kurmanın temel amaçlarından biri olmasıdır.⁶³ Şu halde, erkeğin sorunundan dolayı karı koca soylarını sürdüremeyecek durumda iseler, kadına bu evliliği sona erdirme hakkı tanınmak zorundadır. Böylece kadın, başka bir erkekle evlenip ondan çocuk sahibi olma hakkına sahip olacaktır.

Sadece üç başlık altında da olsa kadınlara boşanma hakkının verilmesi, toplumda kadına verilen değeri açıkça göstermektedir. Halbuki çağdaşı pek çok ulusun, Türklerin kadınlara verdiği değerini yanına bile yaklaşamadıkları görülebilmektedir.

---

⁵⁹ Arsal, a.g.e., s. 333; Cin – Akyılmaz, a.g.e., s. 36; Aydın, a.g.e., s. 19; Avcı, a.g.e., s. 28; Cin – Akgündüz, a.g.e., s. 52; Cin, **Eski Hukukumuzda Boşanma**, a.g.e., s. 28; Ekinci, a.g.e., s. 73; Arsal, a.g.m., ss. 149-150.

⁶⁰ Gömeç, **Türk Tarihinden İzler II**, a.g.e., s. 22.

⁶¹ Işık, a.g.e., s. 33; Cin, **Eski Hukukumuzda Boşanma**, a.g.e., s. 28.

⁶² Kaşgarlı Mahmut, a.g.e., C. III, s. 133.

⁶³ Cin, **Eski Hukukumuzda Boşanma**, a.g.e., s. 28.

Bazı tarihçilere göre ise eski Orta – Asya Türk Aile Hukuku'nda kadınların boşanma hakkı hiçbir şekilde bulunmamaktadır. Boşanma hakkı sadece erkeklere aittir.⁶⁴ Diğer bazı tarihçilere göre ise, tarihin en eski devirlerinde boşanma hakkı yalnızca erkeklere aitken, kadınlar bu hakkı çok sonraları edinebilmişlerdir.⁶⁵ Kadınların boşanma hakkına sahip olmadıklarının dayanağı olarak Divanü Lugati't-Türk'deki boşanma ile ilgili terimler gösterilmiştir. Nitekim, eserde boşanma erkeğin tek taraflı bir hakkıymış gibi ortaya konmuştur. Esere göre, kocasından ayrılmak isteyen bir kadın, kocasının bunu istememesi durumunda ancak çeşitli haklarından vazgeçerek veya kocasına belirli bir miktar para vererek bu isteğini gerçekleştirebilmektedir.⁶⁶ Bir başka deyişle kadın, boşanma hakkını adeta satın almakta, boşanmaya yanaşmayan kocasını çeşitli maddi menfaatlerle ikna etmeye çalışmaktadır. Şu halde, aslında yine koca tarafından boşanma hakkı kullanılmış olmaktadır. Nitekim, Divan'da 'boş' kelimesi tarif edilirken yapılan açıklamada 'o, kadını boşadı' ifadesine yer verilmesi bu gerçeği ortaya koymaktadır.⁶⁷ Yine, Divan'da örnek olarak verilen 'uragut başın yoldu' deyimini ile kadının kalınından ve diğer haklarından vazgeçerek kocasından ayrıldığı ifade edilmiştir.⁶⁸

Bu arada, kadınların evliliği sona erdirme konusunda boşanma değil ama şikayet haklarının var olduğunu kabul eden görüşe de rastlanmaktadır.⁶⁹ Bu görüşe göre, bir kadın kocasının iktidarsızlığı ve sakatlığı hallerinde kocası hakkında şikayette bulunabilecek ve böylece kocasından ayrılacaktır. Bunu yaparken de, evlenirken ailesinin aldığı kalını kocasına iade etmek zorunda kalacaktır.⁷⁰ Bu görüşe göre, zina ve kocanın kötü muamelesi de dahil olmak üzere başka hiçbir sebeple kadına kocasından ayrılma hakkı tanınmamış olmaktadır.

Evliliğin sona ermesinde, boşanma ile şikayet kurumları arasında önemli bir fark ortaya çıkmaktadır. Boşanma halinde (kadının kocasını boşama hakkına sahip olduğunu kabul eden görüşe göre) kadın, evlenirken aldığı kalını elinde tutabilme hakkına sahipken, kadının kocası için sadece şikayette bulunabilme hakkını kullanabileceğini kabul eden görüşe göre, kadın kalını iade etmek zorunda kalacaktır. Bu nedenle, kadına sadece

⁶⁴ Ağaoglu, a.g.e., s. 112; Ögel, a.g.e., 1988, s. 260; Genç, a.g.m., s. 22.

⁶⁵ Avcı, a.g.e., s. 27.

⁶⁶ Genç, a.g.m., s. 22; Avcı, a.g.e., s. 27.

⁶⁷ Kaşgarlı Mahmut, a.g.e., C. I, s. 330.

⁶⁸ A.e., C. III, s. 65.

⁶⁹ Ögel, a.g.e., 1988, s. 261; Erkul, Eski Türklerde Evlenme Gelenekleri, a.g.m., s. 99.

⁷⁰ Ögel, a.e., s. 261.

şikayette bulunabilme hakkı tanıyan görüş, kadın açısından daha olumsuz koşullar getirmektedir, denilebilir. İkinci görüş lehine söylenebilecek tek husus, kocanın sakatlığı halinde de kadına şikayette bulunabilme hakkının tanınıyor olmasıdır. Halbuki, yukarıda açıklandığı üzere kadına boşanma hakkını tanıyan görüşe göre belirlenen sebepler arasında kocanın sakatlığı yer almamaktadır.

Erkekler için geçerli olan boşanma sebeplerine gelince, eski Orta – Asya Türk toplumlarında erkekler için özel olarak belirlenmiş bulunan boşanma sebeplerine rastlanmamaktadır. Erkeklerin herhangi bir sebebe dayanarak, istedikleri her durumda boşanma hakkını kullanabilecekleri kabul edilmiştir.⁷¹ Diğer bir deyişle, kadına boşanma hakkı veren üç durum dışında boşanma hakkı erkeğe bırakılmıştır. Şüphesiz, erkeğin boşanmama hakkını kullanabilmesi de her zaman mümkün olabilmiştir. Yalnız bir tek, kadının zina yapması durumunda kocanın karısını boşaması bir adet olarak kabul edilmiştir.⁷²

Kadının kısır çıkması durumunda ise erkeğe boşanma hakkını kullanmasının yanı sıra bir imkan daha sunulmuştur. Buna göre; kadının ailesi ya kızlarını evlendirirken aldıkları kalını iade etmek ya da kadının bir kız kardeşini kocaya vermek durumundadır. Kısır çıkan kadının yerine bir kız kardeşi kocaya verilirken, kocanın kız tarafına yeni bir kalın ödemesi ise söz konusu değildir.⁷³ Erkek, yeniden kalın verme gibi bir ekonomik yükümlülük altına girmeden yapacağı bu evlilik sayesinde kendisine çocuk verebilecek başka bir eş alabildiği için evliliğin temel amacı olan soyunu devam ettirebilme imkanını da sağlamış olmaktadır.

Eski Orta – Asya Türk Aile Hukuku'nda eşlerin karşılıklı anlaşarak boşanabilmeleri de mümkündür.⁷⁴ Böylece, ortada herhangi bir somut sebep olmadan da iki tarafın isteği ve karşılıklı anlaşmasıyla evlilik sona erdirilebiliyordu. Böyle bir boşanmaya, Divanü Lugati't-Türk'de geçen 'alımlığ berimliğdin üzlüşdi' cümlesi örnek olarak gösterilebilir.

---

⁷¹ Cin – Akyılmaz, a.g.e., s. 36; Ögel, a.g.e., 1988, s. 260; Cin, **Eski Hukukumuzda Boşanma**, a.g.e., s. 29; Arsal, a.g.e., s. 333; Avcı, a.g.e., s. 27; Arsal, a.g.m., s. 150.

⁷² Cin – Akyılmaz, a.g.e., s. 36; Cin, **Eski Hukukumuzda Boşanma**, a.g.e., s. 29; Arsal, a.g.e., s. 333; Aydın, a.g.e., s. 19; Arsal, a.g.m., s. 150.

⁷³ Ögel, a.g.e., 1988, s. 261. Kadının kısır çıkması durumunda bir kız kardeşinin kalınsız olarak verilmesi durumu sororatu andırmaktadır. Aralarındaki fark, burada kadının ölmesiyle değil, kısır olduğunun anlaşılmasıyla kız kardeşinin veriliyor olmasıdır.

⁷⁴ Cin – Akyılmaz, a.g.e., s. 36; Cin, **Eski Hukukumuzda Boşanma**, a.g.e., s. 29; Avcı, a.g.e., s. 28; Gömeç, **Türk Tarihinden İzler II**, a.g.e., s. 22.

‘Karı ile koca ayrıldılar’⁷⁵ olarak günümüz Türkçesine çevrilen bu cümle eşlerin anlaşmalı bir şekilde boşanmakta olduklarını göstermektedir.

C. BOŞANMANIN SONUÇLARI

Boşanma sonucunda kadın ve erkek kendi ailelerinin yanına dönmekteydiler. Her iki taraf da başka evlilikler yapmakta serbest hale geliyorlardı. Hatta boşanmış kadınların tekrardan evlilik yapmalarının toplumda oldukça yaygın görüldüğü ileri sürülmüştür.⁷⁶ Divanü Lugati’t-Türk’de de birden fazla evlilik yapmış kadınların ilk eşleri için ‘tun beg’ şeklinde ayrı bir ifadenin bulunduğu görülmektedir.⁷⁷ Dile böyle bir kavramın kazandırılmış olması, kocalarından boşanmış kadınların başka kişilerle evlenmelerinin toplumda ne kadar yaygın olduğunun bir işareti sayılmıştır. Ne var ki, boşandıktan sonra yeniden yapılan evliliklerde ne düğün törenlerinin ilk evlilikteki kadar gösterişli olduğu ne de verilen kalının miktarının ilki kadar fazla olduğu görülmektedir.⁷⁸

Boşanmanın en önemli sonucu ise taraflarca evlenirken alınıp verilen kalın ve çeyizin iadesi meselesidir. Sırf böyle bir sonucun gündeme gelecek olması nedeniyle boşanmanın toplum tarafından çok da tercih edilmediği ileri sürülmüştür.⁷⁹ Boşanma kocanın kusuru nedeniyle ortaya çıkmışsa koca evlilik öncesinde kadının ailesine verilen kalını geri isteyemeyecek, ayrıca kadının getirdiği çeyizi geri almasına da katlanmak zorunda kalacaktır.⁸⁰ Kadın, çeyizini geri alırken evlilik süresince çeyizde meydana gelen eksikliği de ayrıca kocasından talep edebilme hakkına sahip olacaktır.⁸¹

Eğer koca, karısının herhangi bir kusuru yok iken onu boşamaya kalkarsa, yine aynı hükümler söz konusu olacaktır.⁸²

Boşanma, kadının kusuru neticesinde meydana gelmiş ise kadının ailesi kendilerine verilen kalını iade etmek⁸³, kadın da eve çeyiz olarak getirdiği malları kocasına bırakmak

⁷⁵ Kaşgarlı Mahmut, a.g.e., C. I, s. 240.

⁷⁶ Genç, a.g.m., s. 22.

⁷⁷ Kaşgarlı Mahmut, a.g.e., C. III, s. 137.

⁷⁸ Radloff, a.g.e., s. 364; Genç, a.g.m., s. 22.

⁷⁹ Ögel, a.g.e., 1988, s. 260; Ekinci, a.g.e., s. 73; Erkul, Eski Türklerde Evlenme Gelenekleri, a.g.m., s. 99.

⁸⁰ Cin - Akyılmaz, a.g.e., s. 36; Cin, **Eski Hukukumuzda Boşanma**, a.g.e., s. 29; Arsal, a.g.e., s. 333; Arsal, a.g.m., s. 150; Avcı, a.g.e., s. 28; Aydın, a.g.e., s. 19.

⁸¹ Avcı, a.g.e., s. 28.

⁸² Ögel, a.g.e., 1988, s. 260; Ekinci, a.g.e., s. 73.

zorunda kalacaktır.⁸⁴ Böylece kadından kaynaklanan kusur, maddi açıdan bir nevi tazminata dönüştürülmüş olmaktadır.

Kadınların boşanma hakkına sahip olmadığını savunan görüş ise erkeğin kadını boşamasının ardından kadının çeyizini geri alabileceğini, bu malları erkekte bırakmak zorunda olmadığını ileri sürmüştür.⁸⁵

Tarafların karşılıklı anlaşması sonucu boşanmanın gerçekleşmiş olması durumunda ise kız tarafı evlilik sırasında aldıkları kalını erkek tarafına iade edecek, bunun karşılığında kadın da evlenirken getirdiği çeyizini geri alabilecektir.⁸⁶ Görüldüğü gibi, karşılıklı anlaşma ile boşanma halinde iki tarafın da herhangi bir zarara uğramadığı düşünülmekte, bu nedenle ekonomik açıdan evlilik öncesi duruma adeta geri dönülmektedir.

Boşanma genel olarak değerlendirildiğinde, kalın ve çeyizin iadesi hükümlerinin kusurlu olan tarafı bir nevi ekonomik olarak cezalandırma ilkesi üzerine kurulduğu sonucuna ulaşılabilir. Aile birliğinin sona ermesine kendi kusuruyla sebep olan taraf, hem karşı tarafın getirdiğini geri almasına katlanmak hem de kendi verdiklerinin karşı tarafta kalmasını kabul etmek zorunda kalmaktadır. Böylece, eski Türklerde evlilik birliğinin sona erdirilmesinden önce mümkün olduğunca sürdürülmesinin toplumun devamlılığı açısından büyük önem taşıdığı her vesileyle vurgulanmış olmaktadır.

---

⁸³ Arsal, a.g.e., s. 333, Cin – Akyılmaz, a.g.e., s. 36; Cin, **Eski Hukukumuzda Boşanma**, a.g.e., s. 29; Avcı, a.g.e., s. 28; Arsal, a.g.m., s. 150.

⁸⁴ Cin – Akyılmaz, a.g.e., s. 36; Cin, **Eski Hukukumuzda Boşanma**, a.g.e., s. 29; Avcı, a.g.e., s. 28.

⁸⁵ Ağaoğlu, a.g.e., s. 112.

⁸⁶ Cin – Akyılmaz, a.g.e., s. 36; Cin, **Eski Hukukumuzda Boşanma**, a.g.e., s. 29; Avcı, a.g.e., s. 28.

SONUÇ

Eski Orta – Asya Türk toplumlarında aile kurumuna büyük önem verildiği bilinmektedir. Toplum yaşantısının temelini oluşturan aileye ilişkin kurallar öteden beri halkın bağrından çıkmış örf ve adetler biçiminde kendilerini göstermişlerdir. Bu durum, aile düzenine devletin çok fazla müdahalede bulunmaması sonucunu doğurmuştur. Eski Orta – Asya Türk toplumlarında Aile Hukuku ile ilgili kuralların bazı noktalarda eski Türklerin geleneksel dini Şamanizm’den de etkilendiği söylenebilir.

Orta – Asya’da yaşayan Türk toplulukları Pederi Aile yapısını kabul ederek, babanın hak ve yetkilerinin sınırsız olduğu Pederşahi yapıdan uzak kalmışlardır. Pederi Aile yapısında anne ve babanın soyları birbirine denk kabul edilmekte ve aile içinde yaşayan tüm bireyler özgür ve eşit sayılmaktadırlar. Şu halde, kadın ve çocuklar da bir dereceye kadar söz hakkına kesinlikle sahip bulunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, eski Orta – Asya Türk toplumlarının çağdaşı pek çok ulusa göre, bilhassa kadın hakları bakımından çok ileri adımlar atmış ve oldukça ileri bir hukuk sistemi oluşturmuş olduklarından şüphe duymamak gerekmektedir. Kadınlar, eski Türk toplum düzeninde asla erkeklere göre ikinci plana atılmamış, onlarla çoğu konuda eşit kabul edilmişlerdir. Konuyla ilgili Çin kaynakları, Orhun Yazıtları ve çeşitli gezgin-tarihçilerin seyahatnameleri (İbn Fazlan gibi) oldukça fazla miktarda önemli bilgiyi içermektedir.

Eski Orta – Asya Türk toplumlarında aile birliğinin kurulması nişanlanma ile başlatılmıştır. Nişanlanma erkek tarafının kızı istemesi, ardından kızın babasının bu isteği kabul etmesi ve tarafların kalın üzerinde anlaşmaya varmalarıyla tamamlanmış olmakta, ancak bu aşamada kızın istek ve iradesine kesinlikle bakılmaktaydı. Kız çocuğunun, rızası dışında evlenmeye hiçbir şekilde zorlanmadığı görülmektedir.

Nişanlanmanın ardından gelen evlenme kurumuna Türkler öylesine önem vermişlerdir ki bu, toplumda adeta bir görev olarak algılanmış, hatta bekar kalmak ayıplanmıştır. Eski Türklere göre, evlenmenin hem bu dünya hem de öbür dünya hayatı için anlam ve önemi büyüktü.

Evlilik için maddi şartlar olarak yaş, kan hısımlığı, rıza ve sosyal durum eşitliği şartları öngörülmüş, evlilik ile toplumun en küçük birimi olan ailenin oluşacağı ve bu suretle soyun devamının sağlanacağı düşünülerek bu şartlara uygunluk her bir evlilik için sıkıca denetlenmiştir. Bu durum, eski Türklerce örf ve adetlere ne derece bağlı kalındığını kanıtlamaktadır.

Bir diğer evlilik şartı olan ‘kız tarafına kalın ödenmesi’ uygulaması ise Genel Hukuk Tarihi’nde incelenme konusu yapılan çok sayıda ilkel hukuk sistemlerinde de karşımıza çıkan bir ritüelin Orta – Asya’da da kabul gördüğünü göstermektedir. Kalın, evliliğin temel şartlarından biridir ve yerine getirilmezse evlilik de gerçekleşmemiş olur. Kalın, bölümleri ve hukuki niteliğiyle günümüze kadar çok tartışılmış ve gündemde kalmıştır. Şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki, kalın Genel Hukuk Tarihi itibarıyla ortaya çıkmış çeşitli evlenme biçimlerinden Satış Evliliği’nin sonraki yüzyıllarda eski Orta – Asya Türk toplumlarında aldığı biçimdir. Bu uygulama daha sonra İslam Hukuku’nu da etkileyecek, ‘mehir’ evliliğin temel şartlarından birini oluşturacaktır.

Eski Orta – Asya Türk toplumlarında temel evlilik biçimi olarak tek eşle evlilik (monogami) kabul edilmiş, ama toplumların karşılaştığı bazı sorunlar kimi zaman çok eşliliğin (poligami) bir türü olan çok kadınla evliliği (poligüni) de Türklerin yaşamına sokmuştur. Bu durum toplum içindeki alelade aileler için de, hükümdar ailesi için de geçerlidir. Geline bu noktada, özellikle ‘levirat’ kurumunun varlığına vurgu yapılmalıdır. Oğulların babalarının ölümü üzerine dul kalan üvey anneleriyle, erkek kardeşlerin de ağabeylerinin ölümü üzerine dul kalan yengeleriyle evlenmeleri olarak tanımlanabilen bu kurum Hunlardan başlayarak hemen tüm eski Orta – Asya Türk toplumlarında uygulanmış ve hukuki sonuçlarını doğurmuştur. Bunlar arasında, erkekler için çok eşliliğin ortaya çıkması, dul kalan kadın açısından ise onun miras ve velayet haklarının sınırlandırılması özellikle sayılmalıdır.

Ruhların öldükten sonra da yaşadıklarına inanılması sebebiyle, dul kalan kadının, eşinin ölümünden sonra onun ruhuna hizmet etmeye devam etmesi gerekiyordu. Bu, leviratın dini sebebidir. Diğer yandan, kocasının ölümüyle kendi kabilesine geri dönmeye izin verilen kadın, eski kocasından kalan mirası da götürmüş olacak, üstelik ailede bir de işgücü eksikliği yaşanacaktır. Bunların engellenmek istenmesi ise leviratın ekonomik

sebepleri olarak kabul edilmişlerdir. Şu halde, kadına levirat evliliği yaptırılarak sayılan sakıncaların önüne geçilmek istenmiştir.

Eski Türklerde levirat benzeri bir uygulama daha dikkat çekmektedir ki, o da ‘sororat’tır. Gerek levirat gerekse sororat, evlilik birliğini sona erdiren sebeplerden biri olan ‘ölüm’ün sonuçları olarak değerlendirilmişlerdir.

Eski Orta – Asya Türk Aile Hukuku’nda evliliği sona erdiren bir diğer sebep ise boşanma sayılmış, bunun genelde erkeğe ait bir hak olduğu, ancak kadının da üç temel sebebin gerçekleşmesi üzerine bu hakkı kullanabileceği kabul edilmiştir.

Sözü edilen Aile Hukuku’na ilişkin tüm bu kurumlar değerlendirildiğinde, Türklerin genelde kendilerine özgü ve dönemine göre oldukça ileri sayılabilecek bir hukuk sistemini oluşturdukları söylenebilir.

Özellikle aile yapısı içinde bireylerin özgür ve birbirine eşit kılındıkları bir düzenin yaratılması ve kadına çağdaşı hiçbir toplumda görülmeyecek derecede hakların tanınmış olması, bunun Özel Hukuk’un çeşitli alanlarında, hatta Kamu Hukuku’nda da gözlemlenebiliyor oluşu takdire şayandır.

Kabul edilen bazı hukuk kurumlarının günümüzdeki kurumlarla ve onların uygulanış biçimleriyle gösterdikleri benzerliklerin de ayrıca altı çizilmelidir. Göçebe oldukları halde, bazı etkenlerle yerleşik hayata da çok yakın bir çizgiye ulaşmış bulunan Türk kavimlerinin pek çok alanda oldukça modern bir hukuk anlayışını benimsedikleri kesindir. Bu açıdan, getirilen hukuk düzeni asla sadece tarihe mal olmuş, tarihte kalmış bir sistem olarak düşünülmemeli, tarih içinde kurulmuş çeşitli devletlere ve onların hukuk sistemlerine etkileri de göz önünde bulundurulmalıdır.

KAYNAKLAR

- AĞAOĞLU Ahmet, **Hukuk Tarihi**, Kurtuluş Matbaası, İstanbul, 1931-1932.
- AĞAOĞLU Ahmet, 'İptidai Türk Aile Hukuku ile İptidai Hındo-Avrupai Aile Hukuku Arasında Mukayese', **Birinci Türk Tarih Kongresi**, AKDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010, ss. 261-269.
- AKGÜNDÜZ Ahmet, 'Türk-İslam Hukuk Tarihinde Başlık ve Hükümleri', **Yeni Ümit Dergisi**, Y. 2, S. 8, Ocak-Şubat-Mart, 1990, ss. 15-18.
- AKKUTAY Ülker, 'İslamiyetten Önce Türk Ailesi', **Türk Aile Ansiklopedisi**, C. I, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, ss. 55-58.
- AKSOY Mustafa, 'Sosyal Hayatımızdaki Başlık-Kalın ve Mehir Kavramlarının Sosyolojik Tahlili', **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, C. 1, S. 1, 2004, ss. 1-3.
- AKTAN Hamza, 'Kefacet', **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. 25, İstanbul, 2002, ss. 166-168.
- ARSAL Sadri Maksudi, 'Eski Türklerin Hususi Hukuku', **Türkler**, ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, C. III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss. 142-158.
- ARSAL Sadri Maksudi, **Türk Tarihi ve Hukuk**, AKDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.
- AVCI Mustafa, **Türk Hukuk Tarihi Dersleri**, 4.b., Mimoza, Konya, 2014.
- AVCIOĞLU Doğan, **Türklerin Tarihi**, C. 1, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2006.
- AYDIN Mehmet Akif, **Türk Hukuk Tarihi**, Beta, İstanbul, 2012.
- AYDIN Mehmet Akif, 'Aile', **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. 2, İstanbul, 1989, ss. 196-200.
- AYNAKULOVA Gülnisa, 'Kırgızlarda Evlilik ve Evlenme Törenleri', **Milli Folklor**, S. 72, Y. 18, 2006, ss. 95-106.
- BAĞLI Mazhar – Aysan SEVER, 'Tabulaştırılan/Tabulaşan Kurumun (Ailenin) Kurbanlıklar Edinme Pratiği: Levirat ve Sororat', **Aile ve Toplum: Eğitim, Kültür ve Araştırma Dergisi**, Yıl: 7, C. 2, S. 8, Ocak-Mart, 2005, ss. 9-21.

- BARTHOLD V. V., **Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**, çev. Ragıp Hulusi Özdem, AKDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.
- BARTOLD V. V., **Orta Asya: Tarih ve Uygarlık**, çev. D. Ahsen Batur, 2.b., Selenge, İstanbul, 2014.
- BOZKURT Gülnihal, 'Cumhuriyet Öncesi ve Sonrasında Türk Kadınının Hukuki Durumu', **Kastamonu'da İlk Kadın Mitingi'nin 75. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu**, ATDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1996.
- CAFEROĞLU Ahmet, **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1993.
- CAFEROĞLU Ahmet, 'Türk Taamül Hukukunda Evlatlık Müessesesi', **Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası**, C. 2, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, İstanbul, 1939, ss. 97-118.
- CLAUSON Gerard, **An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish**, Clarendon Press, Oxford, 1972.
- CİN Halil, **Eski Hukukumuzda Boşanma**, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 1988.
- CİN Halil, **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, 2.b., Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 1988.
- CİN Halil – Ahmet Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi**, C. I, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 1989.
- CİN Halil – Gül Akyılmaz, **Türk Hukuk Tarihi**, 4.b., Sayram Yayınları, Konya, 2011.
- ÇANDARLIOĞLU Gülçin, **İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2003.
- DAVER Bülent, 'Kadınların Siyasal Hakları', **AÜSBFD**, C. 23, S. 4, 1968, ss. 121-130.
- DEER Jozhef, 'İstep Kültürü', **AÜDTCFD**, C. 12, S. 1-2, 1954, ss. 159-176.
- DİVİTÇİOĞLU Sencer, **Kök Türkler**, Ada Yayınları, İstanbul, 1987.
- DOĞAN İsmail, **Dünden Bugüne Türk Ailesi: Sosyolojik Bir Değerlendirme**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2009.
- DONUK Abdülkadir, 'Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Aile', **Aile Yazıları**, der. Beylü Dikeçligil-Ahmet Çiğdem, C. I, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, ss. 147-168.
- EBERHARD Wolfram, **Çin Tarihi**, AKDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1947.

- EBERHARD Wolfram, **Çin'in Şimal Komşuları**, AKDITYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996.
- EBERHARD Wolfram, 'Eski Çin Kültürü ve Türkler', **AÜDTCFD**, C. I, S. 4, 1943, ss. 19-29.
- EKİNCİ Ekrem Buğra, **Osmanlı Hukuku**, Arı Sanat Yayınları, İstanbul, 2014.
- ERGİN Muharrem, **Orhun Abideleri**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2013.
- ERKUL Ali, 'Eski Türklerde Aile', **Türkler**, ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, C. III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss. 159-175.
- ERKUL Ali, 'Eski Türklerde Evlenme Gelenekleri', **Türkler**, ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, C. III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss. 90-106.
- ERÖZ Mehmet, 'Türk Ailesi', **Aile Yazıları**, der. Beylü Dikeçligil-Ahmet Çiğdem, C. I, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, ss.229-251.
- ESİN Emel, **Türk Kültür Tarihi: İç Asya'daki Erken Safhalar**, AYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1997.
- FAZLAN İbn, **Seyahatname**, çev. Ramazan Şeşen, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1995.
- FEHER Geza, 'Türko-Bulgar, Macar ve bunlara Akraba Olan Milletlerin Kültürü – Türk Kültürünün Avrupa'ya Tesiri', **İkinci Türk Tarih Kongresi**, AKDITYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010.
- FINDIKOĞLU Z. F., 'Türklerde Aile İctimaiyatı', **Aile Yazıları**, der. Beylü Dikeçligil-Ahmet Çiğdem, C. I, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, ss. 13-36.
- FINDIKOĞLU Z. F., 'Türk Aile Sosyolojisi', **İÜHF**, C.11, S. 3-4, 1945, ss. 252-282.
- FREYER Hans, **İctimai Nazariyeler Tarihi**, çev. Tahir Çağatay, AÜDTCF Yayınları, 3.b., Ankara, 1977.
- GABAIN A. Von, 'Hun-Türk Münasebetleri', **İkinci Türk Tarih Kongresi**, AKDITYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010, ss. 895-911.
- GAN Lin, 'Göktürklerde Gelenekler ve Dini İnançlar', çev: Eyüp Sarıtaş, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, Sayı: 4, 2000, ss. 361-369.
- GENÇ Reşat, 'XI. Yüzyılda Türklerde Evlenme', **Türk Yurdu 'Aile Özel Sayısı'**, C. 10, Aralık, 1990.
- GÖKALP Ziya, **Türk Ahlakı**, Bilgeoğuz, İstanbul, 2013.
- GÖKALP Ziya, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Bilgeoğuz, İstanbul, 2013.

- GÖKÇE Birsen, 'Evlilik Kurumu ve Aile Yapısı İle İlişkileri', **Türk Aile Ansiklopedisi**, C. II, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.
- GÖKYAY Orhan Şaik, **Dede Korkut Hikayeleri**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2006.
- GÖMEÇ Saadettin Yağmur, **Türk Tarihinden İzler II**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2014.
- GÖMEÇ Saadettin, **Kök Türk Tarihi**, 2.b., Akçağ Yayınları, Ankara, 1999.
- GUMİLEV Lev Nikolayeviç, **Eski Türkler**, 7.b., Selenge, İstanbul, 2011.
- GÜLCAN Yılmaz, **Türk Tarihi ve Kültürü**, Alfa, İstanbul, 2003.
- GÜLER Ali, 'İlk Yazılı Türkçe Metinlerde Aile ve Unsurları', **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, ss. 61-73.
- GÜLER Ali – Suat AKGÜL – Atilla ŞİMŞEK, **Türklük Bilgisi**, Türkar, Ankara, 2007.
- GÜNAY Ünver – Harun GÜNGÖR, **Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi**, Ocak Yayınları, Ankara, 1997.
- GÜNDÜZ Ahmet, 'Tarihi Süreç İçerisinde Türk Toplumunda ve Devletlerinde Kadının Yeri ve Önemi', **International Journal of Social Science**, vol. 5, Issue. 5, October, 2012, ss. 129-148.
- IŞIK Mehmet, **Türklerin Kültür Kökeni**, Yediveren Yayınları, İstanbul, 2014.
- İNAN Abdülkadir, 'Adaş ve Sağdıç Kelimelerinin Anlamları', **Türk Dili-Belleten**, Seri: 3, S. 1-3, Haziran, 1945, ss. 41-51.
- İNAN Abdülkadir, 'Göçebe Türk Boylarında Evlatlık Müesseseleriyle İlgili Gelenekler', **AÜDTCFD**, C. 6, S. 3, Mayıs-Haziran, 1948, ss. 127-137.
- İNAN Abdülkadir, 'Türk Etnolojisini İlgilendiren Birkaç Terim-Kelime Üzerine', **Türk Dili Araştırmaları Yılığ-Belleten**, 1956, ss. 179-195.
- İNAN Abdülkadir, 'Türk Düğünlerinde Egzogami İzleri', **Makaleler ve İncelemeler**, AKDITYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987, ss. 341-349.
- İNAN Abdülkadir, 'Dede Korkut Kitabı'ndaki Bazı Motifler ve Kelimelere Ait Notlar', **Makaleler ve İncelemeler**, AKDITYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987, ss.185-190.
- İNAN Abdülkadir, 'Kazak-Kırgızlar'da Yeğenlik Hakkı ve Konuk Aşı Meseleleri', **Makaleler ve İncelemeler**, AKDITYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987.

- İNAN Abdülkadir, 'Türk Mitolojisinde ve Halk Edebiyatında Kadın', **Makaleler ve İncelemeler**, AKDITYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987, ss. 274-280.
- İNAN Afet, **Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri**, M.E.B. Yayınları, Ankara, 1975.
- İZGİ Özkan, **Uygurların Siyasi ve Kültürel Tarihi, (Hukuk Vesikalarına Göre)**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1987.
- İZGİ Özkan, **Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi**, AKDITYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
- KAFESOĞLU İbrahim, **Eski Türk Dini**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1980.
- KAFESOĞLU İbrahim, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken, İstanbul, 2011.
- KAFESOĞLU İbrahim, **Umumi Türk Tarihi Hakkında Tespitler, Görüşler, Mülahazalar**, Ötüken, İstanbul, 2014.
- KAŞGARLI Sultan Mahmut, **Uygur Türkleri Kültürü ve Türk Dünyası**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2004.
- KOCA Salim, 'Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat', **Türkler**, ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, C. III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss. 8-53.
- KOÇAK Kürşat, 'İslamiyet'ten Önceki Türk Devlet Geleneklerine Göre Tahta Çıkma Töreni ve Yöntemleri', **Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi**, S. 4, Haziran, 2011, ss. 101-117.
- KONAN Belkıs, 'Türk Kadınının Siyasi Hakları Kazanma Süreci', **AÜHFD**, C. 60, S. 1, 2011, ss. 157-174.
- KÖPRÜLÜ Fuat, **Edebiyat Araştırmaları**, AKDITYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.
- KÖSE Nerin, 'Eski Bir Evlenme Adeti ve Buna Bağlı Olarak Teşekkül Etmiş Halk Hikayeleri', **Eğitim Bilimleri Dergisi**, Y. 2, S. 3, Ocak, 1993, ss. 81-87.
- KÖSOĞLU Nevzat, **Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler**, C. I, Ötüken, İstanbul, 2012.
- ERCÜMENT Kuran, 'Türk Ailesinin Tarihi Gelişmesi', **Türk Yurdu 'Aile Özel Sayısı'**, C. 10, Aralık, 1990.
- KURAT A. N., **Peçenek Tarihi**, Devlet Basımevi, İstanbul, 1937.
- KURNAZ Şefika, **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını**, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1991.

- MAHMUT Kaşgarlı, **Divanü Lugat-it-Türk**, çev. Besim Atalay, C. I- II- III- IV, AKDITYK Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2006.
- MORİ Masao, 'Kuzey Asya'daki Eski Bozkır Devletlerinin Teşkilatı', **Journal of Turkic Civilization Studies**, No:1, Kırgız-Türk Manas Üniversitesi Yayınları, Bishkek, 2004.
- NEMETH Julius, 'Hun Kitabelerinin İzahı', çev. Sadettin Buluç, **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C.1, S. 1-2-3-4, 1946, ss. 53-61.
- ONAY İbrahim, 'Eski Türk Toplumunda Aile Düzeni ve Bunun Dini, Siyasi Hayata Yansımaları', **International Journal of Social Science**, Vol. 5, Issue 6, December, 2012, ss. 347-357.
- ORKUN Hüseyin Namık, **Eski Türk Yazıtları**, AKDITYK Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1987.
- ORKUN Hüseyin Namık, **Türk Tarihi I**, Akba Kitabevi, Ankara, 1946.
- ÖGEL Bahaeddin, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, M.E.B. Yayınları, İstanbul, 1971.
- ÖGEL Bahaeddin, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1988.
- ÖZDENER Kadri Süreyya, 'İslam Öncesi Türklerde Kadının İçtimai Yeri', **Sosyoloji Konferansları Dergisi**, S. 22, 1988, ss. 225-235.
- PAMİR Aybars, 'Türkler'in Geleneksel Dini Şamanizm'in Orta Asya Eski Türk Kamu Hukuku'na Etkisi', **AÜHFD**, C. 52, S. 4, 2003, ss. 155-185.
- RADLOFF W., **Sibirya'dan**, C. I, çev. Ahmet Temir, Maarif Basımevi, İstanbul, 1956.
- RASONYİ Laszlo, **Tarihte Türklük**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1971.
- ROUX Jean-Paul, 'Ortaçağ Türk Kadını: I. Oymayazı Metinlerine Göre Kadın', çev. Gönül Yılmaz, **Erdem**, C. 5, S. 13, Ocak, Ankara, 1989, ss. 199-226.
- ROUX Jean-Paul, 'Ortaçağ Türk Kadını: II. Türk Kadını Hakkında Ortaçağ Bilgileri', çev. Gönül Yılmaz, **Erdem**, C. 6, S. 18, Eylül, Ankara, 1990, ss. 694-724.
- ROUX Jean-Paul, **Türklerin Tarihi**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2013.
- SARITAŞ Eyüp, **Çin'de Hun Araştırmaları**, Selenge Yayınları, İstanbul, 2010.
- SEVİNÇ Necdet, **Eski Türklerde Kadın ve Aile**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1987.
- SÜMER Faruk, **Oğuzlar (Türkmenler)**, 5.b., Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1999.

- SÜMER Faruk, ‘Oğuzlar’a Ait Destani Mahiyette Eserler’, **AÜDTCFD**, C. 17, S. 3-4, 1959, ss. 359-456.
- THOMSEN Vilh., **Çözülmüş Orhun Yazıtları**, çev. Vedat Köken, AKDITYK Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.
- TİMUR Hıfzı, ‘Eski Örfi Hukukumuzda Nişanlanma ve Kalım Müessesesi’, **Ebül’ula Mardin’e Armağan**, İÜHF, İstanbul, 1944, ss. 1137-1149.
- TÜRKDOĞAN Orhan, ‘Eski Türklerde Aile Tipolojisi’, **I. Aile Şurası Bildirileri**, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara, 1990.
- TÜRKDOĞAN Orhan, ‘Türk Ailesinin Genel Yapısı’, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, ss. 22-59.
- ÜÇOK Coşkun– Ahmet MUMCU – Gülnihal BOZKURT, **Türk Hukuk Tarihi**, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2011.
- VAMBERY Arminius, **Travels in Central Asia**, Spottiswoods and Co., London, 1864.
- VELDET Hıfzı, ‘Türk Kadınının Hukuki Vaziyeti (Tarihte ve Yeni Türk Hukukunda)’, **İkinci Türk Tarih Kongresi**, AKDITYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010, ss. 972-983.
- XINGLIANG He – Guo HONGZHEN, **Çinlilerin Gözünden Türklerin Tarihi**, çev. Eser Ulun, Kalkedon Yayıncılık, İstanbul, 2015.
- YAKUT Esra, ‘Eski Türklerde Hukuk’, **Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. 1, S. 3, Eskişehir, 2002, ss. 401-426.
- YÜCEL Harun, Kazak ve Kırgız Türklerinde Evliliğin Gerçekleşmesi İçin En Önemli Şart: Kalın, Türkoloji Araştırmaları Merkezi, 2010, <http://turkoloji.cu.edu.tr>, (23.07.2015).
- YÜKSEKKAYA Gülten Sağol, ‘Kalın ve Çeyiz’, **Hediye Kitabı**, ed. Emine Gürsoy Naskali, Aylin Koç, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 396-406.
- YÜKSEL Musa Şamil, ‘Türk Kültüründe Levirat ve Timurlularda Uygulanışı’, **Turkish Studies**, vol. 5/3, Summer, 2010, ss. 2027-2058.

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	Yasemin TOROS KURTOĞLU		
Doğum Yeri ve Yılı	Çankaya / 23.07.1989		
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi	İngilizce – İyi Almanca – Başlangıç Osmanlıca - Başlangıç		
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı	Kurum Adı	
Lise	2003	2007	Bursa Anadolu Lisesi
Lisans	2007	2011	Bahçeşehir Üniversitesi – Hukuk Fakültesi
Yüksek Lisans	2013	-	Uludağ Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü – Kamu Hukuku Anabilim Dalı
Doktora			
Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama - Ayrılma Yılı	Çalışılan Kurumun Adı	
1.	2011	2013	İstanbul Medeniyet Üniversitesi – Hukuk Fakültesi
2.	2013	-	Uludağ Üniversitesi – Hukuk Fakültesi
3.			
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayımlar:			
Diğer:			
İletişim (e-posta):	yasemin-toros@hotmail.com		
	Tarih	28.08.2015	
	İmza		
	Adı Soyadı	Yasemin TOROS KURTOĞLU	